

Liahona

PALESITENI EYRING:

'i he Sīpinga 'a Siosefá

KO HA SĪPINGA KI HE FAKAHĀ
FAKATAAUTAHĀ
peesi 12

Ngaahi Mo'oni 'e 8
ne Fakafoki Mai fakafou 'i he
'Uluaki Mata Me'a-hā-mai,
peesi 18

Fakamanatu e Fakafoki Mai
'o e Ongoongolelé 'aki e
Ngaahi 'Ekitivití ni,
peesi 22

Ngaahi Lēsoni Ta'engata mei
ha Pa'anga 'e Hongofulu,
peesi 28

'OKU 'I
HENI 'A E
SIASÍ

Palemaila **Niu 'Ioke,**

USA

Ko e ngaahi me'a mahu'inga lahi 'i he ngaahi fuofua 'aho 'o hono Fakafoki mai e ongoongolelei, na'e hoko ia 'i Palemaila, 'o kamata 'aki e 'Uluaki Mata Me'a-ha-ma'i 'i ha vao'akau ofi ki he 'api 'o e famili Saimita' (oku ha hono tatau 'i to'ohema).

'Eka kekelele ulu'akau'ia ne fakatau mai 'e he famili Saimita' i he 1817

100

100,000

'Oku 'a'ahi mai 'a e kakai ki he Vao'akau Tapu' i he ta'u takitaha

Mei he 'api Saimita ki he Mo'unga Komola

MAILE 'E 3 (5 KM)

5,000

'Uluaki tatau 'o e Tohi 'a Molomona' ne paaki 'i he Fale Paaki Kalanitini' i Palemaila

Kaingalotu 'i he taimi ne fuofua fokotu'u ai e Siasí 'i Feietí, Niu 'Ioke, 'i ha maile 'e 30 (48 km) mei Palemaila

6

1820

Ko e 'Uluaki Mata-Me'a-Ha-Ma'i

1823

'A'ahi 'a e 'Angelo ko Molona'i kia Siosefa Saimita

1830

Ne pulusi e Tohi 'a Molomona; na'e fokotu'u faka'ofisiale e Siasí 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli

2000

Na'e fakatapui e Temipale Palmyra New York 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli

Ako lahi ange fekau'aki mo e ngaahi feitu'u fakahisitolia kehe 'o e Siasí 'i he history.ChurchofJesusChrist.org.

FATAI'E ANNE MICHELLE BAILEY

Ngāue Fakaetauhi 'o fakafou 'i he Hisitōlia Fakafāmilí

8

Ko e 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai: Ko ha Sīpinga ki he Fakahā Fakatāutahā Palesiteni Henry B. Eyring

12

Fakamanatu hono Fakafoki Mai e Ongongolelei

22

Ngaahi Mo'oni 'e Valu mei he 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai

18

'I he Potu Toputapú

Oku tau fakamanatua he ta'ú ni 'a e ta'u 200 'o e 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá. Na'e kamata ai hono Fakafoki mai 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'i he Vao'akau Tapu faka'ofa'ofá. Na'e liliu 'e he me'a faka'ofa'ofa ne hoko ko iá, 'a e hisitōliá, kau ai 'etau mo'uí kotoa. Kae mahu'inga taha kiate aú, kuo hoko ia ko e me'a faka'ofa'ofa mo e liliu-anga mo'uí.

'I he'eku ngāue fakataha mo hoku husepānití 'i he

Misiona New York/Pennsylvania Historic Sites, na'e lahi e taimi na'á ku lue ai 'i he kelekele topu-tapu ko iá. Na'á ku ma'u ha faingamālie 'i he faama 'a e fāmilī Sāmitá 'i Pailemaila, Niu 'Ioké, ke faka'eva'eva 'i ai ha kau 'a'ahi mei he funga 'o e māmaní mo e ngaahi tapa kehekehe 'o e mo'uí.

Te tau lava kotoa 'o ako mei he sīpinga 'a e fāmilī Sāmitá pea mo e fuofua kāingalotu kehe 'o e Siasí. 'Oku ako 'i mai 'e he 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá 'a e founga ke ma'u ai e fakahaá, 'o hangē ko hono fakamatala'í 'e Palesiteni 'Aealingi 'i he peesi 12. 'Oku fakamo'oni ha Kau Taki Mā'olunga kehe ki he mo'oni 'o e mata me'a-hā-mai ko iá 'i he peesi 18.

Ko 'eku faka'amu 'i he'etau fakamanatua e ta'u 'e 200 talu mei he 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai, ke tau fakakaukauloto ki he ngaahi tāpuaki kotoa kuo tau ma'u 'i he'etau kau 'i hono Fakafoki Mai 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Sisitā Karen Russon Neff

Fakahokohoko 'o e Tohi

- 5 **Ko e Hā 'Oku Hoko Hili 'Etau Maté?** 🕒
- 6 **Ngaahi 'Ata 'o e Tuí**
'Ēseta Kosi—Luīsiana, USA 🕒
'Oku fakafalala 'a 'Ēseta ki he 'ofa 'a e Tamai Hēvaní ke tokanga'i hono fāmilí, kau ai e foha na'e mei mole meiate iá.
- 8 **Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí**
Ngāue Fakaetauhi 'o fakafou 'i he Hisitōlia Fakafāmilí
'E lava e fakafehokotaki ki he'etau ngaahi kuí 'o fakaava e ngaahi lotó mo fakahoko ha liliu tu'uloa.
- 12 **Ko e 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí: Ko ha Sīpinga ki he Fakahā Fakatāutahā**
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
'E lava 'a e muimui ki he sīpinga 'a Siosefa Sāmitá 'o iku ki he fakahā lahi ange 'i he'etau mo'uí.
- 18 **Ngaahi Mo'oni 'e Valu mei he 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí**
'Oku fakamo'oni e kau palōfitá ki he ngaahi mo'oni kuo fakafoki maí.
- 22 **Fakamanatu hono Fakafoki Mai e Ongongolelé** 🕒
Ngaahi fakakaukau ki he 'ekitiviti ma'á e fāmilí mo ha ngaahi kulupu kehe
- 24 **Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au: Tohi 'a Molomoná** 🕒
Faka'aonga'i e ngaahi fakamatala fakauike ko 'ení ke fakalahi ho'o ako e Tohi 'a Molomoná 'i he māhina ní.
- 28 **'Okú Ke Mo'ui 'i ha Pa'anga Pē 'e Hongofulu?**
Fai 'e Bishop Gérald Caussé
Ko e founga 'eni te ke lava ai 'o vakai ki he mahu'inga ta'engata 'o ha ngaahi me'á.
- 32 **Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní** 🕒
'Oku iku 'a e laveá ke ne fehu'ia hono kaha'ú; 'oku ma'u 'e ha husepāniti mo e uaifi ha tohi makehe; 'oku fie 'alu pē ha tangata ki 'api; 'oku fakahaofi ha nofo-mali 'ehe fekumi ki he 'Otuá.
- 36 **Ko 'eku Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisí**
Konifelenisi Lahi 'o 'Okatopa 2019 🕒
- 38 **Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá**
Ne 'Omi 'e he Laumālié 'a e Faikehekehé 🕒
Na'e ma'u 'e Moli ha ongo me'a mahu'inga ki hono kamata 'ene pisinisi ta'o me'á.
- 40 **Te u Talanoa Fēfē ki He'eku Fānaú fekau'aki mo e Mo'ui Lelei Faka'atamaí?** 🕒
Ko e founga 'eni ke kamata ai e fepōtalanoa'akí.

🕒 Ngaahi Laukonga Nounouú

'I he Takafi
Ko e Ngaahi Holi 'a Hoku Lotó, tā fakatāta'i 'e Walter Rane

Ngaahi vahé

Kakai Lalahi Kei Talavou 42

Foua ha **ngaahi taimi faingata'a?** 'Oku 'ikai faingofua e mo'uí, ka 'oku 'i ai **ha palani 'a e Tamai Hēvaní** ma'atautolu takitaha. 'Oku vahe-vahe 'e ha kakai lalahi kei talavou he māhiná ni 'a e founga 'oku nau **ma'u ai e 'amanaki lelei mo e fakamo'uí** 'i he faingata'a.

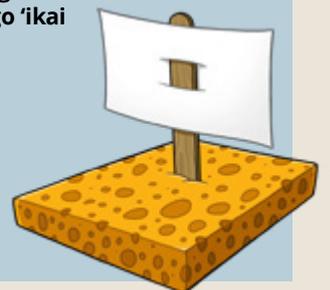
To'u Tupú 50

Ako e me'a 'oku ako'i 'e he **'Uluaki Mata Me'a-hā-maí fekau'aki mo koé;** hangē ko Nifái, 'oku 'ilo 'e ha talavou **'a e mahu'inga 'o e ngāue mālohí;** 'oku fakahā 'e Siosefa Sāmita 'a e **founga te tau lava ai 'o ma'u ha ngaahi tali mei he 'Otuá.**

Fānaú Ko e Kaume'á

Fo'u ha vaka **hangē ko ia ne fai 'e Nifái.** Lau fekau'aki mo e kāingalotu 'o e Siasí 'i Palāsílá. **Ako e founga ke ikuna'i ai e ngaahi ongo 'ikai fakafiefiá.**

NGAAHI TALANO'A 'O FĒPUELI 'OKU MA'U FAKA'ILEKITULŌNIKA PEĒ

Ngaahi Mo'oni 'e 3 Kuó u 'Ilo mei he Ako kia Siosefa Sāmitá

Fai 'e *Jessica Nelson*

Ko e vahevahe 'e ha fai-hisitōlia kei talavou ha ngaahi fakakaukau kau ki he ngaahi fefu'í fekau'aki mo e hisitōlia 'o e Siasí.

Founga Ne u Ma'u ai e Tuí 'i He'e-ku Ongó'i Hangē kuo Mole e Me'a Kotoá

Fai 'e *Jennifer Enamorado*

Ko e vahevahe 'e ha mēmipa 'i Honitula 'a e founga na'á ne vilítaki ai ki mu'a hili ha fakatu'utāmaki ne liliu ai 'ene mo'uí.

Ko e Liliu 'Eku "Ngaahi 'Uhingá" ki he "Ngaahi Foungá"

Fai 'e *Lydia Tava'esina Pickard*

Ko e vahevahe 'e ha faifekau kei talavou 'i 'Aositelēlia 'a e founga ne liliu ai 'e ha fefu'í 'e taha 'a 'ene fakakaukau ki he ngaahi faingata'a 'i he'ene mo'uí.

'Oku Fa'a Tuku 'e he Tamai Hēvaní ke Tau Tatali ki he Fakahaá—pea 'Oku Sai pē la

Fai 'e *Meg Yost*

Ko e vahevahe 'e ha taha kei talavou 'a e lelei mo e mo'oni 'o e taimi 'a e 'Otua 'i hono tali mai 'etau lotú.

KUMI KE LAHI ANGE

'I he Gospel Library app pea mo e liahona.ChurchofJesusChrist.org te ke lava ai 'o:

- Ma'u 'a e makasini lolotonga.
- Ma'u ai e ngaahi me'a 'oku ma'u faka'ilekitulōnika peé.
- Kumi e ngaahi makasini kimu'á.
- Fakahū ho'o ngaahi talanoá mo e fakamatalá.
- Totongi pe totongi ko ha me'a'ofa.
- Fakatupulaki ho'o akó 'aki e ngaahi naunau faka'ilekitulōniká.
- Vahevahe e ngaahi talanoa mo e vitiō manakoá.
- Download pe paaki e ngaahi talanoá.
- Fanongo ki he ngaahi talanoa 'okú ke manako aí.

FETU'UTAKI MAI KIATE KIMAUTOLU

'Ímeili mai ho'o ngaahi fefu'í mo e fakamatalá ki he liahona@ChurchofJesusChrist.org.

Fakahū mai ho'o ngaahi talanoa langaki 'o e tuí ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pe meili ki he:

Liahona, floor 23
50 E. North Temple Street
Salt Lake City, UT 84150-0023, USA

FĒPUELI 2020 VOL. 44 NO. 2
LIAHONA 16717 900

Makasini fakavaha'apule'anga 'a e Siasí 'o Sisú Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluakí: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostelo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

'Éitá: Randy D. Funk

Kau 'Étívaisá: Becky Craven, Sharon Eubank, Cristina B. Franco, Walter F. González, Larry S. Kacher, Adrián Ochoa, Michael T. Ringwood, Vern P. Stanfill

Talēkita Pulé: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e 'Ū Makasini 'a e Siasí:

Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

'Étita Pulé: Adam C. Olson

Tokoni 'Étita Pulé: Ryan Carr

Tokoni Faipulusí: Camila Castrillón

Timi ki he Tohi mo e 'Étita'í: David

Dickson, David A. Edwards, Matthew D.

Flitton, Garrett H. Garff, Jon Ryan Jensen,

Aaron Johnston, Charlotte Larcabal,

Michael R. Morris, Eric B. Murdock,

Joshua J. Perkey, Jan Pinborough,

Richard M. Romney, Mindy Selu, Lori Fuller

Sosa, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'áti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'áti: Tadd R. Peterson

Fokotu'utu'ú: Jeanette Andrews, Fay P.

Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott,

Thomas Child, Joshua Dennis, David

Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen,

Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily

Chieko Remington, Mark W. Robison,

K. Nicole Walkenhorst

Kou'ōtineita 'o e Intellectual Property:

Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahatahá' o e Makasini:

Jane Ann Peters

Fakatahatahá' o e Makasini: Ira

Glen Adair, Julie Burdett, José Chavez,

Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygi, Ginny J.

Nilson, Marrissa M. Smith

Kimú'a pea Páki: Joshua Dennis

Talēkita Faipáki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufakí: Nelson Gonzalez

Tú'asila Mellí: *Liahona*, Fl. 23, 50 E.

North Temple St., Salt Lake City, UT

84150-0023, USA.

Ko e *Liahoná* (ko ha lea ia 'i he Tohi 'a

Molomoná 'oku 'uhinga ko e "kápasa" pe

"me'a fakahinohino,") pea 'oku pulusi ia 'i

he lea faka-'Alapēniá, 'Amēniá, Pisilamá,

Pulukáliá, Kemipoutiá, Sepuanó, Siaiiná,

Siaiina (fakafaingofu'á), Koloesiá, Sekí,

Tenima'aké, Hōlaní, Pilitāniá, 'Esitōniá,

Fisí, Fililaní, Falaniseé, Siamané, Kalisí,

Hungalí, 'Aisilení, 'Initonēsiá, 'Itali, Siapaní,

Kilipatí, Kōléa, Lativiá, Lifuēniá, Malakasi,

Māsoló, Mongokōliá, Noaué, Pōlaní,

Potukalí, Lumēniá, Lūsiá, Ha'amoá,

Silovēniá, Sipeiní, Suahilí, Suētēni,

Takaloká, Tahití, Taileni, Tongá, 'Iukuleiní,

'Eitú mo e faka-Vietinemi. (Oku hekeheke

pē 'a e tu'ó lahi hono pulusí 'o fakataua mo e lea fakafonua.)

© 2020 by Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'Iunaitēti Siteiti 'o 'Ameliká.

Fakamatala Ma'u Mafai Pulusí:

'E lava 'e ha nīhi fakafō'ituitui 'o hiki ha

tatau 'o e *Liahoná* ke nau faka'aongaí

fakatautaha 'oku 'ikai fakakomēsiāle

(kau ai ki he ngaahi uiu'í faka-Siasí), tuku

kehe 'o ka toki fakahā atu. 'E malava

ke fakata'e'aongaí e totonu ko 'eni 'i ha

fa'ahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki

ha tatau 'o ha naunau fakatātā 'oku

fakaha'í atu ai hano fakataputapu 'i

he tafa'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku

'a'ana 'a e fakatātaá. 'Oku totonu ke

fakatu'asila 'a e ngaahi fefu'í fekau'aki

mo e ma'u mafai pulusí ki he Intellectual

Property Office, 50 E. North Temple

St., Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150,

USA; 'imeili: cor-intellectualproperty@

ChurchofJesusChrist.org.

For Readers in the United States and

Canada: February 2020 Vol. 44 No. 2.

LIAHONA (USPS 311-480) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by

The Church of Jesus Christ of Latter-day

Saints, 50 E. North Temple St., Salt Lake

City, UT 84150. USA subscription price

is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus

applicable taxes. Periodicals Postage Paid

at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice

required for change of address. Include

address label from a recent issue; old and

new address must be included. Send USA

and Canadian subscriptions to Salt Lake

Distribution Center at address below.

Subscription help line: 1-800-537-5971.

Credit card orders (American Express,

Discover, MasterCard, Visa) may be taken

by phone or at store.ChurchofJesusChrist

.org. (Canada Post Information: Publication

Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see

DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND

MILITARY FACILITIES: Send address

changes to Distribution Services, Church

Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City,

UT 84126-0368, USA.

KO E HĀ 'OKU HOKO HILI 'ETAU MATÉ

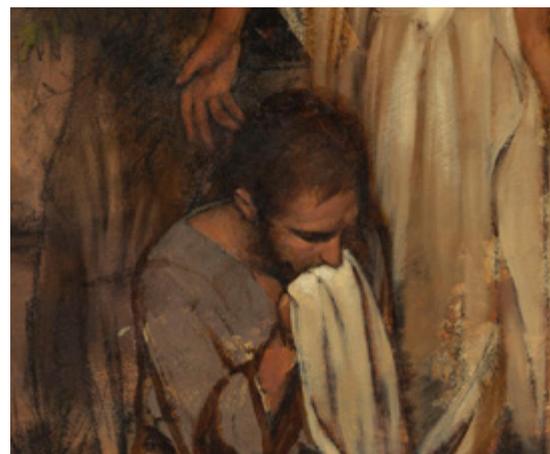
1. Maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié:

“Ko e ngaahi laumālie 'o e fa'ahinga 'oku mā'oni'oni 'e tali 'a kinautolu ki ha potu 'o e fiefia, 'a ia 'oku ui ko palataisi, ko ha potu 'o e mālōlō, ko ha potu 'o e melino” ('Alamā 40:12).

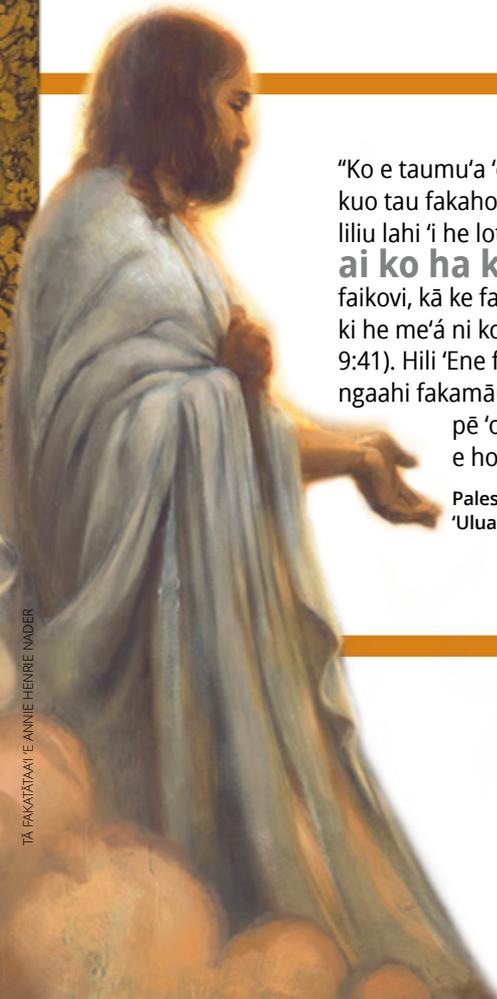
2. Toetuú:

“E fakafoki 'a e laumālié ki he sinó, pea mo e sinó ki he laumālié; 'io, pea 'e fakafoki 'a e kupu kotoa mo e hokotanga hui kotoa pē ki hono sinó; 'io, na'a mo ha tu'oni lou'ulu mei he 'ulú he 'ikai mole ia; ka 'e fakafoki 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki honau anga totonu mo haohaoá” ('Alamā 40:23).

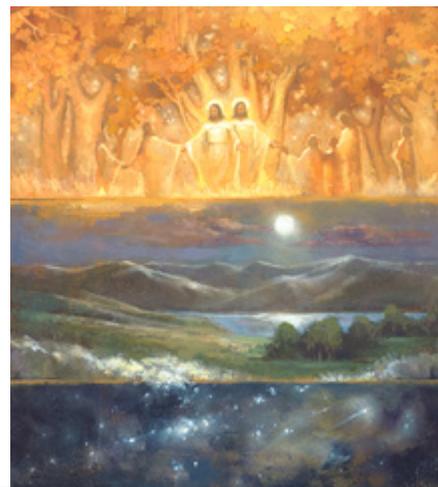
3. Ko e Fakamāú:

“O ka hili 'a e 'alu atu 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá mei he 'uluaki mate ko 'ení ki he mo'uí, ko e me'a 'i he'enau hoko 'o ta'e-fa'-maté, kuo pau ke nau 'alu atu ki he 'ao 'o e 'afio'anga fakamaau 'o e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí” (2 Nifai 9:15).

“Ko e taumu'a 'o e Fakamaau Faka'osi ko 'ení ke fakapapau'i pe kuo tau fakahoko e me'a ne fakamatala'i 'e 'Alamā ko ha 'fu'u liliu lahi 'i he lotó' (vakai, 'Alamā 5:14, 26), 'o **tau hoko ai ko ha kakai fo'ou**, 'o "ikai . . . toe ma'u ha holi ke faikovi, kā ke failelei ma'u ai pē" (Mōsaia 5:2). Ko e fakamaau ki he me'á ni ko hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí (vakai, 2 Nifai 9:41). Hili 'Ene fakamāú te tau fakahā kotoa "oku totonu 'a 'ene ngaahi fakamāú" (Mōsaia 16:1), he 'okú Ne 'afio'i 'a e me'a kotoa pē 'o Ne ma'u ai ha 'ilo haohaoa ki he'etau ngāue mo e holi kotoa pē.”

Palesiteni Dallin H. Oaks, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki, "Ma'a he Fakatomalá," *Liahona*, Mē 2019, 93.

4. Tu'unga 'o e nāunaú:

“E toe fakafoki 'a e me'a kotoa pē ki honau anga totonú, ko e me'a kotoa pē ki hono anga-fakanatulá—'e fokotu'u hake 'a e fa'a-maté ki he ta'e-fa'a-mate, pea mo e fa'a-'au'auha ki he ta'e-fa'a-'au'auha—'o fokotu'u hake ki he fiefia ta'engata ke ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, pe ki he mamahi ta'etuku ke ma'u 'a e pule'anga 'o e tēvoló” ('Alamā 41:4).

'Ēseta Kosi

Luisiana, USA

Ko ha 'aho angamaheni pē ia 'o e tāfea hili e tō ha 'uha lahi 'i he fakatonga 'o Luisianá. Ka 'i he taimi ne tō ai 'a Mātiu, ko e tama tangata tā'u ua 'o 'Ēseta Kosi, ki ha fakatafenga vai loloto tafe mālohi ofi mai, ne hoko ia ko e 'aho kovi taha 'o 'ene mo'uú. 'I he taimi ne ma'u ai 'e Siaoisi ko e husepāniti 'o 'Ēsetá, 'a Mātiú, kuo miniti 'e 15 'ene 'i he loto vai.

LESLIE NILSSON, FAITÁÁ

'Oku nau ui e tu'unga 'oku 'i ai 'a Mātiú ko e "mei melemo pea sí'i e 'osikena 'i he 'utó," 'a ia 'oku 'uhinga ia ko e uesia 'a e 'utó 'i he sí'i e 'osikená. Ne hoko ia ko e 'aho kovi taha 'o 'eku mo'uú, ka na'e toe fakafoki mai ia 'e he Tamai Hēvaní kiате au. 'Okú ne kei hoko pē ko 'eku pēpē. Kuo tā'u 'eni 'e 20 'eku tokanga'í iá. 'Oku 'i ai e ngaahi 'aho 'oku lelei mo 'ikai lelei, ka 'okú ne hoko ko ha tāpuaki. Ko ha tokotaha lelei ia. Pea kuo tokoni'í au 'e he Tamai Hēvaní ke u ikuna'í kotoa ia.

'Oku 'ikai ha toe 'ofa 'e tatau mo e 'ofa mei ha tokotaha faingata'a'ia. 'Okú ma fe'ofa'aki 'aupito. 'Oku matu'aki makehe homa vā fetu'utakí. 'Oku tāpuekina au 'e he 'Otuá. 'Okú Ne tāpuekina mo'oni au.

'ILO LAHI ANGE

Vakai lahi ange kau ki he fononga 'a 'Ēseta 'i he tuí, kau ai ha 'ū tā lahi ange, 'i he 'initaneti pe 'i he tatau 'o e fakamatalá ni 'i he Gospel Library 'i he [ChurchofJesusChrist.org/go/2206](https://www.ChurchofJesusChrist.org/go/2206).

Ako ki he ngaahi ma'u'anga tokoni ma'á e ngaahi fāmilí 'o kinautolu 'oku faingata'a'ia 'i he [ChurchofJesusChrist.org/go/2207](https://www.ChurchofJesusChrist.org/go/2207).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

NGĀUE FAKAETAUHI 'O FAKAFOU 'I HE HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ

Ko hono tokoni'i ha taha 'i he'ene hisitōlia fakafāmilí, ko ha founa mālohi ia ke ngāue fakaetauhi ai. 'I ho'o fakafehokotaki e ni'ihi kehé mo 'enau ngaahi kuí 'o fakaafou 'i he ngaahi talanoa mo e fakaikiiki fakafāmilí, 'e iku ai ke nau ongo'i ha fiefa lahi mo vāofi ange mo honau fāmilí ne nau pehē he 'ikai (vakai Malakai 4:5-6).

Tatau ai pē pe ko ha mēmipa fuoloa 'i he Siasí pe ko ha taha kuo te'eki ke ne fanongo 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí, 'oku ma'u 'e he fānau kotoa 'a e 'Otuá ha holi ke 'ilo'i e feitu'u ne nau omi mei aí.

'Oku 'ikai fa'a fuoloa ke tupu ha ongo mālohi mo tu'uloa, 'o hangē ko hono fakatāta'a 'i he ngaahi talanoa ko 'ení.

NGAAHI TĀ FAKATĀTĀ 'A JOSHUA DENNIS; 'Ū TĀ 'OKU' ASI MAI, TELEFONI MEI HE GETTY IMAGES

Fe'iloaki mo e Fāмили 'i ha Fute 'e 30,000

I ha'aku puna kimu'í ni mai ke foki ki 'api, ne u tangutu fakataha mo Sitivi, 'a ia na'á ne vahevahe mai ha konga 'o hono talanoá. Na'á ne 'osi mei he ako mā'olungá, hū ki he Kautau 'a 'Ameliká ko ha mataotao fetu'utaki 'i hono ta'u 18, pea 'ikai fuoloa mei ai na'á ne kamata ngāue 'i he Huaiti Hausí, 'o tokoni 'i he ngaahi fetu'utaki 'a e Palesiteni 'o e 'Tunaiteti Siteití. Na'á ne ngāue ki ha Palesiteni 'e ua 'o 'Amelika mei hono ta'u 18 ki he 26. Na'e mālie 'ene ngaahi talanoá!

Na'á ku pehē, "Sitivi, 'oku fiema'u ke ke hiki e ngaahi talanoá ni ma'a ho hakó! 'Oku fiema'u ke nau fuofua ma'u e ngaahi talanoá ni meiate koc." Na'á ne loto ki ai.

Na'e ue'i leva au 'e he Laumālié ke u fehu'i ange fekau'aki mo 'ene 'ilo ki he'ene ngaahi kuí. Na'e 'ilo lahi 'a Sitivi ki he tafa'aki 'ene fa'éé, kau ai ha talanoa ki he tu'o taha e ma'u me'atokoni efiafi hono fāmilí mo 'Ēpalahame Lingikoni lolotonga 'ene kemipeini 'i he feitu'u 'utá lolotonga e fili palesiteni 'i 'Amelika 'i he 1860.

Ka na'e si'isi'i 'ene 'ilo ki he tafa'aki 'ene tamaí. Na'á ne loto ke 'ilo lahi ange. Na'á ku to'o hake 'eku telefoní pea fakaava hake e app FamilySearch. "Sitivi, te ta lava 'o kumi ho fāmilí he taimí ni!"

Na'á ku hū ki he Wi-Fi 'a e vakapuná. Ne u hili 'eku telefoní 'i he funga hili'anga me'a 'i mu'a 'iate aú ke ma fakatou lava 'o sio ki ai. Na'á ma fekumi 'i he 'Akau Fakafāmilí. 'I ha ngaahi miniti si'i pē, na'á ma fakatou vakai ki he tohi fakamo'oni mali 'a 'ene kui-ua tangatá ki he'ene kui-ua fefinē.

Na'á ne pehē mai, "Ko kinaua ē!" "Oku ou manatu 'i he taimí ni hono hingoa fakaikú!"

Na'e taumalingi hifo e laumālie 'o e fiefiá kiate kimaua fakatou'osi. Na'á ma ngāue 'i he miniti 'e 45 hono hokó ke fakahū e ngaahi puipuitu'a ki he'ene fanga kui ne si'i 'ene 'ilo ki ai. Na'á ne kole mai ke u palōmesi ange te ma hokohoko fakataha atu 'ema fekumí 'i Kololato. Ne ma fakafetongi fakamatala fetu'utaki 'i he tū'uta 'a e vakapuná.

Na'á ma puna 'eni 'i ha fute 'e 30,000 (9,144 m) 'i he 'eá, mo ha ki'i me'angāue to'oto'o lahi tatau mo hoku nimá, 'o fekumi ki ha tangata mo ha fefine na'á na mali 'i he ta'u 'e 100 kuo mahili atú, 'a ia ne 'ikai ke ne 'ilo ki ai mo hono fāmilí. Fakaofu mo'oni! Ka kuó ma 'ilo kinaua. Ne fakafehokotaki

e ngaahi fāmīlī. Ne manatua e ngaahi talanoá. Ne ‘i ai ha lotou-
hounga’ia koe’uhí ko e tekinolosiá mo e ngaahi me’a-ngāué.
Ko ha mana mo’oni ‘eni.

Sonatane Peti, Kololato, USA

Founga ki he Ngāue Fakaetauhí

‘O ku ou fakatou ma’u mo ‘Esili, ko ha fefine ‘oku ou ngāue fakaetauhi ki ai, ha tohi feime’atokoni mei he’ema ongo kui fefine. Ko ‘ene tohi mei he’ene kui-fefine uá, pea ko ‘eku tohi ne u fakatahataha’i ia ‘i he’eku ma’u e puha feime’atokoni ‘eku Kuifefine ko Keleniuti, hili ‘ene pekiá.

Ne ma fakatou fili mo ‘Esili ha founga kuki mei he’ema tohi feime’atokoni, pea ne ma fakataha ‘i ha pō ‘e taha he tuku ‘a e ngāué ke ‘ahi’ahi hono ngaohí. Na’á ne fili ha hikinga ua, ko ia ne ma ‘uluaki ngaohi ia pea fa’o ki he ‘ōvaní. Na’á ku fili e “pink chip dip”—‘oku ngaohi ma’u pē ‘i he paati fakafāmili Keleniuti kotoa pē. Na’e tokoni mai ‘a ‘Ālisi ko e ‘ofefine ‘o ‘Esili ke ‘ahi’ahi’i e me’atokoni. Hili iá, na’á ne tofitohi ia pea ‘ave ki he kau fefine ‘oku ngāue fakaetauhi ki ai he na’e ‘ikai loto ‘a ‘Esili ke kai kotoa he’ene fānaú e keké.

Ko e me’a ne u sai’ia taha ai ‘i he’ema pō kukí, ‘i he’ema feime’atokoni mo ta’o me’á, na’á ma talanoa ki he ngaahi kaveinga ngāue fakaetauhi angamaheni—‘a e ngaahi me’a ne ma faingata’a’ia ai. Ka na’á ma talanoa foki ki he’ema ongo kuí mo ‘ema fa’ee, ‘a ia ne fakatou ongo mo’oni kiate kimaua.

Senifā Keleniuti, ‘Iutā, USA

Takataki’i ‘e ha Fāmili Fo’ou

Na’e māmālohi ‘a Malia ‘i ha ta’u ‘e 20 tupu. ‘I he ngaahi māhina si’i kuohilí, ne ma nofo ‘i ha lau houa ‘i hono ‘apí, ‘o fakatotolo ki hono fāmili ‘i he ngaahi lekooti tohi kakaí mo ha ‘ū lekooti kehe. Na’á ne tangi ‘i ha taimi ‘e taha mo pehē mai, “Kuó u ‘ilo lahi ange ki hoku fāmili ‘i he houa ‘e uá ‘o lahi ange ‘i he me’a kuó u ‘ilo he kotoa ‘eku mo’uí!”

‘I he ofi ke ‘osi homa taimí, na’á ku fakataukei’i ia ki he konga Relatives Around Me he app FamilyTree. Ne toki ‘ilo hake ai ne u fakatou kāinga mo hoku husepānití pea mo Malia. Na’á ne toe tangi ‘a lo’imata, mo pehē na’á ne fakakaukau na’á ne toko taha pē. Na’e ‘ikai ke ne ‘ilo ne ‘i ai hano fāmili ‘i he feitu’ú. Hili ha ngaahi uike si’i mei ai, ne fetaulaki ‘a Malia mo ‘emau pīsopé. ‘Okú ne lolotonga ngāue he taimí ni ke hū ki he tempalé, pea kuó ne fetaulaki mo ha kāinga “fo’ou” tokolahi ‘i homau uōtí!

Kalo Laina ‘Evaleti, Kalolaina Noate, USA

Ngaahi Founa Pau ke Tokoní

‘E lava e hisitōlia fakafāmilí ‘o fakaava e matapā ki he ngaahi faingamālie ngāue fakaetauhí ‘i he taimi ‘oku ngalingali he ‘ikai toe felave ha me‘á. Ko ha ngaahi fakakaukau si‘i ‘eni te ke fie ‘ahi‘ahi‘i.

- Tokoni ke nau fakahū e ‘ū tā fakafāmilí ki he FamilySearch.
- Tokoni ke nau lekooti pea fakahū e ‘ū lekooti ‘o e ongo ‘o e ngaahi talanoa hisitōlia fakafāmilí, tautautefito ki he ngaahi talanoa ki he ‘ū taá.
- Fa‘u ha saati (fan) pe fakamatala hisitōlia fakafāmilí kehe ‘oku lava ‘o paaki te ke lava ‘o foaki ko ha me‘á‘ofa.
- Ako‘i ha ngaahi founa ke tauhi ai honau hisitōliá ‘i hono tauhi ha tohinoa ‘i ha founa ‘e fakamānako kiate kinautolu. Tohinoa hiki ‘o e ongó? Tohinoa ‘o e ‘ū tā? Fakamatala vitioó? ‘Oku lahi ha ngaahi me‘a ke fili mei ai ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau sai‘ia ‘i he fa‘unga tohinoa angamahení.
- Ō fakataha ki he temipalé ke fakahoko e ngaahi ouaú ma‘a e ngaahi kuí. Pe angá‘ofa ke fakahoko e ngaahi ouau ma‘a ‘enau ngaahi hingoa fakafāmilí kapau ‘oku lahi ia ‘i he me‘a te nau lavá.
- Fakataha mai ke vahevahe e ngaahi tukufakaholo fakafāmilí.
- Kau fakataha ki ha kalasi hisitōlia fakafāmilí. ■

FAKAAFE KE NGĀUE

Fakakaukau ki he nī‘ihi ‘okú ke ngāue fakaetauhi ki aí. Te ke faka‘aonga‘i fēfē e hisitōlia fakafāmilí ke tāpuekina ‘enau mo‘uí?

VAHEVAHE HO‘O NGAHI A‘USIÁ

‘Omi ho‘o ngaahi a‘usia ‘i ho‘o ngāue fakaetauhi ki he nī‘ihi kehé pe ko ‘enau ngāue fakaetauhi atu kiate koé. ‘Alu ki he liahona.Churchof JesusChrist.org pea lomí‘i ‘a e “Submit an Article pe Feedback.”

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring
Tokoni Ua 'i he
Kau Palesitenisī
'Uluakí

Ko e 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai

Ko ha Sīpinga ki he Fakahā Fakatāutahá

Na'e ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá mei he'ene a'usia 'i he Vao'akau Tapú 'a e founga te tau lava ai 'o ma'u e fakahā fakatāutahá ko ha kongá 'o 'etau mo'ui faka'ahó.

Ko hono fakamanatu e ta'u 200 'o e me'a 'oku tau ui ko e "Uluaki Mata Me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá" ko ha faingamālie lelei ia ke tau fakalahi ai 'etau tui ki hono misiona fakaepalōfitá pea ako mei he'ene sipinga ki he founga ke fakalahi ai 'etau malava ke ma'u ha fakahā fakatautaha mei he 'Otuá.

'I he taimi na'e mavahe ai e tokotaha ta'u 14 ko Siosefa Sāmitá mei ha vao 'akau 'i Palemaila, Niu 'Ioke, USA, na'á ne 'ilo'i 'iate ia 'oku fefolofolai 'a e 'Otuá mo 'Ene fānau 'i he mo'ui fakamatelié. Na'á ne tui ki he ngaahi lea na'á ne lau 'i he'ene Tohi Tapú:

"Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea 'oku 'ikai valoki'i; pea 'e foaki ia kiate ia.

"Ka 'e lelei 'ene kole 'i he tuí, 'o ta'efakata'eta'etui. He ko ia 'oku fakata'eta'etui 'oku hangē ia ko e peau 'o e tahí 'oku fakateka mo feliliaki 'e he matangi" (Sēmisi 1:5-6).

Na'e ngāue ta'emanavahē 'a Siosefa Sāmita 'i he tala'ofa ko iá, pea te tau lava kotoa ia. Kuo lea 'aki 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni e me'a ni kau ki hotau faingamālié: "Kapau 'oku ako'i kitautolu ki ha me'a 'e he a'usia fisifisimu'a 'a Siosefa Sāmita 'i he Vao'akau Tapú, ko 'ene ako'i mai ia 'oku fakaava 'a e ngaahi langi pea 'oku folofola mai 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú."¹

‘Oku tauhi ‘e he ‘Otuá ‘Ene tala‘ofa ke fetu‘utaki mo ‘Ene fānau ‘i he mo‘ui fakamatelié ‘o kapau te nau kole pea taau ke ma‘u e fetu‘utaki ko iá. Na‘e akonaki ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mei he‘ene a‘usia ‘i he ‘Uluaki Mata Me‘a-hā-maí, pea mei he fakahā lahi na‘á ne ma‘u ‘o fakafou ‘i hono Fakafoki Mai ‘o e ongoongoleléi, ki he founa te tau lava ai ‘o ma‘u e fakahā fakatāutahá ko ha kongá ‘o ‘etau mo‘ui faka‘ahó.

Na‘e akonaki ‘e Siosefa ‘o pehē, “Ko e taimi ‘oku tau mateuteu ai ke ō kiate Iá, ‘oku mateuteu mo Ia ke hā‘ele mai kiate kitautolu.”²

‘Oku Fakaava mai e Ngaahi Langí

Ko ‘etau polé ke ngāue kae lava ke tau ma‘u e ngaahi pōpoaki ‘o e mo‘oní ‘oku mateuteu ‘a e Tamai Hēvaní ke ‘omi kiate kitautolu ko ha fakahā pea ke ‘ilo‘i e me‘a kuó Ne ‘osi ‘omí. ‘Oku ‘omi ‘e he a‘usia ‘a Siosefa Sāmitá ha sipinga ‘o e me‘a ko iá. Ngalingali na‘á ne ‘osi lau tu‘o lahi e tohi ‘a Sēmisi mo ha ngaahi tohi folofola kehe ‘o hangē pē ko kitautolú. Ka ‘i ha ‘aho ‘e taha, ‘i he ivi tākiekina ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní, na‘á ne ‘ilo ‘a e pōpoaki na‘á ne taki ia ki he Vao‘akau Tapú. Ko ‘ene fakamatala ‘eni ki hono ‘ilo‘i ha pōpoaki ne fuoloa hono ‘omi mei he ‘Otuá:

“Lolotonga ‘eku feinga lahi ‘i he ngaahi fu‘u faingata‘a lahi ‘a ia na‘e tupu ‘i he fefakakikihi‘aki ‘a e ngaahi fa‘ahí ni ‘o e kau lotú, na‘á ku lau ai ‘i ha ‘aho ‘e taha ‘i he Tohi ‘a Sēmisi, ko e ‘uluaki vahé mo e veesi hono nimá, ‘a ia ‘oku pehē: *Ka ai hamou taha ‘oku masiva ‘i he potó, ke kole ‘e ia ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘oku ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valoki‘i; pea ‘e foaki ia kiate ia.*

“Na‘e te‘eki ai ke hū mamafa ha potufolofola ki he loto ‘o ha tangata ‘o lahi ange ‘i he mālohi na‘e hū ‘aki ‘a e me‘á ni ki hoku lotó ‘i he taimi ko ‘ení. Na‘e hangē na‘e hū ia ‘aki ‘a e fu‘u mālohi lahi ki he ongo kotoa pē ‘o hoku lotó. Na‘á ku toutou fifili ki ai, ‘o u ‘ilo‘i kapau na‘e ai ha taha na‘e ‘aonga ke ne ma‘u ha poto mei he ‘Otuá, ko au ia; he na‘e ‘ikai te u ‘ilo‘i pe ko e hā ‘a e me‘a te u faí, pea kapau ‘e ‘ikai te u lava ‘o ma‘u ha poto lahi ange ‘i he poto na‘á ku ma‘u he taimi ko iá, ‘e ‘ikai pē te u ‘ilo‘i ‘i ha taimi, koe‘uhí he na‘e pehē fau hono faikehekehe ‘o e faka‘uhinga‘i ‘o e ngaahi potufolofola tatau ‘e he kau faiako fakalotu ‘i he ngaahi siasi kehekehe ‘o faka‘auha ai ‘a e falala kotoa pē ke fakapapa-u‘i ‘a e fehu‘í ‘i ha fekumi ‘i he Tohi Tapú” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:11–12).

Ko e a‘usia ‘a Siosefa Sāmitá ko ha sipinga ia te tau lava ‘o muimui ki ai ke ‘ilo e ngaahi pōpoaki fakatautaha mei he ‘Otuá. Ko e hā na‘e ha‘u ai ha potufolofola mo ha mālohi lahi pea hū ‘aki ‘a e fu‘u mālohi lahi ki he ongo kotoa ‘o hono lotó? Pea ko e hā na‘á ne toutou fifili ai ki aí?

Mahalo ‘oku ‘i ai ha ngaahi ‘uhinga lahi ne lava ai e ‘Otuá ‘o folofola mālohi pehē ki he talavou ko Siosefa, ka ko e taha ‘o e ngaahi tefito‘i ‘uhingá, koe‘uhí na‘e mateuteu hono lotó.

Ko e Loto Mafesifesi ko ha Loto Mateuteu Ia

Na‘e loto mafesifesi ‘a Siosefa ‘i ha ‘uhinga nai ‘e ua. Na‘á ne fie ma‘u ha fakamolemole ki he‘ene ngaahi angahalá mo e ngaahi vaivaí, ‘a ia na‘á ne ‘ilo‘i ‘e lava pē ‘o fakahoko ‘o fakafou ‘ia Sisū Kalaisi. Pea na‘á ne vivili foki ke ‘ilo‘i pe ko e fē ‘i he ngaahi siasi fe‘au‘auhí na‘e tonú pea ‘oku totonu ke ne kau ki aí.

Na‘e ‘osi mateuteu ‘a Siosefa ‘i he tui ko Sisū ‘a e Kalaisí, ko hono Fakamo‘uí. Na‘á ne mateuteu ‘i he tui ko iá pea mo ha loto fakatōkilalo. Na‘á ne lea fekau‘aki mo ‘ene ngaahi ongo he taimi ko iá ‘o pehē, “Ne u tangi ki he ‘Eikí ke ma‘u ha ‘alo‘ofa, he na‘e ‘ikai ha toe taha te u lava ke ‘alu ‘o ma‘u mei ai ha angá‘ofa.”³

Na‘á ne mateuteu, pea te tau lava foki mo kitautolu, ke ma‘u e tala‘ofa ‘a Sēmisi. Na‘e faka-‘atā ‘e he ngaahi fakahā ne ‘omi ko iá ke liliu ‘e he ‘Eikí e mo‘ui ‘a Siosefa mo tāpuekina e mo‘ui ‘a e fānau kotoa ‘a e Tamai Hēvaní, mo honau fāmilí, ‘a ia kuo nau omi pe te nau omi ki he mo‘ui fakamatelié.

Ko ha tāpuaki fakalangi kiate kitautolú ‘a ‘etau lava ko ia ‘o ako mei he a‘usia ‘a Siosefa ki he founa ke ma‘u ai e maama mo e ‘ilo mei he ‘Otuá. ‘I he‘etau muimui ki he sipinga ‘a Siosefa, te tau lava ‘o ‘omi ha fiefa tu‘uloa kiate kinautolu ‘oku tau ‘ofa ai mo tauhi ma‘á e ‘Eikí. Pea ‘e lava leva ‘e he‘enau sipingá ‘o vahevahe e tāpuaki ‘o e fakahā fakatāutahá ‘i ha founa he ‘ikai ke tau lava ‘o vakai ki hono ngata‘angá ka ko e Tamai Hēvaní pē te Ne ‘afio‘í.

Ko e Teuteu‘i Kitautolu ki he Fakahā

Na‘e mahinongofua e sipinga teuteu ‘a Siosefa ke ma‘u e fakahā fakatāutahá pea faingofua ke muimui ki ai, ka ‘oku ‘ikai ko ha fanga ki‘i founa iiki ia ne iku ki ha me‘a ‘e taha. Ko ha fānau makehe koe ‘a e ‘Otuá, ko ia ‘oku kehekehe e me‘a ‘okú ke malava ‘i he akó mo ma‘u e ngaahi founa kehekehe ki hono ako e mo‘oní. Ka te ke lava ‘o vakai ‘i he sipinga ‘a Siosefa, ki

he founa ‘oku mahu‘inga ai ha ngaahi fakahā si‘i ‘o e māmá mo e mo‘oní, ki he teuteu ke hokohoko atu hono ma‘u e fakahā fakatāutahá. Na‘e ‘afio‘i ‘e he ‘Eikí e fo‘i mo‘oní‘i me‘a ko iá ‘i He‘ene fakahoko e lotu sākalamēnití ko ha sipinga kiate kitautolu takitaha ki he teuteu ke ma‘u e fakahā fakatāutahá ‘o fakafou ‘i he Laumālie Mā‘oní‘oní.

Mahalo ‘e kehe ia kiate koe, ka ‘i he taimi ‘oku ou fanongo ai ki he ngaahi lea “E ‘Otuá, ko e Tamai Ta‘engatá” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79), ‘oku ou ma‘u ha ongo māfana ‘o e ‘ofá. ‘Oku fakamanatu mai kiate au ‘e he fakalea ‘o e lotu sākalamēnití ‘a e ongo na‘á ku ma‘u ‘i he‘eku hū ki tu‘a mei ha fai‘anga papitaiso ‘i Filatelafia, Penisilivēnia, USA, ‘i he taimi ne u ta‘u valu aí. Na‘á ku ‘ilo‘i he taimi ko iá ko Sisū hoku Fakamo‘uí, pea ne u ongo‘i fiefia ‘i he malava ke u ma‘á. ‘Oku ou manatu he taimi ‘e ni‘ihi ki ha tāvalivali ‘o ‘Ene ‘i he kolosí pea mo ‘Ene mavahe mei Hono fonualotó. Ko e taimi lahi ko e me‘a ‘oku ou ongo‘i ko ha hounga‘ia mo e ‘ofa kiate Ia.

‘I he taimi ‘oku ou fanongo ai ki he ngaahi lea ko ia te u fakahā ‘eku loto-fiemālie ke “manatu ma‘u ai pē kiate ia, mo tauhi ‘ene ngaahi fekaú,” ‘oku ou ongo‘i ‘i he loto fakatōkilalo ‘a e fie ma‘u ke fakatomala mo fakamolemólé. Pea ‘i he‘eku fanongo ki he tala‘ofa ko ia ‘e malava ke nofo‘ia ‘iate au ‘a Hono Laumālie (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77), ‘oku ou ongo‘i ‘oku mo‘oní ia. Pea ‘oku ou ongo‘i ‘i he taimi kotoa, ‘a e maama, nonga, mo e loto-falala ko ia te u lava ‘o fanongo ki he ngaahi pōpoaki kuo fakahā mai mei he ‘Otuá.

Na‘e ‘ikai ke ma‘u ‘e he tokotaha ta‘u hongofulu mā fā ko Siosefa Sāmitá ‘a e ngaahi lotu ‘o e sākalamēnití ‘i he taimi na‘e teuteu‘i ai ia ki he ngaahi fakahā fakatautaha na‘e ma‘u ‘i he Vao‘akau Tapú pea ‘i he toenga ‘o ‘ene

mo‘uí. Ka na‘á ne muimui ki ha sipinga te tau lava kotoa ‘o muimui ai ke taau ke hokohoko atu hono ma‘u e fakahā fakatāutahá:

- Na‘á ne ako e ngaahi lea ‘a e ‘Otuá ne ‘osi fakahā ‘i he ngaahi folofolá.
- Na‘á ne fakalaululoto ki he me‘a na‘á ne lau mo ongo‘i.
- Na‘á ne vakai ma‘u pē ki he ngaahi folofolá pea tokanga.
- Na‘á ne tafoki ‘o lotu, ‘i he tui na‘á ne ma‘u mei he akó mo e fakalaululotó.
- ‘I he taimi na‘e ma‘u ai e fakahaá, na‘á ne ma‘u e mo‘oní mo e māmá, mo‘uí ‘aki e mo‘oní kuo foaki kiate iá, pea fekumi ki ha mo‘oní lahi ange.
- Na‘á ne toe foki ki he ngaahi folofolá pea ma‘u ha fakahā lahi ange mei he ‘Otuá, ‘a ia na‘á ne lekooti.
- Na‘á ne hokohoko atu ke lotu mo tala-ngofua, ‘o ne ma‘u ai ha maama mo ha ngaahi fakahinohino lahi ange.

Kuo fakamatala‘i ‘e Palesiteni Nalesoni ‘a e faingamālie faka‘ofa ko ia ‘oku tau ma‘u ‘i he‘etau muimui ki he sipinga ‘a Siosefa Sāmitá ‘o

pehē: “I he founa tatau, ko e hā ‘e ‘omi ‘e ho‘o fekumí ma‘au? Ko e hā e poto ‘okú ke masiva aí? Ko e hā ‘okú ke ongo‘i ko ha me‘a mahu‘inga ‘oku fie ma‘u ke ke ‘ilo pe mahino kiate koé? Muimui ki he tā sippinga ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Kumi ha feitu‘u longonoa te ke lava ‘o toutou ‘alu ki ai. Fakavaivai‘i koe ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá. Fakahā hake ho lotó ki ho‘o Tamai Hēvaní. Tafoki kiate Ia ke ma‘u ha ngaahi tali mo ha fakafiemālie.”⁴

‘Oku Fakafepaki‘i ‘e Sētane ‘a e Fakahaá

‘I ho‘o muimui ki he sippinga ‘a Siosefa Sāmitá, te ke ako fakalelei ‘ene sippinga ‘o e loto-to‘á mo e vilitakí. Mahalo he ‘ikai te ke fehangahangai mo e fakafepaki na‘á ne fehangahangai mo ia ‘i he Vao‘akau Tapú ‘i ho‘o lotú, ka ‘e fakapotopoto ke manatu‘i ia. Na‘e fakamatala‘i ‘e Siosefa e fakafepaki ko iá ‘i he founa ni:

“Hili ‘eku ‘alu ki he potu na‘á ku fili ki mu‘a ke u ‘alu ki aí, pea hili ‘eku vakavakai holo, ‘o u ‘ilo‘i ‘oku ou toko taha peé, na‘á ku tū‘ulutui hifo ‘o kamata ke fakahā hake ‘a e ngaahi holi ‘o hoku lotó ki he ‘Otuá. ‘I he hili pē ‘eku fai peheé, na‘e puke au ‘e ha mālohi ‘a ia na‘á ne iku‘i ‘aupito au, pea na‘e pehē fau ‘eku ofo ‘i hono mālohi na‘e ta‘ofi ai hoku ‘elelé ke ‘oua na‘á ku lava ‘o lea. Na‘e kāpui au ‘e ha fu‘u fakapo‘uli matolu, pea na‘e ki‘i fuofuola ‘ene hangē kiate au, ngalingali kuo tuku au ki ha faka‘auha fakafokifā.

“Ka na‘á ku feinga ‘aki hoku mālohi kotoa pē ke ui ki he ‘Otuá ke ne fakahaofi au mei he mālohi ‘o e filí ni ‘a ia kuó ne puke aú, pea ‘i he mōmēniti ko ia ‘a ia na‘á ku meimei ngalo hifo ai ‘i he loto fo‘i ‘o tukuange au ki he faka‘auhá—kae ‘ikai ki ha faka‘auha fakamahalo‘i, ka ki he mālohi ‘o ha tokotaha mo‘oni mei he maama ‘oku ta‘e-hā-maí, ‘a ia na‘á ne ma‘u ‘a e mālohi fu‘u fakafo fau ‘o hangē ko ia na‘e te‘eki ai te u ongo‘i ‘i ha

tokotahá—kae fe‘unga mo e mōmēniti ko ‘eni ‘o e fu‘u hoha‘a lahi, na‘á ku mamata ki ha pou maama fe‘unga tonu mo hoku ‘ulú, na‘e lahi ange hono ngingilá ‘i he la‘aá, ‘a ia na‘e maliu māmālie hifo kae ‘oua kuo tō ia kiate au” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:15–16).

Na‘e hoko e fakafepaki kovi ko iá, ‘a ia ne hokohoko atu ‘i he kotoa e mo‘ui ‘a Siosefá, koe‘uhí na‘e loto ‘a Lusifá ke ta‘ofi e fakahā ‘e iku ki hono Fakafoki Mai ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí. ‘E si‘isi‘i ange e fakafepaki te ke fehangahangai mo iá ‘i ho‘o lotua ha fakahā mei he ‘Otuá, ka ‘e fie ma‘u ke ke muimui ki he sippinga loto-to‘a mo vilitaki ‘a Siosefá.

Ngalingali ‘e faka‘aonga‘i ‘e Sētane ha ngaahi founa fakaoloolo ange ke fakafepaki‘i ho‘o ngaahi feinga ke ma‘u mo tauhi e fakahā fakatāutahá. Ko e founa ‘e taha ‘e hoko ko ‘ene taumu‘a ke ‘oatu e ngaahi loí, ko ‘ene founa ‘o e fakahā loí. Te ne feinga ke a‘u atu mo e ngaahi pōpoaki ‘oku fakataumu‘a ke ke tui ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘Otuá, ‘ikai ha Sisū Kalaisi toetu‘u, ‘ikai ha kau palōfita mo‘ui pe fakahā, na‘e kākaa‘i ‘a Siosefa Sāmita, pea ko ho‘o ngaahi ongo mo e ngaahi fanafana mei he Laumālie Mā‘oni‘oní ko e mahalo ia ‘o “ha fakakaukau vale” (‘Alamā 30:16).

Te ne tuku atu e ngaahi loi ko iá kiate koe, 'o hangē pē ko 'ene 'ohofi 'a Siosefa Sāmitá, 'i he momeniti 'oku 'amanaki ke ke lotu aí pea mo e hili ho'ó ma'u e fakahaá. Kuó u ma'u ha founga 'e ua ke hao ai mei he ngaahi 'ohofi ko iá.

'Uluakí, 'oua 'e fakatoloi ha ue'i ke lotu. 'Oua na'a faka'atā ke hoko 'a e lotu-veiveiuá. Na'e pehē 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi (1801–77) ko e tokotaha ko ia 'oku tatali ke ne ongo'i 'oku fie lotú 'oku ngalingali he 'ikai ke ne lotu.⁵

Uá, tohi'i vave hifo 'a e ngaahi pōpoaki 'okú ke ma'u mei he 'Otuá. Kuó u 'ilo ko e ue'i fakalaumālie ko ia ne mahino 'i ha momeniti, 'e lava ke ta'e-mahino pe ngalo ia 'i ha ngaahi miniti si'i mei ai. A'u ki he tu'uapoó, kuó u ako ke u tangutu hake pea hiki 'a e ngaahi ue'i 'oku ou ma'ú. Ka 'ikai, 'e lava ke mole ia.

Na'e 'omi 'e Siosefa ha lēsoni 'e taha 'i he me'á ni. Na'á ne toutou hiki 'a e a'usia 'i he'ene 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí, pea na'á ne fakamatala'i ia ki ha kakai tokolahi 'i ha ngaahi ta'u lahi. Hangē ko e kau palōfita kehē, na'a mo e Palōfita ko Siosefá na'á ne ako e mahu'inga, mo e faingata'a, hono tohi e mo'oni kuo fakahaá.

'Oku Tāpuekina Hotau Hakó 'e he Fakahaá

Te tau lava 'o tāpuekina 'etau fānaú mo e fānau 'a 'etau fānaú 'aki e ngaahi lea 'o e fakahā 'oku tau ma'u mei he 'Otuá, 'o hangē ko Siosefa Sāmitá. Koe'uhí 'oku tau takitaha ma'u ha ngaahi fiema'u makehe, mahalo ko e ni'ihī pē 'o e fakahā 'oku tau ma'u ma'atautolú 'e 'aonga kiate kinautolu 'oku tau fatongia 'aki ki he 'Otuá. Ka 'e lava 'e he fakamo'oni ne tohi

kuo folofola mai 'a e 'Otuá kiate kitautolú, 'o hoko ko ha tāpuaki kiate kinautolu 'o tatau mo e tāpuaki kuo foaki mai 'e he Palōfita ko Siosefá kiate kitautolú.

'Oku fakahā mai 'e he 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí 'oku fakaava 'a e ngaahi langí. 'Oku fanongo mai 'a e 'Otuá ki he'etau ngaahi lotú. 'Okú Ne fakahā mai Ia mo Hono 'Aló kiate kitautolu. 'Oku folofola 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he lotu 'o kinautolu 'oku mateuteu ke fanongo mo ongo'i e kihī'i le'ó si'í. Te tau lava 'o vahevahe e ngaahi lēsoni mo e pōpoaki ko iá pea mo kinautolu 'oku tau 'ofa aí pea muimui 'iate kitautolú.

Fakafeta'i ki he'etau Tamai Hēvani anga'ofa, 'a ia 'okú Ne 'ofa'i kitautolu, fanongo ki he'etau ngaahi lotú, mo folofola kau ki he Fakamo'uí 'i hotau kuongá, "Ko hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni. Fanongo kiate Ia!" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17). Fakamālō ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'a ia na'á Ne fakafoki mai Hono Siasí 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Pea fakamālō ki he Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'oku vėveveke ke hoko ko hotau takaua ma'u pē.

'Oku ou fakamo'oni ko e tali ki he lotu 'a e ki'i tamasi'i ko e "Io":

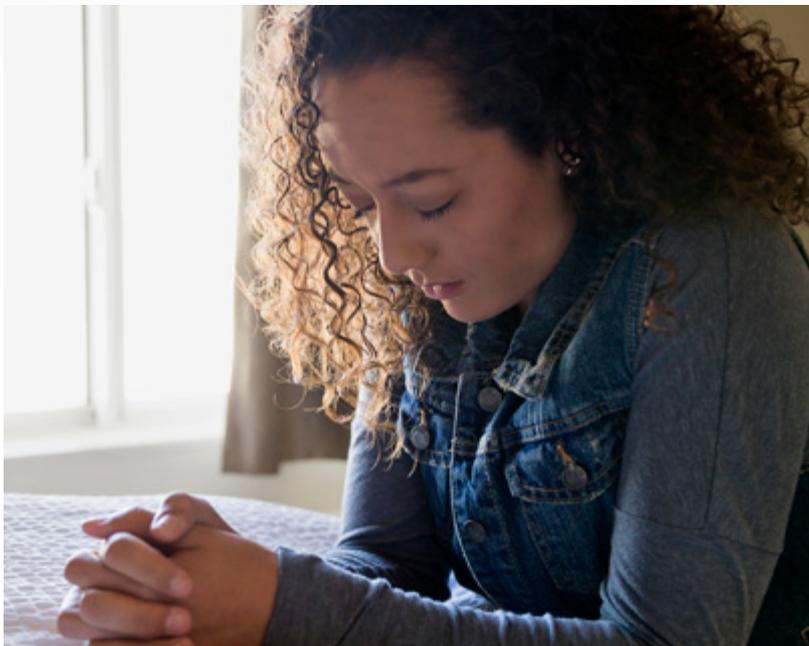
Tamai Hēvani, 'okú Ke 'i ai?

Pea 'okú ke fanongo mo tali e lotu 'a e fānaú kotoa?⁶

'Oku ou lotua te tau hangē ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo hotau palōfita mo'uí 'i he 'aho ní, 'o tali e fakaafe mei he'etau Tamai Hēvani 'ofá, mei hotau Fakamo'uí, pea mei he Laumālie Mā'oni'oni, ke ma'u e maama mo e mo'oni 'o e fakahā fakatāutahá 'i he 'aho kotoa 'o 'etau mo'uí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'á e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 95.
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 48.
3. Joseph Smith, in "First Vision Accounts," 1832 Account, Gospel Topics Essays, ChurchofJesusChrist.org/topics/essays; na'e fakatonutonu e faka'ilonga leá.
4. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'á e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," 95.
5. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Pilikihami 'Iongi* (1997), 54.
6. "Lotu 'a ha Ki'i Tamasi'i," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 6.

Ngaahi Mo'oni

'e valu mei he 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí

I ha pongipongi failau langima'a he ta'u 'e uangeau kuohilí, 'i he feitu'u 'uta 'o Niu 'Ioké, 'i ha vao'akau lōngonoa, na'e hā ai e 'Otua ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí ki he talavou ko Siosefa Sāmitá. Na'e fakangata 'e he me'a fakaofó ni 'a e veiveiua mo e fakamahamahalo ki he natula 'o e 'Otuá, 'a e fie ma'u ki he hokohoko atu 'o e fakahaá, mo e ngaahi mo'oni ta'engata kehe kuo fuoloa 'ene ngalo pe fūfuu 'i 'i he fakapo'uli fakalaumalié.

Na'e 'omi 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi (1920–2007), ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'a ia na'á ne ui e 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí "ko e me'a laulōtaha ke hoko 'i he māmaní talu hono Fakafoki Mai 'o e ongoongolelé," ha ngaahi mo'oni 'e valu ne fakafoki mai ki he māmaní 'i he me'a fakaofó ni.¹ 'I he'etau fakamanatua e ta'u 200 'o e 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí, fakakaukau ki he ngaahi mo'oni ko 'ení mo e ngaahi fakamo'oni lahi 'a e kau palōfita 'i onopōnī 'a ia ne 'ikai ngata pē 'i he'enau fakamo'oni ki he mo'oni 'o e 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí, ka ki he ngaahi mo'oni foki 'okú ne 'fakahaá'í.

1. Ko e 'Otuā ko 'etau Tamāi ko ha tokotaha fakatautaha, pea na'e ngaohi e hou'eiki tangatā mo fafiné 'i Hono tatau.

Neongo pe na'e fēfē hono fuoloá, ka na'e ako 'e Siosefa Sāmita 'i he ngaahi miniti ko iá ['o e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí], 'o lahi ange fekau'aki mo e 'ulungaanga 'o e 'Otuá 'i ha toe me'a fakalangi kuo ako 'i ha toe kuonga ange.” —Palesiteni Gordon B. Hinckley (1910–2008)²

Oku ma'u 'e he 'Otuā ko 'etau Tamāi, ha telinga ke Ne fakafanongo 'aki ki he'etau ngaahi lotú. 'Okú Ne ma'u ha fofonga ke Ne 'afio mai 'aki ki he'etau ngaahi ngāué. 'Okú Ne ma'u ha ngutu ke folofola mai 'aki kiate kitautolu. 'Okú Ne ma'u ha mafu ke Ne ongo'i manava'ofa mo 'ofa mai ai kiate kitautolu. 'Okú Ne mo'oni. 'Okú Ne mo'ui. Ko 'ene fānau kitautolu ne ngaohi 'i hono tatau.” — Palesiteni Thomas S. Monson (1927–2018)³

2. Ko Sisuú ko ha tokotaha, mavahe, mo kehe ia mei he Tamāi.

Ihe 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai 'a Siosefa Sāmitá, na'a ne mamata ai ki ha ongo sino māvahevahe, ko ha toko ua, 'o fakamahino ai na'e 'ikai mo'oni e tui lolotonga fekau'aki mo e 'Otuá pea mo e Tolu'i 'Otuá.

“Fakahoa ki he tui ko e 'Otuá ko ha misiteli taukakapa mo ta'e'iloá, 'a e mo'oni ko ia 'oku 'ilo'i e natula 'o e 'Otuá mo hotau vā mo Iá pea ko e ki ia ki he me'a kotoa pē 'i he'etau tokāte-liné.” —Palesiteni Dallin H. Oaks, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí⁴

3. 'Oku fakahā 'e he Tamāi ko Hono 'Alo 'a Sīsū Kalaisi.

Oku mau fakamo'oni, 'i he'emaui hoko ko 'Ene kau 'Aposetolo mo'oni kuo 'osi fakanofó—ko Sisuú ko e Kalaisi Mo'uí Ia, ko e 'Alo ta'e fa'amate 'o e 'Otuá. Ko e Tu'i Ma'ongo'onga ia ko 'Imānuelá, 'oku tu'u he 'ahó ni 'i he to'o-mata'u 'o 'Ene Tamāi. Ko Ia 'a e maama, mo e mo'ui, pea mo e 'amanaki lelei'anga 'o e māmaní. Ko Hono 'alungá ko e hala ia 'oku fakatau ki he fiefia 'i he mo'ui ko 'ení pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí.” —

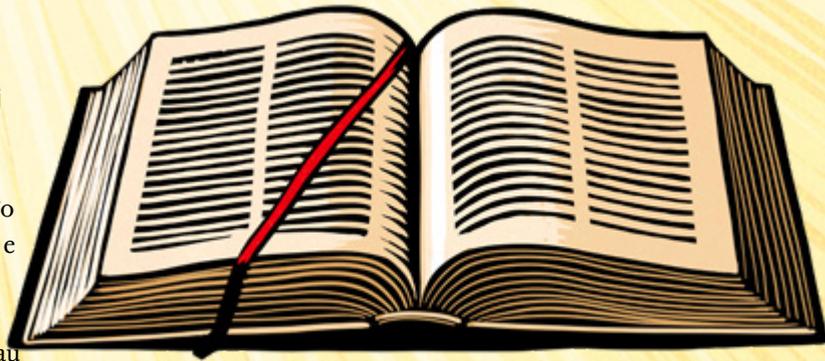
“Ko e Kalaisi Mo'uí: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló”⁵

4. Ko Sīsū na'a Ne fakahoko mai e fakahaá 'o hangē ko ia ne ako'i 'i he Tohi Tapú.

Ko e fakahā kotoa pē talu mei he hingá kuo fakafou mai 'ia Sīsū Kalaisi, 'a ia ko Sihova ia 'o e Fuakava Motu'á. . . . Kuo te'eki ai teitei fengāue'aki hangatonu 'a e Tamāi ['Elohimi] mo e tangatā talu mei he hingá, pea kuo te'eki ai ke teitei hā mai tuku kehe pē ke fakafe'iloaki pea mo fakamo'oni 'i 'a e 'Aló.” —Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita (1876–1972)⁶

5. Na'e fakahoko e tala'ofa 'a Sēmisi ke kole ki he 'Otuá 'a e potó.

Na'e fokotu'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ha sipinga ma'atautolu ke muimui ki ai 'i hono tali ko ia 'etau

ngaahi fehu'i. 'I hono tataki ia ki he tala'ofa 'a Sēmisi kapau te tau masiva 'i he potó te tau lava 'o kole ki he 'Otuá, na'e 'oatu fakahangatonu 'e he ki'i talavou ko Siosefá 'a 'ene fehu'i ki he Tamāi Hēvaní. . . .

“Ko e hā 'e 'omi 'e ho'o fekumí ma'au 'i he founa tatau? Ko e hā e poto 'okú ke masiva aí? Ko e hā 'okú ke ongo'i ko ha me'a mahu'inga 'oku fie ma'u ke ke 'ilo pe mahino kiate koé? Muimui ki he tā sipinga 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Kumi ha feitu'u longonoa te ke lava 'o toutou 'alu ki ai. Faka-vaivai'i koe 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Fakahā hake ho lotó ki ho'o Tamāi Hēvaní. Tafoki kiate Ia ke ma'u ha ngaahi tali mo ha fakafiemālic.” —Palesiteni Russell M. Nelson⁷

6. Na'e 'ilo 'e Siosefa e mo'oni 'o ha tokotaha mei ha maama ta'e'iloa na'e feinga ke faka'auha ia.

"Ko Sētané, pe Lusifā, pe ko e tamai 'a e ngaahi loí—fa'iteliha koe pe te ke ui ia ko hai—ka 'okú ne 'i ai, pea ko e 'ata mo'oni ia 'o e koví. 'Okú kākā 'ene ngaahi taumu'a kotoa pē pea 'okú ne tekellí 'i he hā mai 'a e maama 'o e huhu'í, mo e fakakaukau ki he mo'oni. . . . 'Okú ne fakafepaki'i ta'engata e 'ofa 'a e 'Otuá, Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, pea mo e ngāue 'o e melinó mo e fakamo'uí. 'Okú ne fakafepaki'i e ngaahi me'á ni he taimi mo e feitu'u kotoa pē te ne lava aí." —Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uá⁸

7. Na'e 'i ai ha hē mei he Siasi na'e fokotu'u 'e Sīsū Kalaisí—na'e fakahā kia Siosefa ke 'oua na'á ne kau ki ha taha 'o e ngaahi siasí, he na'a nau ako'i e ngaahi tokāteline 'a e tangatá.

"Ko e Hē mei he mo'oni, pe hē mei he Siasi totonu ne fokotu'u 'e he 'Eikí, . . . na'e kikitē'i ia 'e kinautolu ne nau tokoni ke fuofua fokotu'u 'a e Siasí. Na'e tohi 'e Paula ki he kau Kalisitiane 'i Tesalonika 'a ia ne nau hanganaki vēkeveke ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e Fakamo'uí "e 'ikai hoko 'a e 'aho ko iá, 'o kapau 'e 'ikai tomu'a hoko 'a e lilii koví' (2 Tesalonika 2:3)." —Palesitani M. Russell Ballard, Palesitani Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá⁹

8. Na'e hoko 'a Siosefa Sāmita ko ha fakamo'oni ki he 'Otuá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.

"Ko e fakamo'oni 'a Siosefa Sāmita kia Sisuú 'okú Ne mo'ui, 'he na'á [ne] mamata kiate Ia, 'io, 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá; peá [ne] fanongo ki he le'o 'oku fakamo'oni'i ko ia 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí' (T&F 76:23; vakai foki, veesi 22). 'Oku ou fokotu'u atu ki he taha kotoa 'oku fanongo pe lau e pōpoakí ni ke ne fekumi 'i he lotu mo e ako folofola, ki he fakamo'oni tatau 'o e natula fakalangi, Fakalelei, pea mo e Toetu'u 'a Sīsū Kalaisí." —Eletā D. Todd Christofferson¹⁰ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. James E. Faust, "The Magnificent Vision Near Palmyra," *Ensign*, May 1984, 67.
2. Gordon B. Hinckley, "Inspirational Thoughts," *Ensign*, Aug. 1997, 3.
3. Thomas S. Monson, "I Know That My Redeemer Lives," in Conference Report, Apr. 1966, 63.
4. Dallin H. Oaks, "Ko e Tolu'i 'Otuá pea mo e Palani 'o e Fakamo'uí," *Liahona*, Mē 2017, 100.
5. "Ko e Kalaisi Mo'uí: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló," *Liahona*, Mē 2017, takafi mu'a 'i lotó.
6. Joseph Fielding Smith, *Doctrines of Salvation*, comp. Bruce R. McConkie (1955), 1:27.
7. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'á e Siasí, Fakahā ki He'etau 'Etau Mo'uí," *Ensign* pē *Liahona*, Mē 2018, 95.
8. Jeffrey R. Holland, "'Oku Tau Kau Kotoa he Tokoni," *Liahona*, Nōvema 2011, 44.
9. M. Russell Ballard, "How Is It with Us?" *Liahona*, July 2000, 39.
10. D. Todd Christofferson, "Ko e Tokāteline 'o Kalaisí," *Liahona*, Mē 2012, 89).

FEALĒLEA'AKI FAKAFĀMILI

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tau takitaha ma'u ha'atau fakamo'oni ki he 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí?
- Vahevahe ki ha taimi na'á ke ongo'i ai ne tali ho'o ngaahi lotú pe na'á ke ma'u ai ha loto-falala na'e fanongo mai 'a e 'Otuá.
- Vahevahe ho'o fakamo'oni kia Siosefa Sāmitá pea fakaafe'i e kau mēmipa kehe 'o e fāmili ke nau fakahoko e me'a tatau.

Fakafiefia'i hono **FAKAFOKI MAI E ONGOONGOLELEÍ**

Ngaahi fakakaukau ki he 'ekitiviti faingofua ma'a e fāmilí mo ha ngaahi kulupu kehe

Ta'u 'e uangeau kuohilí, na'e 'alu ha ki'i tamasi'i ta'u 14 ki he vaotaá mo ha ngaahi fehu'i. Ne fakaava 'e he ngaahi tali na'á ne ma'u 'a e matapā ki hono Fakafoki Mai e Siasi 'o e 'Eikí. 'I hono fakamanatuá, 'e lava 'o fulihi e ngaahi fakakaukau ko 'eni ke fe'unga ki hono faka'aonga'i 'e he ngaahi fāmilí, ngaahi kulupu 'a e to'u tupú, uotí, pe koló.

Polokalama Hiva mo e Fakamatala

'Ilo'i e ngaahi hiva mo e potufolofola te ke lava 'o fokotu'utu'u ke fakahoko e talanoa hono Fakafoki Mai 'o e ongoongoleleí. 'E lava 'o to'o 'eni mei he Siosefa Sāmita—Hisitōliá, 'u potufolofola kehe, mo ha ngaahi himi fekau'aki mo hono Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí mei he tohi himí mo e Tohi Hiva 'a e Fānaú. Fakaafe'i e kakai ke nau tokoni ke lau e ngaahi kongá mo fai e hiva. Kapau 'e lava, fakakaukau ke 'ai ha ki'i tamasi'i ta'u 14 ke ne lau e ngaahi lea 'a Siosefa Sāmitá.

Faka'alí'ali 'Aati

Fakaafe'i ha kakai ke nau tā ha 'aati fekau'aki mo hono Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí. 'E lava ke kau heni e ngaahi tā valivalí, ngaahi tā fakatātaá, tā tongitongí, 'u taá, mo e alā me'a pehē. Kole ange ke nau fili ha me'a ne hoko pe kaveinga mei hono Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí ki he'enua 'aati.

Fakataimi-tēpile'i ha taimi mo ha feitu'u ke faka'alí'ali fakataha kotoa ai pea fakaafe'i ha ni'ihi kehe ke nau omi 'o mamata'i.

'Ekitiviti Vao'akau Tapú

Kumi ha feitu'u nonga mavahe mei he ngaahi fakahoha'á, 'o hangē ko ia ne fai 'e Siosefá. Fakakaukau ki ha feitu'u 'i tu'a 'o kapau 'oku 'i ai ha feitu'u ofi mai ki ho 'apí. Lau e fakamatala 'a Siosefa Sāmita ki he'ene 'alu ki he Vao'akau Tapú ke lotú. Fakaafe'i mai ha ni'ihi ke vahevahe e founa ne nau ma'u ai ha fakamo'oni ki hono Fakafoki Mai 'o e Ongongoleleí pe ngaahi a'usia 'i hono tali 'e he Tamai Hēvaní 'enua lotú.

Faeasaiti Makehe

Kole ki ha taha ke ne teuteu'i ha fakamatala kau ki ko hono to e Fakafoki. . . Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí. 'E lava ke 'omi ha taki 'o e Siasí, faiako talēniti'ia, pe ha taha pui-puitu'a lelei 'i he hisitōlia 'o e Siasí ke hoko ko e tokotaha leá. Fakaafe'i e ngaahi kaungāme'á pe kaungā'apí ke nau ako kau ki hono Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí mo 'ene 'uhinga kiate kitautolu he 'aho ní.

Mālohi 'o e Folofolá

Tānaki fakataha mai e tokotaha kotoa mo 'enua folofola fakatāutahá. Na'e ako 'e Siosefa Sāmita e folofolá, 'o tui te ne ma'u ha ngaahi tali. Lau

fakataha e Sēmisi 1:5. Na’e pehē ‘e Siosefa ne tō loloto e ngaahi leá ni “‘aki ‘a e fu‘u mālohi lahi ki [hono] lotó” (Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:12). Fakaafē‘i e ni‘ihi ne nau kaú ke vahevahe ha ngaahi veesi folofola ‘oku ongo mālohi kiate kinautolu pe kuó ne ‘omi ha tali ki he‘enau ngaahi fehu‘í.

Laka Faka‘ali‘ali

Fokotu‘utu‘u ha ki‘i laka faka‘ali‘ali mo ha ni‘ihi fakafo‘ituitui pe kulupu kehekehe ‘o fakafofonga‘i ha ngaahi me‘a kehekehe ne hoko, ngaahi mo‘oni ne fakahā, pe ngaahi tāpuaki ‘o hono Fakafoki mai ‘o e ongoongolelé. Kapau ‘e faingamālie, fakaafē‘i e tokotaha pe kulupu takitaha ke vahevahe e mahu-‘inga ‘o e me‘a ne hokó, mo‘oní, pe tāpuaki ne nau fakafofonga‘i. Mahalo te ke lava ‘o fokotu‘u ha laka faka‘ali‘ali ma‘á e fānaú pē.

Taimi Sio Faiva

Alea‘i ‘a e me‘a te ke lava ‘o ako fekau‘aki mo e lotú mei he sipinga ‘a Siosefá. Vahevahe ‘a e ongo ‘okú ke ma‘u ‘i ho‘o fetu‘utaki mo e Tamai Hēvaní.

FAI HA TALANOA

Te ke lava nai ‘o fakamatala ki he ‘Uluaki Mata Me‘a-hā-mai ‘a Siosefa Sāmīta? Kosi ‘o to‘o ‘a e fakamatala ‘e 10 ‘i laló, tuifio kinautolu, pea feinga leva ke fokotu‘utu‘u kinautolu ‘i he hokohoko totonú. ‘Ai ko ha fo‘i va‘inga ‘o ‘ai ha ‘ū tatau lahi pea vakai pe ko hai ‘e ‘uluaki ‘osi pe si‘isi‘i taha ‘ene fehalāki. Vakai‘i ho‘o talí ‘i hono lau e Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:7-20. Hili iá pea tauhoa leva ‘o fai e talanoá pe vahevahe ho‘o fakamo‘oni ki aí mo ha kaungāme‘a. (Hokohoko tonú: 3, 9, 8, 5, 7, 1, 10, 6, 2, 4.)

1. Ko e fuofua taimi ke lotu le‘olahi ai ‘a Siosefa ‘i he‘ene mo‘uí.
2. ‘Oku fakahā ‘e Sīsū Kalaisi kia Siosefa ke ‘oua te ne kau ki ha taha ‘o e ngaahi siasí.
3. ‘Oku kau e kau mēmipa e fāmili ‘o Siosefá ki ha taha ‘o e ngaahi siasi faka-Kalisitiané.
4. Ko e talaange ‘e Siosefa ki he‘ene fa‘eé ‘okú ne ‘ilo‘i ‘oku ‘ikai mo‘oni e ngaahi siasi kuo kau ki ai e kau mēmipa hono fāmilí.
5. ‘Oku fakakaukau ‘a Siosefa ke lotu ‘o kole ki he ‘Otuá ha poto.
6. Ko e hā mai ‘a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí.
7. Ko e ‘alu ‘a Siosefa ki he vao‘akaú.
8. ‘Oku lau ‘e Siosefa e Sēmisi 1:5 ‘i he Tohi Tapú.
9. ‘Oku fifili ‘a Siosefa pe ko e fē ‘a e siasi ‘oku mo‘oní.
10. ‘Oku ‘ohofi ‘e Sētane ‘a Siosefa ke ‘oua te ne lava ‘o lea. ■

Ko e hā ne Fiema'u ke Fo'u 'aki e Vaká?

Na'e 'ikai ko ha ki'i me'a si'i kia Nifai hono fo'u ha vaká. Ne 'ikai ha palani, 'ikai ha pepa ke kumi mei ai e naunaú, pea hala ha me'angāue. Ka na'á ne ma'u 'a e tuí, 'ulungaanga ngāue mālohi, mo ha ngaahi fakahinohino mei he 'Eikí (vakai, 1 Nifai 17:8).

Fealēlea'akí

'Oku fekaungā'aki fēfē 'a e tui ki he 'Eikí pea mo e ngāue mālohi?

Ko e hā ha fononga 'oku mou fai fakafāmilí 'o tatau mo e fononga e fāmilí 'o Līhai mo Selaiá ki he fonua 'o e tala'ofá?

Ko e hā e ngāue 'oku fiema'u ke ke a'u ai ki he feitu'u 'okú ke fakataumu'a ki ai?

Papa

Koe-'uhí ne 'ikai angamaheni ke ma'u e papá 'i he matāfanga 'o e Matāfanga 'o 'Alepeá, na'e pau ke "[alu] atu" (vakai, 1 Nifai 18:1) 'a Nifai ki he tafungo-fungá ke fahi e papá mo fetuku ia ki he matā-tahí. Mahalo ne fai ha ngaahi fononga lahi ke 'omi ha papa fe'unga.

Ngaahi Me'angāue

Ke ngaohi e ngaahi me'angāue ki he papá, na'e pau ke kumi 'e Nifai 'a e makakoloá pea to'o e ukameá—ko ha founga ne kau ai hono keli e malalá, momosi e maká, pea fakavaia'i e maká 'i he afí ke to'o mei ai e ukameá (vakai, 1 Nifai 17:9-11).

Tuí

Na'e tui 'a Nifai 'e lava 'e he 'Otuá 'o fakamō-moa 'a e tahí 'o kapau ko Hono finangaló ia. Ka na'á ne tui foki 'e lava 'e he 'Eikí 'o tokoni'i ia ke ne fakahoko e me'a ne ngali ta'emalavá (vakai, 1 Nifai 17:50-51).

Ko e hā ha Ngaahi Tāpuaki ne Malava 'i he Hingá?

Ko e fili ko ia 'a 'Ātama mo 'Ivi ke na kai 'a e fua tapú ko ha konga mahu'inga ia 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní. Ka ne 'ikai 'a e Hingá, he 'ikai ke tau lava 'o ma'u ha ni'ihí 'o e ngaahi tāpuaki fungani 'a e Tamai Hēvaní. Fakakaukau ki he ngaahi me'á ni:

1. Ko 'etau 'i he māmaní (vakai, 2 Nifai 2:20, 25)

2. Ngaahi fāmilí (vakai, 2 Nifai 2:19-20, 22-23)

3. Tupulakí mo e Fakalakalaká (vakai, 2 Nifai 2:11, 22)

4. 'Ilo 'o e lelé mo e koví (vakai, 2 Nifai 2:26)

5. Ko e malava ke ongo'i fiefia mo nēkeneká (vakai, 2 Nifai 2:23-25; 5:27)

6. Tau'atāina ke fili 'i he totonú mo e halá (vakai, 2 Nifai 2:16, 26-27)

8. Toetu'ú (vakai, 2 Nifai 2:8)

9. Mo'ui ta'e-ngatá (vakai, 2 Nifai 2:27)

7. Huhu'í 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí (vakai, 2 Nifai 2:5-10, 26)

Ko e hā ha ngaahi founa te ke lava 'o fakahā ai ho'o hounga'ia ki he Tamai Hēvaní 'i he ngaahi tāpuakí ni? ■

Te Tau Ikuna'i Fēfē 'a e Maté?

10-16 Fēpueli

2 Nifai 6-10

Na'e 'omi 'e he Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī 'a e mate fakatu'asinó mo fakalaumālié ki he māmaní (vakai, 2 Nifai 9:6).

Fealēlea'akí

'Oku 'omi fēfē 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'a e 'amanaki lelei kiate koe? (Vakai, 2 Nifai 9:7, 19-23 ke ma'u ha ngaahi fakakaukau.)

Mate Fakalaumālié

'Oku hanga 'e he faianga-halá, 'a e "mate 'o e laumālié," 'o fakamavahe'i kitautolu mei he 'Otuá (vakai, 2 Nifai 9:8-10).

Ko e Fakalelei'angá

'Oku ikuna'i 'e he Fakalelei 'a Kalaisí 'a e mate fakatu'asinó mo fakalaumālié kae lava ke tau toe hū ki he 'ao 'o e 'Otuá (vakai, 2 Nifai 9:11-12, 21-23). Hili 'a e Toetu'ú, 'e toe fakataha hotau laumālié mo hotau sinó. Ke tau taau ke ma'u e mo'ui ta'engatá, kuo pau ke tau tui ki he 'Otuá, fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, pea mo'ui faivelenga 'aki e ongoongoleléi.

Mate Fakaesinó

'I he faka'osinga 'o 'etau mo'ui fakamatelié, te tau a'usia 'a e "mate 'o e sinó," pe ko e mavahe 'a e laumālié mei he sinó (vakai, 2 Nifai 9:4-7, 10).

KO KALAIŠI TOETU'Ú, TA'E, KIRK RICHARDS

E FAKAONGO A'E TALUPITĒ TA'E, KIRK RICHARDS

Ko Hai 'a 'Īsaia?

Na'e akonaki 'a e Fakamo'uí, "Oku mahu'inga 'a e ngaahi lea 'a 'Īsaia," pea kuó Ne fekau'i kitautolu ke tau ako kinautolu (vakai, 3 Nifai 23:1). 'Oku hoko e ngaahi akonaki lahi 'a 'Īsaia ko ha fakataipe 'o e ngāue fakamatelie mo e Hā'ele 'Angaua Mai 'a Sisū Kalaisí. 'Oku mahu'inga fau 'ene ngaahi leá, 'o hiki ia 'e Nifai 'i he 2 Nifai 12-24, ke lava 'a e kakai te nau lau iá 'o "hiki hake honau lotó pea fiefia" (2 Nifai 11:8).

Na'e hoko 'a **'ĪSAIA** ko ha palōfita mei he **740-701 BC.** Ko e meimei ta'u ia 'e 40! 'I he taimi hono uiui'í iá, mahalo ne 'ikai ko ha tangata toulekeleke mo 'ulutea 'a 'Īsaia 'o hangē ko ia 'oku tau fa'a faka-kaukau ki aí. Te ke lava 'o lau fekau'aki mo hono uiui'í 'i he 2 Nifai 16.

NA'E 'I AI HANO FĀMILI. Te ke lava 'o lau-konga fekau'aki mo hono uaifí, "[a e] palōfita fefiné," pea mo hono fakahingoa 'e he 'Eikí hono foha ne toki fā'ele'í 'i he 2 Nifai 18:3.

Na'á ne hoko ko e **FAI-FALE'I PULE KI HE TU'I KO HESE-KAIÁ.** Na'e lahi 'aupito e ivi tākiekina 'o 'Īsaia 'i Selusalemá. Na'e mei tokoni fēfē nai ia ki hono fatongia 'i he'ene hoko ko e palōfita?

Ko 'Īsaia 'a e **PALŌFITA 'OKU LAHI TAHA hono lea 'aki** 'i he folofolá. Ko e peseti 'e tolu ua 'o e tohi 'a 'Isaia 'oku hiki 'i he Tohi 'a Molomoná; pea peseti kehe leva 'e tolu 'oku liliu hono fakaleá ke mahino ange hono 'uhingá. (Vakai, *Old Testament Student Manual*, 3rd ed. [Church Educational System manual, 2003], 131.)

Ko e hā ho'o veesi folofola manako mei he tohi 'a 'Īsaia?

'Oku 'uhinga e hingoa 'Īsaia ko e **"EIKÍ 'A E FAKAMO'UÍ."** Na'á ne ako'í mo'oni ia! 'Oku tatakí fēfē ho'o ngaahi filí 'i hono to'o kiate koe e huafa 'o Sisū Kalaisí?

TA FAKATATA 'A ALLEN GARNIS

Fai 'e Písope
Gérald Caussé
Písope Pulé

'Okú Ke Mo'ui 'I HA PA'ANGA PĒ 'E HONGOFULU?

The ngaahi ta'u kuohilí 'i he'eku hoko ko ha palesiteni fakasiteiki 'i Pálesi, Falaniseé, na'e fakahoko mai kiate au 'e me'a mai 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) ki Pálesi 'i ha ngaahi lau 'aho pea te u hoko ko 'ene faka'ulí. Te u tali ia 'i he mala'e vakapuná pea 'ave ki hono hōtelé ke ne mālōlō. Te u 'ave ia 'i he 'aho hono hokó ke fakahoko ha ngaahi 'a'ahi. Na'á ne loto ke fai ha 'a'ahi ki ha fa'itoka fakakautau 'a 'Amelika, 'a ia ne tanu ai hono tokoua na'e pekia 'i ha to'u mahaki lolotonga e Tau Lahi I 'a Māmaní.

Ka 'i he'eku 'aluu atu ke 'omi a Palesiteni Hingikelí, na'e 'ikai ke ne ngali ongosia. Na'á ne puke hake hono tokotokó pea pehē mai, "Palesiteni Kōsei! Ta ō 'o ngāue!"

Na'á ne loto ke 'alu ki he fa'itoká he vave tahá. Ko e me'apangó, na'á ku alea mo e talēkitá ke ma toki ō ki ai 'i he 'aho hono hokó, ko ia 'i he'ema a'u ki aí, na'e tāpuni ia pea na'e 'ikai ke 'i ai ha taha ai.

'I he 'aho hono hokó, na'á ma fu'u femo'uekina 'aupito 'o 'ikai 'i ai ha taimi ke foki ai ki he fa'itoká. 'I he efiaki ko iá, na'e 'omai 'e Palesiteni Hingikeli ha \$10 ('Amelika) pea ne pehē mai, "Me'apango pē na'e 'ikai ke u lava 'o 'alu ki he fa'itoká. Ka te u houngá'ia 'aupito kapau te ke lava 'o fakatau ha matala'i'akau pea 'ave ia ki he fa'itoka hoku tokouá."

Ne u fakatau mai ha matala'i'akau, ka na'e 'ikai ke u faka'aonga'i e pa'anga ko iá. 'I he ho'atā Sāpate hono hokó, na'á ku 'alu mo hoku fāmilí pea tuku e matala'i'akau 'i he fa'itoká. Ne mau 'ai ha tā homau fāmilí 'i mu'a 'i he fa'itoká mo e kotoa 'o e matala'i'akau pea 'ave ia kia Palesiteni Hingikeli.

'Oku ou kei ma'u pē 'a e pa'anga 'e 10 ko iá. 'Oku fa'o ia 'i he'eku folofolá. Kapau te u fehu'i, "Ko e hā e mahu'inga 'o e pa'angá ni?" 'e pehē 'e he kakai tokolahi, ko e "pa'anga 'e hongofulu." Ka 'oku mahulu atu hono mahu'ingá kiate au. Ko e pa'angá ni na'e pa'anga 'e hongofulu, ka 'oku ta'ehanotatau hono mahu'ingá kiate au he taimí ni. Ko ha fakamanatu ia 'o ha momeniti na'á ku ma'u mo ha palōfita 'o e 'Otuá.

'Okú ke vakai nai ki he mahu'inga fakataimi pe ko e mahu'inga ta'engata 'o e ngaahi me'á?

'Ai ha Taumu'a mo e 'UHINGA Ta'engata ki Ho'o Mo'ui

'Oku lahi ha ngaahi me'a 'i he 'etau mo'ui 'oku fakangata-ngata mo fakataimi hono mahu'ingá. 'Oku tokolahi ha kakai te u pehē 'oku nau mo'ui 'i ha "pa'anga 'e hongofulu." Ko e fa'ahinga kakai 'eni te nau pehē, "Tau kai mo inu mo fiefia, he te tau mate 'apongipongi" (2 Nifai 28:7).

Ka ko e mahu'inga 'o e miniti kotoa pē 'o e mo'ui 'i he māmaní 'oku 'i ai hano nunu'a lahi 'oku ope atu 'i he mo'ui ni ki he nofo ta'engatá. Ko e fehanga'angai 'o e tō'onga "kai mo inu mo fiefia" ko e "fokotu'u ma'amoutolu 'a e koloa 'i he langí" (Mātiu 6:20).

Ko ha ngaahi sipinga si'i 'eni 'o hono 'ai ha mahu'inga ta'engata ki ha ngaahi me'a:

1 Ko e temipalé. Ki he tokolahi taha 'o e kakaí, ko ha fale faka'ofó'ofa pē ia. 'Oku faka'ofó'ofa ia, ka kiate kitautolu, ko e fale ia 'o e 'Eikí, te tau lava 'o ma'u ai e ngaahi ouaú mo fakahoko e ngaahi fuakava te ne fakata'engata 'i 'etau mo'ui mo hotau fāmilí.

2 Ko e Tohi 'a Molomoná. 'E pehē 'e he kakai tokolahi ko ha tohi pē ia 'oku 'i ai ha talanoa lelei. Ka kiate kitautolu, ko e folofola ia 'a e 'Otuá.

TA 'O E NGA'AHÍ TATAU 'O E TOHI 'A MOLOMONÁ NE FAI 'E CELIA JEFFERY

3 Vaehongofulú. ‘E pehē ‘e he kakai tokolahi, “Ko e pa’anga ia ‘okú ke ‘ave ki ho siasí.” Kiate kitautolu, ‘oku ‘ikai ko ha pa’anga pē ia. Ko hano fakahaa’i ia ‘o e tui mo e talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí. Pea ‘okú ne fakafofonga’i e ngaahi tāpuaki te tau lava ‘o ma’u ‘i he taimi ‘oku tau faivelenga aí.

4 Ko e Lea ‘o e Potó. ‘E pehē ‘e he kakai tokolahi ‘oku fekau’aki ia mo e mo’ui lelei fakaasinó. ‘Okú mo’oni ia, ka ‘oku mahulu ange ia ai. ‘Okú tau ‘ilo kapau te tau muimui ki he Lea ‘o e Potó, ‘e nofo’ia kitautolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí.

Kumi e Potupotutatau ‘i he Fakatu’asinó mo e Fakalaumālié

‘Okú fehokotaki vāofi ‘a e ngaahi tafa’aki fakatu’asino mo fakalaumālie ‘o ‘etau mo’uí, pea ‘oku ‘ikai totonu ke tau feinga ke fakamavahevehe’i kinaua. ‘Okú totonu ke tokoni e ngaahi tafa’aki fakamatelié ke fakahoko e ngaahi taumu’a ta’engatá.

Kuo folofola ‘a e ‘Eikí, “‘Okú fakalaumālie kiate au ‘a e ngaahi me’a kotoa pē” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:34). Kuó Ne folofola foki “ko e laumālie ‘a e tangatá. ‘Okú ta’engata ‘a e ngaahi ‘elemēnití, pea ko e laumālié mo e ‘elemēnití ‘o ka fakataha’i, ‘o ta’elava ke toe mavahevehe, ‘oku ma’u ‘e ia hono kakato ‘o e fiefiá” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:33–34). He ‘ikai lava ke fakahaohaoa’i hotau laumālié ta’ekau ai e sinó, pea ko hono ‘uhinga ia ‘oku ‘i ai ha toetu’ú. Ko e hakeaki’i ‘oku ‘i he vā fetu’utaki potupotutatau mo uouangataha ‘i he fakatu’asinó mo fakalaumālié.

Fakahoko e Ngaahi Filí ‘aki e Laumālié

‘Okú totonu ke fakahoko e ngaahi fili ki he ngaahi me’a ngali fakatu’asino pe fakamatelié, ‘i he Laumālie ‘o e ‘Eikí. ‘Okú ma’u ‘e he ‘Eikí ha vakai ‘oku ta’engata. ‘Okú Ne ‘afio’i ‘a e me’a kotoa pē mei he kamata’angá ki he ngata’angá. ‘Okú

haohaoa ‘Ene ‘ofa ‘iate kitautolú—‘o lelei ange ‘i he ‘etau ‘ofa kiate kitautolú. ‘I he fekumi ko ia ki Hono finangaló kae ‘ikai ko hotau lotó, ‘e fakafiefia mo lelei ange ai ‘etau mo’uí. Te tau lava ‘o ‘ilo’i Hono finangaló ‘o fakafou ‘i Hono Laumālié, ‘a ia ‘oku hoko mai ‘i he lotu, lau mo fakalaulauloto ki he folofolá, pea mo e fealea’aki mo hotau fāmili.

Ko ia ai, te tau ‘ilo’i fēfē ‘a Hono Laumālié? Kuo folofola ‘a e ‘Eikí:

“Ko e me’a ‘oku ‘ikai ke fakamāma’i ‘oku ‘ikai mei he ‘Otuá ia, pea ko e fakapo’ulí ia. Ko e me’a ko ia ‘oku mei he ‘Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia ‘okú ne ma’u ‘a e māmá, pea fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma’u ‘a e maama lahi ange; pea ‘e tupulaki ‘a e maama ko iá ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a’u ki he ‘aho haohaoá” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:23–24).

‘I hono fakalea ‘e tahá, ko e me’a koia ‘okú ne fakamāma’i, langaki hake, ‘omi kiate kitautolú ‘a e fiefiá mo e māmá ki he ‘etau mo’uí, ‘oku ue’i ia mei he ‘Otuá. Ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku ue’i ‘e he ‘Otuá ‘etau ngaahi fakakaukaú.

Kuó u fakahoko ha ngaahi filí ‘o fakatefito ‘i he ngaahi ue’i fakalaumālié ‘i he taimi ne talamai ai ‘e hoku poto faka’atamai ke fai ha me’a kehe. Kuo fakamo’oni’i ma’u pē ‘oku mā’olunga ange ia ‘i he me’a ‘e fakahā mai ‘e hoku ‘atamai.

5 *Ko e feohi fafale 'i he nofo-malí.* ‘Oku fakakaukau e kakai tokolahi ko e fakafiefia fakatu‘asino pē ia. Ka ‘i he vaha‘a ‘o ha tangata mo ha fefine mali, pea tautautefito kiate kinautolu ‘oku sila‘i ‘i he tempalé, ‘oku mahulu atu ia ai. ‘Oku fekau‘aki ia mo e ma‘u ha fāmilí mo hono fakahaa‘i e ‘ofā mo e uouangataha ‘i he nofo-malí.

6 *Akó mo e ngāué.* ‘E pehē ‘e he kakai tokolahi ko e founga ia ‘oku tau mo‘ui fiemālie ai mo feau e ngaahi fie ma‘u ‘a hotau fāmilí. Ka ‘oku tau tui ‘oku fekau‘aki foki ia mo hono langaki e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá, ‘a ia ko ha tefito‘i mo‘oni fakalaumālie. Te tau lava ‘o faka‘aonga‘i ‘etau tau‘atāina ke filí ke fakafalala pē kiate kitautolu pea tokoní‘i e ní‘ihi kehé.

Hangē ko ‘ení, hili ‘eku fakakaukau mo hoku uaifí ke ma malí, na‘á ma lotu ke fokotu‘u ha fakakaukau ‘oku ta‘engatá ‘i he‘ema nofo-malí—ke mālohi ma‘u pē ‘i he Siasí, mali ‘i he tempalé, mo e alā me‘a pehē. Kuo tāpuekina lahi kimaua ‘e he ngaahi fili ko iá mo ‘ai ke tolonga mo mālohi ange ‘ema nofo-malí.

Ne ‘i ai ha taimi ‘e taha ‘i he‘eku mo‘uí, ne u ma‘u ai ha ngāue ne vahe lahi pea ‘i ai mo ha fatongia mo e tu‘unga lahi fau. Na‘e pehē mai ‘e hoku uaifí ‘i ha ‘aho ‘e taha, “Okú ke fu‘u femo‘uekina ‘i ho‘o ngāué. ‘Oku totonu ke ke lotua mo fakakaukau pe ‘oku totonu ke ke kumi ha ngāue fo‘ou te ke faingamālie ange ai ke ngāue ma‘á e ‘Eiki.” Na‘á ma lotu pea ma‘u ha fakamo‘oni ‘i he Laumālie ‘oku totonu ke liliu ‘eku ngāué. Ka na‘á ku ki‘i momou pē. ‘I he taimi ne u lotua ai iá, na‘á ku fakahā ki he ‘Eiki e hingoa ‘o e kautaha pē ‘e taha te u fie ngāue ai ‘o kapau te u nofo mei he‘eku ngāué.

Hili ha uike ‘e tolu mei ai, ne u fetu‘utaki ki ha kautaha kumi ngāue pea fakahoko ha ki‘i faka‘eke‘eke. ‘I he faka‘osingá, na‘e pehē ‘e he tokotahá na‘e toki fiema‘u mai ‘e ha taha ‘ene kau kasitomaá ha talēkita fo‘ou. Ko e kautaha ia ne u fakahā ‘i he‘eku lotú. Ko ha ki‘i kautaha si‘isi‘i ia ne tātātaha ke ‘i ai ha lakanga ‘atā pehē ai. Ko ha mana ia.

Na‘á ku fakakata ange ki hoku uaifí, “Oku ou ma‘u ha ongoongo ‘oku lelei mo ‘ikai lelei. Ko e ongoongo lelei ‘e fakangāue‘i au ‘e he kautaha ko iá. Ko e ongoongo ‘oku ‘ikai lelei, ‘oku ou tui ‘oku fakatatali ‘e he ‘Eiki ha me‘a ma‘aku.”

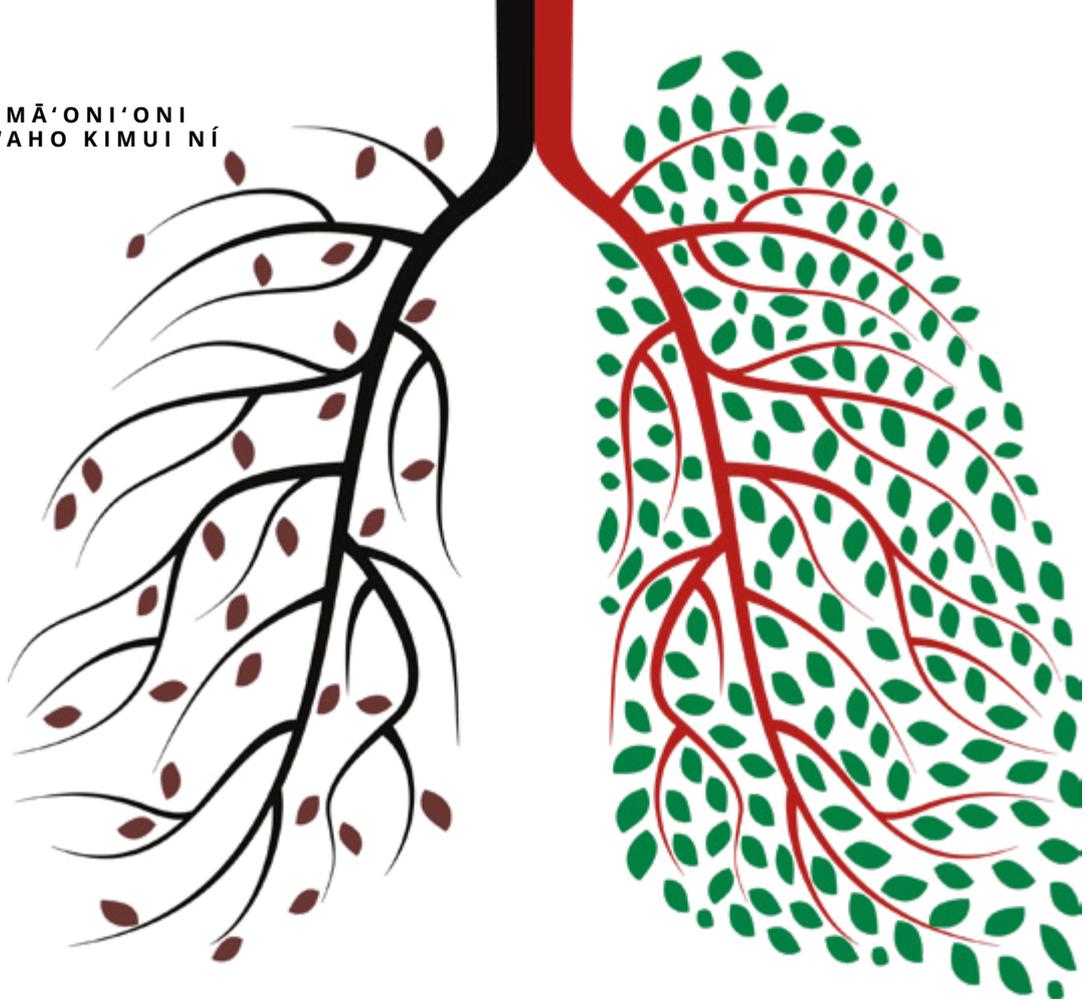
Na‘á ku fakamo‘oni aleapau mo e kautaha ko iá ‘i ha ‘aho Falaite. Na‘e ui au ‘i he ‘aho Tokonakí ko ha palesiteni fakasiteikí.

Na‘á ku fakamahu‘inga‘i lahi ange mo hoku uaifí ‘a e ngaahi ue‘i ‘a e Laumālie mo e ngāue ma‘á e ‘Eiki ‘i he ngaahi tāpuaki fakamatelié pe ko e fakatōli‘a homa poto faka‘atamai pe ‘iloa fakasōsialé. Na‘á ma fekumi ki he finangalo ‘o e ‘Eiki pea ma‘u ha fakamo‘oni fakalaumālie ‘e lelei pē ‘a e me‘a kotoa. Ko ha taha ia ‘o e ngaahi a‘usia ma‘ongo‘onga taha ‘i he‘eku mo‘uí.

Vakai ki he Mahu‘inga Mo‘oni

Na‘e ‘ikai ke u teitei faka‘ise‘isa ‘i hono fakamu‘omu‘a e fakalaumālie ‘i ha toe fakakaukau kehe. Ko e taimi ‘e ní‘ihi ‘oku hangē ia ha feilaulaú, ka kuó u ako ko e me‘a pē ‘eni ‘oku mahu‘inga tu‘uloá. ‘Oua te ke mo‘ui ‘i ha ‘pa‘anga pē ‘e hongo-fulu.” Ko hono fakafenāpasi ‘etau mo‘uí mo e taumu‘a ‘o ‘etau mo‘uí, ko ha founga ia ke ma‘u ai e fiefiá mo e nēkeneká, ‘o ‘ikai ngata pē ‘i he mo‘uí ni ka ‘i he mo‘ui ka hoko maí. ■

Ne u ongo'i he
'ikai lelei hoku
kaha'ú 'o hangē ko
ia ne u faka'ānauá,
'i he'eku ma'u ha
ma'ama'a pē 'e taha
mo ha hui tu'a ne
'ikai hangatonu.

'Okú Ne Finangalo ke u Fiefia

Ihe taimi ne leleaki'i ai au ki he loki fakatu'utāmaki 'i he hōloa hoku ongo ma'ama'á, ne u fakakaukau ko e faka'osinga ia 'eku mo'uí. Na'e te'eki ke u mateuteu fakaeloto pe fakalaumālie ki he ngata'angá, ka na'e vaivai hoku sinó. Na'e faingata'a ki hoku fāmilí ke nau vakai ki he tūkunga ne u 'i aí, ka na'a nau pou pou mālohi kiate au, pea ne u monū'ia ke toe mo'uí.

Na'e 'ikai 'osi ai hoku ngaahi faingata'a'ia. Talu mei ai, ne pau ke u mo'uí pē 'i ha ma'ama'a 'e taha mo ha hui tu'a ne 'ikai hangatonu. 'Oku mamahi mo faingata'a e 'aho kotoa pē. Ne tu'o taha 'eku fakakaukau ne mei lelei ange 'eku maté 'i he hokohoko atu e faingata'a'ia. Ne u ongo'i vaivai,

'o 'ikai fakaesino pē, kae faka'atamai mo fakalaumālie foki. Ne siva 'eku 'amanaki mo e loto-falalá. Ne kamata ke u fakasitu'a'i e kakai 'i he'eku mo'uí ne nau fakalotolahi'i aú. Ka na'e 'ikai ke teitei fo'i hoku fāmilí 'iate au. Ne nau 'ofa'i mo tokanga'i au, pea na'e hokohoko atu hono pou pou'i au 'e hoku fāmilí. Ka neongo ia, ne u ongo'i he 'ikai lelei hoku kaha'ú 'o hangē ko ia ne u faka'ānauá.

Ne u ongo'i loto mamahi 'i ha pō 'e taha. Ne u pehē ne fiema'u ke u lau hoku tāpuaki fakapēteliaké. Ne u lo'imata'ia 'i he momeniti ne u lau ai e ngaahi laine 'uluaki, "Oku tokanga mo 'ofa 'etau Tamai 'i Hēvani kiate koe. 'Okú Ne finangalo ke ke fiefia 'i he mo'uí ni."

'I he momeniti ko iá, ne u 'ilo'i ai ne tokonaki mo'oni 'e he Tamai Hēvani ha kaha'ú lelei mo'oku mo ha ngaahi tāpuaki faka'aho ke u hanganaki ki ai 'i he'eku muimui he hala 'okú Ne finangalo ke u fou aí.

Na'e 'afio'i 'e he'etau Tamai Hēvani te tau faingata'a'ia kotoa, ko ia na'a Ne tuku mai ai Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, ke mamahi pea fakafiemālie'i kitautolu. Ko hono lahi fau ia 'o 'Ena 'ofa kiate kitautolú. Mahalo te u kei faingata'a'ia pē he 'aho kotoa 'o 'eku mo'uí 'i he māmaní, ka 'oku ou 'ilo te Na 'ofa ma'u pē 'iate au pea 'e fakahoko kotoa 'Ena ngaahi tala'ofá 'o kapau te u piki ma'u pea muimui kiate Kinaua. ■
Peleisi Kuio, Laisolo, Filipaini

Ko 'Ema Faifekau e Tohi 'a Molomoná

Hili e kau homa 'ilamutú 'i ha fakatu'utámaki lahi, ne u talanoa mo hoku uaifi ko 'Ana Malia ki he'ema holi ke 'ilo ki he mo'oni 'i he uhouhonga 'o e ngaahi tui fakalotu kehekehe lahi. Ne u tangutu hifo 'i ha ho'atā 'e taha 'i hoku mohengá peá u lotu 'o pehē, "Eiki, kātaki 'o tokoni mai ke u 'ilo ha founga te u 'ilo'i ai e siasi 'oku mo'oni."

Hili ha miniti 'e nima mei ai, na'e tatangi e telefoní. Na'e fetu'utaki mai ha kaungāme'a ke fakaafe'i au mo hoku uaifi ki hono 'apí ke ma ako ki ha ngaahi me'a fakatupu ivi. Ne ma ō, pea lolotonga 'ema 'i aí, ne foaki mai 'e homa kaungāme'a ha Tohi 'a Molomona. Na'e 'i ai ha ki'i fakamatala fakataautaha 'i he peesi talamu'akí: "Oku ou faka'amu 'e tokoni 'a e tohi ni ke ke vāofi ange ai ki hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisi."

'I he 'aho hono hokó, ne u vakai ki he tohi peá u toe lotu, "Eiki, fakahā mai pe 'oku mo'oni 'a e tohi ni. 'Oku 'ikai ke u fie fakatupu houhau kiате koe 'i hono lau ha me'a 'oku 'ikai lelei."

Ne kamata ke u laukonga. 'I he'eku laukongá, ne u ongo'i hangē na'á ku 'ilo'i e kakai 'i he Tohi 'a Molomoná. 'I he'eku a'u ki he ngata'angá, ne u lotomamahi 'aupito 'i hono faka'auha e kakai Nifai pea ne u tangi. Ne u lau ha 'ū tohi 'e laungeau, ka na'e 'ikai ha tohi te ne ue'i au 'o hangē ko e Tohi 'a Molomoná. Na'á ku 'ilo na'e mo'oni ia.

Ne u fakaafe'i 'a Ana Malia 'i ha Sāpate 'e taha kema ō ki ha falelotu ofi mai 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ne u fakakaukau he 'ikai ke fie 'alu, ka na'á ne lotu ki ai. Na'á ma sai'ia he me'a ne ma fanongoá. Hili iá, ne kole mai 'e he kau mēmipa 'o e uotí pe te nau lava 'o tuku mai e ongo faifekau. Na'á ma tali ange, "Io."

Ne 'ikai fuoloa kuo a'u mai e ongo faifekau 'okú na to'oto'o mai e Tohi 'a

Molomoná mo pehē mai na'e 'i ai ha pōpoaki ne na fie vahevahe mo kima-ua. Ne u talaange, "Ko ha tohi lelei ia. Kuó u 'osi lau ia." Na'á na 'ohovale 'i he me'á ni. Na'e faka'ohovale'i leva au 'e 'Ana Malia. Na'á ne pehē, "Pea 'oku ou lau ia he taimi ni." 'Oku ou 'i he tohi 'a Mōsaiá."

Na'á ne ma'u e tohi 'i he funga tēpilé, 'i he feitu'u na'á ku hili ai he 'aho kotoa kimu'a he ngāué peá ne kamata lau ia. Na'á ne toe faka'ohovale'i au kimui ange 'i he'ene pehē ko

e taimi ne u lotua ai ha fakahinohino mei he Tamai Hēvaní 'i he ngaahi uike si'i kimu'á, na'á ne fai 'a e lotu tatau 'i ha feitu'u kehe 'i homa 'apí.

Na'á ku talaange ki he ongo faifekau ne u mateuteu ke papitaiso. Na'á na ako'i mai 'a e ngaahi lēsoní, pea na'e papitaiso mo hilifakinima au mo hoku uaifi 'i ha uike 'e ua mei ai. 'Okú ma hounga'ia mo'oni 'i hono 'omi 'e he 'Eiki e Tohi 'a Molomoná ke tokoni'i kimaua ke ma 'ilo'i e siasi 'oku mo'oni. ■

Lauie Henanitesi, Tekisisi, USA

"I he taimi ne u lotua ai ha fakahinohino mei he Tamai Hēvaní, na'e fai 'e hoku uaifi 'a e lotu tatau 'i ha feitu'u kehe o e falé.

“Oku ou Fie ‘Alu ki ‘Api”

Lolotonga ‘eku mā‘u me‘atokoni ho‘atā mo hoku husepāniti ‘i ha falekoloa sanuisi fakafeitu‘u, ne hū mai ha tangata na‘e ‘asi moveuveu, pea ne fofonga hē mo puputu‘u. ‘I he‘ene lue mai ki homa tēpilé, na‘á ku ofo ‘i he ‘ikai ke ne kole pa‘anga mai. Na‘á ne ‘eke mai pē ‘a e hala ki Felekisitafi, ‘Alesoná. Ne ma ‘oange mo hoku husepāniti ha ngaahi fakahinohino. Na‘á ne fakamālō mai pea ne ‘alu leva.

Hili e mā‘u me‘atokoni ho‘ataá, ne ma fononga leva ki ‘api. Ne ‘ikai fuoloa kuó u vakai atu ki he tangatá na‘e lue ki ha pausa. Ne u mā‘u ha ongo mālohi ke tokoni‘i ia pea ne u kole ange ki hoku husepāniti ke ne afe ‘i he pausá. Ne u fetaulaki mo e tangatá pea fakafé‘iloaki ange au. Na‘á ne fofonga mamahi mo ongosia. Ne hā ‘i hono fofongá ha fakafé‘ilonga ‘o ha mo‘ui faingata‘á ia.

Ne u fehu‘i ange pe te ne fononga fēfē ki Felekisitafi. Na‘á ne pehē mai na‘e ‘ai ke lue. Ne u ‘ilo‘i he ‘ikai malava ia he na‘e maile ‘e 120 (193 km) tupu e mama‘o ‘o Felekisitafi. Na‘á ku ‘oange ha pa‘anga pea talaange te ne lava ‘o

‘alu ki ha falekai ofi mai ‘o kumi ha me‘akai pea te u foki mai ke ‘ave ia ki he tau‘anga pasí mo totongi ha‘ane tikite ki Felekisitafi.

Ne u foki ki he lolí pea talaange ki hoku husepāniti e me‘a na‘e hokó. Koe-‘uhí ko ‘ene tu‘unga mo‘ui leléi, ne u fetu‘utaki ki haku kaungāme‘a pea kole ke ma foki mai. Na‘á ne loto-fiemālie ki ai. Ne ma tānaki ha ngaahi naunau tokoni, me‘atokoni, mo e vai. Hili iá pea ma faka‘uli ki he falekaí ‘o uta ‘a e tangatá.

‘I he‘emau lele ki he tau‘anga pasí, ne kamata ke toutou pehē mai ‘e he tangata faka‘ofá ni, “Oku ou fie foki ki ‘api.” Na‘á ku fehu‘i ange pe na‘e tu‘u hono ‘apí ‘i Felekisitafi. Na‘e ‘ikai, ka na‘e nofo ai hono ‘ofefine, ‘a ia ne te‘eki ke na felōngoaki ‘i ha ngaahi ta‘u lahi. Na‘á ne fakamatala ‘o pehē na‘e tukuange ia mei pilisone ‘i he uike ‘e ua kimu‘á. Na‘e fakahifo ia mo ha pōpula ‘e taha ne tukuange ‘i he tau‘anga pasí pea ‘oange ha‘ana takitaha tikite. Na‘e kaiha‘asi ‘e he pōpula ‘e tahá ‘ene tikité mo e ki‘i pa‘anga

na‘á ne mā‘ú. Ne talu mei ai mo ‘ene hē holo ‘i he halá. Na‘e ‘ikai ke fie tokoni‘i ia ha taha.

Na‘á ne toe pehē mai, “Oku ou fie ‘alu ki ‘api.”

Ne mau a‘u ki he tau‘anga pasí. Na‘á ku totongi ‘ene tikité mo ‘oange ha pa‘anga pea mo e ngaahi naunau tokoni ne ma tānaki. Na‘á ne fakamālō mai pea ne tangutu ki lalo. ‘I he‘ema faka‘uli ‘o mavahé, na‘e toutou ongo mai e ngaahi lea ‘a e tangatá kiate au: “Oku ou fie ‘alu ki ‘api.”

‘Ikai nai ko e me‘a pē ia ‘oku tau fiema‘ú? ‘Oku tau puli kotoa mei he ‘api ‘ofa ne tau mavahe mei ai ‘i he‘e-tau ha‘u ki he māmaní. ‘E lava ke tau hē kotoa mei he halá, ko ia ne fakahā mai ‘e Sisū Kalaisi ‘a e hala ke tau muimui aí, pea totongi huhu‘i ‘etau ngaahi angahalá ‘o fakafou ‘i He‘ene feilaulau fakaleléi. Hangē pē ko e ‘ikai lava e tangatá ni ‘o foki ki ‘api ‘iate ia péé, he ‘ikai foki ke tau lava ‘o foki ki hotau ‘api fakalangí ta‘ekau ai hotau Fakamo‘uí. ■

‘Otilí Saimonesoni, ‘Alesona, USA

Na‘á ku vakai atu na‘á ne lue ki ha pausa pea ne u mā‘u ha ongo mālohi ke tokoni kiate ia.

Na'e 'i ai ha Palani Kehe 'a e 'Eikí Ma'amaua

Ne u fa'a mavahe mei 'api 'i he 8:00 a.m. pea foki mai 'i he tu'upoó hili 'eku ngāue 'aho kakato pea 'alu 'o kalasi po'uli. Na'á ku fa'a kē mo hoku husepāniti ko Tanielá 'i he ki'i taimi si'i na'á ma nofo fakataha aí. Na'e kovi 'a e ngaahi tu'unga ne 'i aí. Ne ofi 'aupito ke ma māvae.

'I ha efiāfi Sāpate 'e taha hili ha'ama kē, na'e pehē mai 'e Taniela, "Mahalo 'oku totonu ke ta toe ofi ange ki he 'Otuá." 'I he 'aho hono hokó, lolotongā e nofo 'a Taniela 'i 'api 'o tokanga'i homa fohá, ne tukituki mai ha ongo faifekau 'i homau matapaá.

'I he taimi ne mau kamata talanoa ai mo e ongo faifekau, ne 'ikai ke u tui ki he me'a kotoa na'á na ako'i. Ka na'e hili ha ngaahi fealēlea'aki, ne kamata ke ma ongo'i ha me'a. Na'e 'ikai ke ma 'ilo pe ko e hā, ka na'á ma pehē na'e "fakaofu" ia, ko ha ongo 'o e nonga mo e faaitaha. Te ma ongo'i ia hili e mavahe 'a e ongo faifekau. Ne ma 'ilo'i ai na'á ma fiema'u lahi ange e ongo ko iá 'i homau 'apí.

'I hono ue'i au mo Taniela 'e he pōpoaki 'a e ongo faifekau fekau'aki mo

e mahu'inga 'o e fāmilí, ne faka'au ke ma vāofi ange 'i he'ema nofo-malí. Ne u faka'amu 'e hoko 'eku 'alu ki he akó ko ha me'a ke ma'u ai ha tu'unga lelei ange 'i he'eku ngāue. Ka ne ma fakakaukau ke tokanga taha ki homa fāmilí, feohi lahi ange, pea ma'u ha fānau tokolahi ange. Na'á ku nofo mei he akó mo 'eku ngāue, pea hoko ko e sekelitali 'a Taniela 'i he'ene pisinisi tāmāte 'inisēkité.

Hili ha meime māhina 'e tolu mei he'ema fuofua talanoa mo e ongo faifekau, na'e papitaiso pea hilifakinima kimaua. Na'e liliu lahi 'ema mo'uí. Ne kamata ke ma mo'ui 'aki e fono 'o e vahehongofulú. Ne kamata ke ma lotu 'i 'api pea 'i he ngāue'angá fakataha mo e kau ngāue 'a Tanielá. Ne kamata ke ma ngāue 'i he Siasí. Na'e tupulaki e pisinisi 'a Tanielá pea na'e fiema'u ke ne faka-ngāue'i ha kau ngāue tokolahi ange.

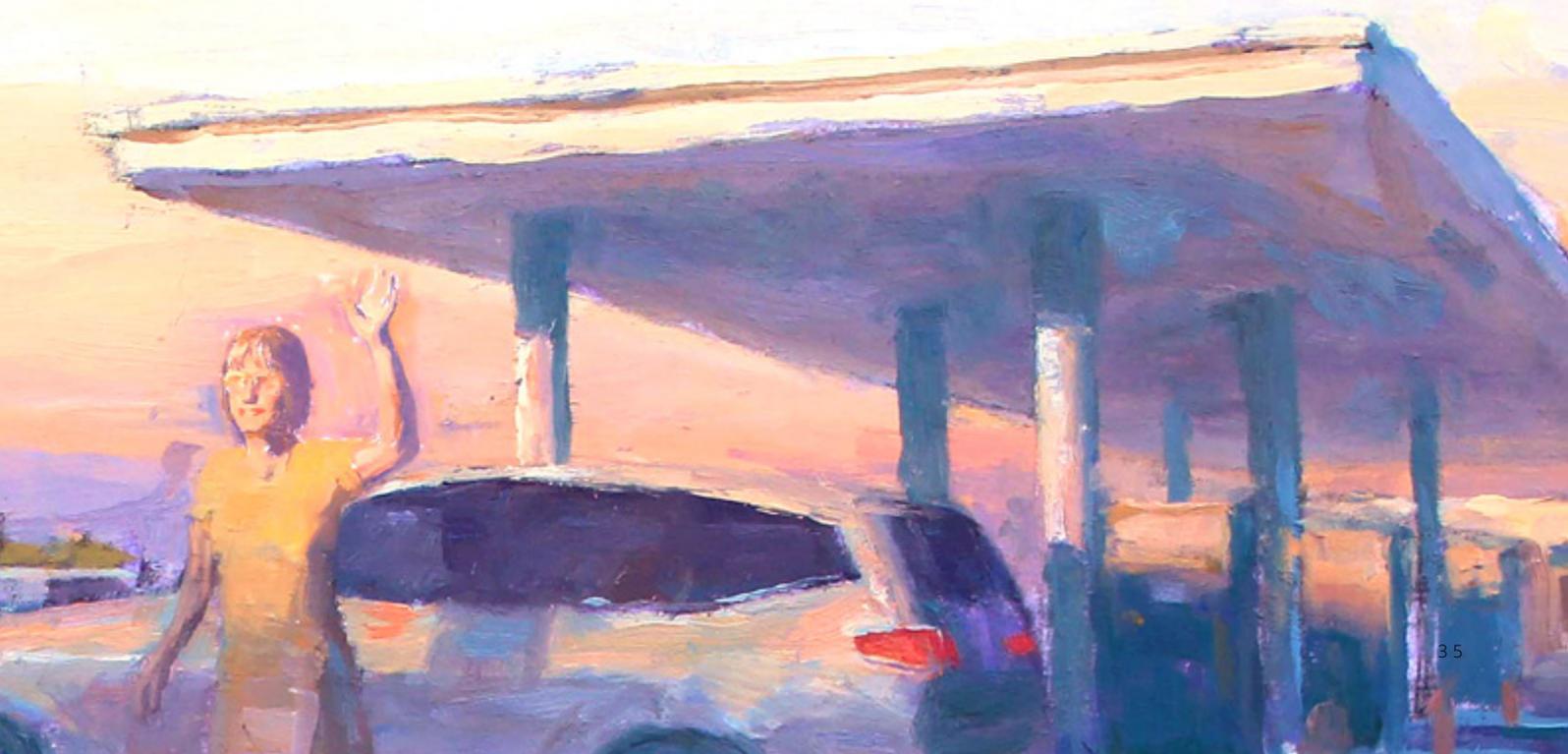
Hili ha ta'u 'e taha 'ema papitaisó, na'á ma 'alu ki he temipalé ke sila'i kimaua. Hili ha ngaahi 'aho si'i 'ema silá, ne u 'ilo'i na'á ku feitama.

'Oku 'ikai faingofua e ngaahi 'aho Sāpaté kiāte kimautolu. Na'e 'alu vave

'a Taniela ki he ngaahi fakataha alēlea mā'olungá. Na'e pau ke u teuteu'i toko taha 'ema fānau 'e toko tolu ki he lotú. Ka na'e lahi homau taimi fakataha 'i he kotoa 'o e uiké. Ko ia neongo 'ema mavahevahe he taimi 'e ni'ihi 'i he 'aho Sāpaté 'i he'ema tauhi ki he 'Eikí, 'oku ma 'ilo'i 'oku tāpuekina kimaua.

Kuó ma ma'u ha fakamo'oni, 'i he taimi 'okú ma fakahoko ai 'ema tafa'akí, 'e lava 'e he 'Eikí 'o tokoni'i kimaua, pea ma'u e ngaahi tāpuakí. Kuó ma ma'u 'o lahi ange 'i he me'a ne ma 'amanaki ki ai 'i he'ema ngaahi palaní. Na'e 'i ai ha ngaahi palani lelei ange 'a e 'Eikí ma'amaua. ■

Kalōtia Sepeta, Vahefonua Kokuimipo, Silei

“I HE'ETAU MUIMUI KI
HE LE'O 'O E 'OTUÁ MO
HONO HALANGÁ,
TE NE FAKAMĀLOHIA
KITAUTOLU 'I HOTAU
NGAAHI FAINGATA'A'IA.”

'Eletā Jorge M. Alvarado,
“Hili e 'Ahi'ahi 'i 'o
'Etau Tui,” 50.

A FE MAI HE

“Oku mo'oni ko e me'a fakafiefia taha ke mamata mo fanongo ki ai 'i he mo'uí, 'oku 'ikai ngata pē 'i he fou mai 'a Sisu ka ko 'Ene hā'ele mai *kia* kitautolú, tu'u 'i hotau *tafa'aki*, pea nofo *mo* kitautolu.”

'I he lea 'a 'Eletā Jeffrey R. Holland, “Ko e Pōpoaki, ko hono 'Uhingá, mo e Kakaí,” 8.

UKU LOLOTO ANGÉ

'Oku 'Uhingá Ki He Hā 'a e Hoko ko ha Ākongá?

Na'e pehē 'e 'Eletā Dieter F. Uchtdorf, “Oku 'ikai ko e tu'unga fakaākongá 'a hono fai 'o e ngaahi me'a 'oku haohaoá ka ko hono fai ha ngaahi me'a 'oku leleí,” (“Ko Ho'o Fononga Fakaofó,” 87). Na'á ne pehē fakataha mo ha kau lea kehe 'i he konifelenisi lahi, ko 'etau ngaahi filí, kae 'ikai ko hotau ngaahi iví 'okú ne fakahaa' ai hotau tu'unga totonú.

- “Ko e kau muimui mo'oni nai kitautolu 'o la na'á Ne foaki Hono kotoá ma'a kitautolú? . . . 'Oku ou kōlenga ki he tokotaha kotoa pē 'oku fanongo mo lau e ngaahi leá ni: Kātaki faka-molemole, 'oua na'a fakatatali ho'omou lī'oa kakató ke toki fakahoko 'i hamou faingamālie 'i ha taimi ta'e'iloa 'i he kaha'ú” ('Eletā Terence M. Vinson, “Ākongá Mo'oni 'o e Fakamo'uí,” 11).
- “Ko e kau mā'oni'oni, ko kinautolu ia kuo nau tali e fuakava 'o e ongoongoleleí 'i he papitaisó pea feinga ke muimui kia Kalaisi 'o hangē ko 'Ene kau ākongá. Ko ia ai, 'ko e fiefia 'a e kau mā'oni'oni' 'oku hangē ia ko e fiefia 'i he hoko 'o anga faka-Kalaisi.” ('Eletā D. Todd Christofferson, “Ko e Fiefia 'a e Kau Mā'oni'oni,” 15).

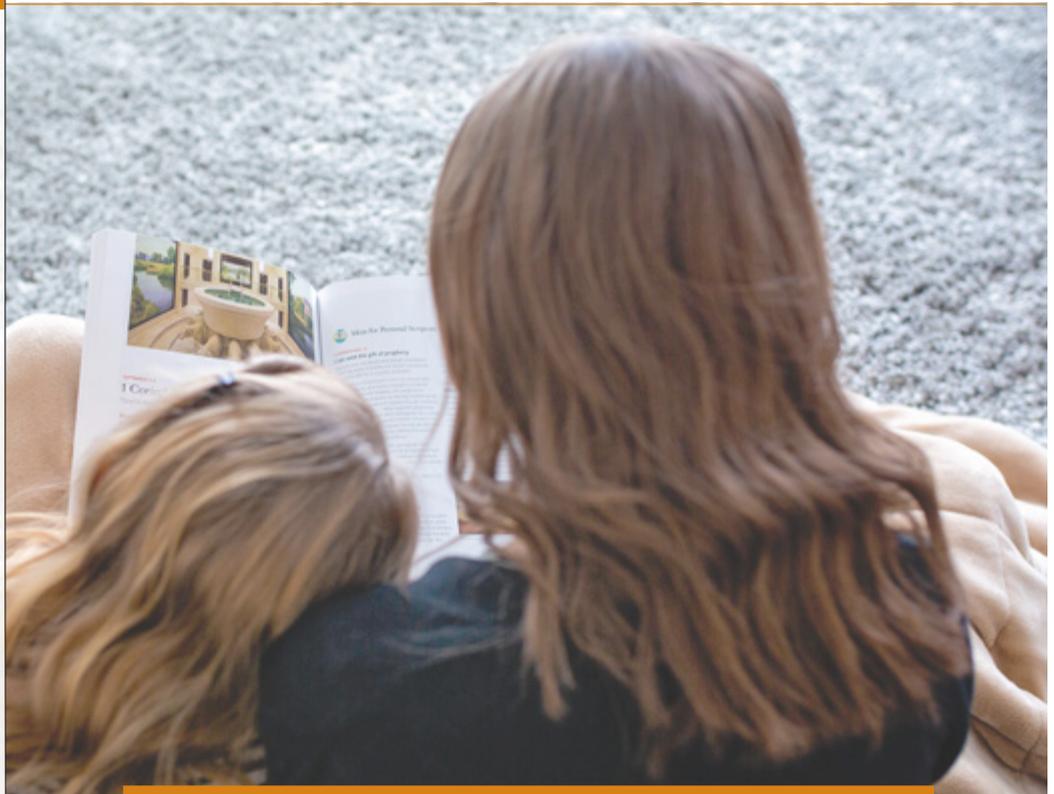
- “Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakatukupaa'i ho'omou mo'uí ki ha tu'unga fakaākongá. Fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakavá. Si'aki ho'omou ngaahi founa motu'á 'i he vai loloto mo hoú. Matu'aki tanu kakato ho'omou ngaahi me'atau 'o e angatu'ú, ke 'oua na'a toe 'asi hake ha me'a ki 'olunga” ('Eletā Dale G. Renlund, “Tu'u Ta'eue'ia 'ia Sisu Kalaisi,” 25).
- “Oku 'omi 'e he'etau palōmesi ko ia ke manatua ma'u pē 'a e Fakamo'uí ha mālohi ke mo'ui 'aki 'a e mo'oni' mo e anga mā'oni'oni—'o tatau ai pē pe 'oku tau 'i ha feitu'u tokolahi pe 'i hotau ngaahi potu liló, 'a ia 'oku 'ikai 'ilo ai 'e ha taha 'a 'etau ngaahi ngāué ka ko e 'Otuá pē” (Lisa L. Harkness, “Ko hono Fakalangilangi'i Hono Huafá,” 61).
- “Oku 'ikai fie ma'u 'e he kau ākongá mo'oni 'o Sisu Kalaisi ha me'a mei he 'ofa 'oku nau ma'u ki he 'Otuá mo 'Ene Fānaú. 'Oku tau 'ofa 'iate kinautolu 'oku nau fakamamahi'i mo 'ikai sa'ia 'iate kitautolú. Tatau pē mo kinautolu 'oku nau manukí'i, ngaohikovia pea feinga ke fakamamahi'i kitautolú” ('Eletā Dieter F. Uchtdorf, 88).

*'Oku ha'u kotoa e 'ū fika 'o e peesi
mei he Liahona 'o Nōvema 2019.*

**KO HONO 'AI 'O
E LOTÚ KE "'AHO
'E ONÓ!"**

'Oku fakamālohia 'etau ului kia Sisū Kalaisi mo 'Ene ongoongoleléi 'i hono ako 'o e folofolá 'o ngāue 'aki e *Ha'u*, 'o *Muimui 'Iate Aú*. 'Oku 'ikai ko 'etau fakafetongi pē 'o e houa 'e taha 'i he lotu he Sāpaté ke ma'u ha houa ako folofola 'e taha 'i 'api. Ko hono ako 'o e ongoongoleléi ko ha ngāue ia ke fakahoko ma'u pē lolotonga e uiké. Hangē ko ha vahevahe 'a ha fefine, "Oku 'ikai ko e taumu'á ke fakanounou 'aki e houa 'e taha 'a e lotú, ka ko hono 'ai 'o e lotú ke 'aho 'e ono!"

Mark L. Pace, "*Ha'u*, 'o *Muimui 'Iate Au*—ko e Palani ke Fakafepaki'i mo Ngāue 'a e 'Eiki," 46.

**KO E
FOUNGA
KE . . .**

Ma'u Fakahā

Na'e pehē 'e he Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemuí, ko Sistā Michelle Craig, "'Oku langaki e polokalama fo'ou 'a e Siasí ma'á e fānaú mo e to'u tupú 'i he fakava'e 'o e ako ke fekumi ki ha fakahā, 'ilo e me'a 'oku finangalo e 'Eiki ke tau faí pea ngāue'i e fakahinohino ko iá." Na'á ne vahevahe mai ha founga 'e fā te tau lava ai 'o fakatupulaki hotau ivi fakalaumālie ke ma'u ai e fakahā 'oku fie ma'ú:

1. Fokotu'u ha taimi mo ha feitu'u ke faonogo ai ki he le'o 'o e 'Otuá.
2. Ngāue 'o 'ikai toe tatali.
3. Kole ha ngāue mei he Tamai Hēvaní.
4. Tui mo falala ki he 'Otuá ke tatakí koe.

Vakai ki he "Ko e Ivi Faka-Laumālié," 'a Michelle Craig, 19 – 21.

Ne Fakahoko 'e he Laumālié 'a e Liliú

Fai 'e Michael R. Morris

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Fakamālō ki ha kalasi Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kita pea mo e fakahinohino mei he Laumālie Mā'oni'oni, na'e ma'u ai 'e Moli Komani 'a e loto-to'a ke kamata 'ene pisinisi.

Oku founa fēfē e ha'u ha taha mo ha'ane mata'itohi 'i he fakamā-lohisino fakatupu fiefiá mo ha taukei ta'u 'e 10 'i he tafa'aki mo'ui lelei faka-atamaí 'o fakalele ha fale keke 'oku fakatau ai e keke lanu faka'ofó'ofá mo e 'aisi kilimí?

Na'e faingofua pē 'a e talí kia Moli Komani. 'I he 2017, na'á ne kau ai ki ha kalasi uike 'e 12 'o e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá 'i he founa ke kamata mo tupulaki ho'o pisinisi. Na'á ne ma'u 'i he kalasi ni 'a e loto-to'a ke tulifua ai ki ha me'a na'á ne faka'anaua ki ai.

'Okú ne pehē, "Ne u ako ta'o me'a 'i Uāsingatoni D.C., pea ne u 'alu ki he ako feime'atokoni 'i 'Iutá. 'I hono fakahā 'i hoku siteikí te nau fakahoko ha ngaahi kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kitá, ne u fakakaukau, 'Mahalo 'oku totonu ke u vakai 'i 'eni. Na'á ku fiema'u ma'u pē ke 'i ai ha'aku pisinisi. Kuó u fakakakato ha ngaahi kalasi pisinisi kehe. He 'ikai hano kovi ke ako lahi ange."

Na'e kehe 'a e kalasi mei ha toe kalasi pisinisi pe ta'o me'a ne kau ki ai 'a Moli. 'Okú ne pehē ko e me'a 'oku makehe aí ko e 'i ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea mo e laumālie 'o e anga fakakaume'á 'i he lotolotonga 'o e kau mēmipa e kalasi.

'Okú ne pehē, "Na'e lelei mo 'aonga e ngaahi fealēlea'aki fakapisinisi, ka ko e tafa'aki fakalaumālie ne fakakau 'i he

ngaahi fealēlea'aki na'e mahu'inga lahi kiate au."

Ngaahi Talēnití mo e Puputu'ú

'Okú pehē 'e Moli, "Na'á ku foua ha puputu'u lahi." "Ne u fifili pe ko hono faka'aonga'i lelei taha 'eku ngaahi ma'u'anga tokoni, 'a e kotoa 'o 'eku pa'anga ne fakahuú, taimí, mo e iví ke kamata ha pisinisi, lolotonga iá 'oku ou kei ngāue 'i he faka'ehi'ehi mei he taonakitá."

Lolotonga 'ene fuofua kalasi, na'e alea'i 'e Moli mo e ni'ihí kehe ne kau ki aí, 'a e finangalo ko ia 'a e 'Eikí ke lavame'a Hono Kāingalotú pea fili ha ma'u'anga mo'ui te nau fiefiá aí. Na'á ne fehu'i ki he kulupú, "'E founa fēfē ha'o 'ai ke potupotutatau hono faka'aonga'i e ngaahi talēniti kuó ke ma'ú ki he ngaahi me'a mahu'ingá pea mo hono faka'aonga'i ki ha me'a pē 'okú ke loto ke faí?"

'I hono alea'i 'e he kulupú 'ene fehu'í, na'e fakatokanga'i ai 'e Moli he 'ikai ke ne fakatau keke sokoleti pē. Kapau 'e ola lelei 'ene pisinisi, te ne fakangāue'i e kakaí, te ne ma'u ha tokoni fakapa'anga ke foaki ki he ngaahi taumu'a 'aonga, pea 'i he faka-a'u ke si'isi'i ange 'ene houa ngāue, te ne lava 'o foki 'o ngāue tokoni 'i hono tokoni'i e kakaí.

'Okú ne pehē, "Ne toki mahino mo'oni kiate au 'i he fealēlea'aki ko iá. Ne 'ikai 'uhingamālie ia kae 'oua kuó u 'i ha loki ne fonu 'i he kakai ne fakakaukau tatau." "Na'á mau 'i he tu'unga kehekehe 'o e pisinisi pea 'i ha tu'unga kehekehe 'o e mo'uí, ka na'e 'i ai 'a e Laumālie, pea na'á ne tākiekina mo'oni 'emau fealēlea'aki—'i he kalasi kotoa. Ne u fakatokanga'i ai kapau ko e me'a mo'oni na'á ku fiema'ú ke 'i ai ha'aku pisinisi, 'e tokoni'i leva au 'e he Tamai Hēvani."

Keke sokoleti mo e Ngaahi Tāpuakí

Fakafuofua ki he vaeu 'a e kalasi uike 'e 12 'a Molí, na'á ne kamata ta'o mo vahevahe e keke sokoleti pea mo e kau mēmipa 'e toko 10 'i he'ene kulupu mo'ui fakafalala pē kiate kitá.

'Okú ne pehē, "Na'e 'ikai ke nau teitei 'ita ai, pea ne 'i ai ha ni'ihí ne nau 'omi ha ngaahi fakamatala lelei. "Ne u kamata 'ahi'ahi'i ha ngaahi kilimi ifo kehekehe pea mo e ngaahi hu'i kehekehe. 'I he 'osi 'a e kalasi, ne u ma'u ha fakakaukau ki he me'a na'á ku fie fakahokó."

'Okú pehē 'e Moli na'e mahu'inga 'a e fakataha fakauike mo 'ene kulupú, 'o nau takitaha tali-ui ki he ngaahi tukupā fakauiké, ako ki he founa mo

e tokotaha ke kole tokoni ki aí, pea fefakahinohino'aki 'i he ngaahi ma'u- 'anga tokoni ne fiema'ú.

'Okú ne pehē, "Lolotonga e taimi ne mau fakataha aí, ne u ongo'i 'oku tãpuekina mo pou pou'i au 'e he kakai 'i he'eku kulupú." "Na'e tokoni mai e kalasi ke u 'ilo'i e me'a kotoa ne fiema'ú ke u 'iló."

Hili hono fakaava e falekoloa keke sokoleti 'a Moli 'i he fa'ahita'u fakatōlau 'o e 2018, na'á ne 'ilo'i vave 'oku fiema'ú ha taimi lahi ange ki hono fakalele ha pisinisi, 'i he me'a na'á ne fakakaukau ki aí. Ka 'oku hokohoko atu ke tãpuaki'i ia 'e ha tefito'i mo'oni 'okú ne manatu'i mei he'ene kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kitá.

'Okú ne pehē, "Na'á ma alea'i e founga 'e fie ma'u lahi ai homau taimi, ka 'e mahu'inga kapau te mau tuku ha taimi ki he Laumalié. Kuó u 'ilo hono mo'oni. Kapau 'e fakafokifá ha'aku ongo'i lōmekina pe mafasia, 'oku ou fanongo ki he folofolá pe ko ha lea 'i he konifelenisi lahi lolotonga 'eku ngāue toko taha 'i he pongipongi, pea 'oku nonga ai 'eku fakakaukau peá u ongo'i fiemālie."

Ko e ongo'i nonga ko iá, fakataha mo e kau kasitomā vėkeveke, fiefia mo fiemālié, 'okú ne faka'ai'ai 'a Moli ke ne hoko atú—'o a'u ki he hili e ngaahi 'aho ngāue lōloá.

'Okú ne pehē, "Ne 'ikai ke u mei lava 'o kamata e pisinisi ni ka ne ta'e- 'oua e tokoni 'a e Tamai Hēvaní." "Pea ka ne ta'e'oua e tokoni mo e pou pou 'a e kakai kehe tokolahi, ne 'ikai pē ke mei malava ia. Ko ha faingamālie fakafofo 'eni. Ne fuoloa fau 'eku fie fakahoko iá."

Pea fakamālō ki he'ene kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kitá, "Kuo tãpuekina 'aki au e faingamālie ke u feingá." ■

Te u Talanoa Fēfē ki He'eku Fānaú fekau'aki mo e **Mo'ui Lelei Faka'atamaí?**

*Na'e 'omi e fakamatalá 'i he fengāue'aki
mo e kau fai-fale'i mei he Ngaahi Tokoni
ma'a e Fāmīlī*

Founga 'e 5 ke Kamata ha Fepōtalanoa'aki

- 'Oku hoko e ngaahi ongo'i ta'efiemālié ko ha kongā 'o e mo'uí. 'Oku sai pē ke ongo'i 'ita, mamahi, pe hoha'a he taimi 'e ni'ihī. 'Oku 'ikai 'uhinga ma'u pē e ngaahi ongó ni na'á ke fai ha fehalaaki.
- 'Okú ke 'ilo'i e founga 'oku tokoni ai e kau toketaá kapau 'e motu ho va'é? 'Oku 'i ai foki ha kakai te nau lava 'o tokoni atu 'i ho'o ngaahi fakakaukau mo e ongo'i loto-mamahi. 'Oku totonu ke tau kole ha tokoni 'i he taimi 'oku tau fie ma'u ai iá.
- 'Oku hoko e ngaahi fehālāki ko ha kongā 'o 'etau ako mo e tupulaki 'i he māmaní. 'Oku 'ikai ha taha 'e haohaoa! 'Oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolu, 'o a'u ki he taimi 'oku tau fehalaaki aí. 'Okú Ne finangalo ke tau feinga kotoa pē.
- 'E lava e ngaahi 'ekitiviti 'e ni'ihī—hangē ko e fakamānava lōlōá, talanoa mo ha tahá, va'inga sipotí, pe tā fakatātaá—'o tokoni ke ke ongo'i lelei ange 'i he taimi 'okú ke loto-mamahi aí. 'Oku 'ikai totonu ke tau fai e ngaahi me'a te ne fakamamahi'i e fanga monu-manú, kitautolu, pe ko e kakai kehé.
- Ko e taimi 'e ni'ihī 'oku ongo'i loto-mamahi pe hoha'a e kakai pea 'ikai lava ke mole atu ia. 'Oku 'i ai e kakai 'e ni'ihī 'oku 'i ai ha palopalema kehe 'i he anga 'enau fakakaukau. 'Oku 'ikai ko honau

fo'ui ia 'o nautolu. 'Oku totonu ke tau anga'ofa pea tokoni ki he tokotaha kotoa pea fai kiate kinautolu 'o hangē ko ia ne mei fai 'e Sisū Kalaisi.

Ngaahi Tokoni ki he Talanoá

- 'Oku mahu'inga ke fehu'i ki ho'o fānaú fekau'aki mo 'enau fakakaukau mo e ongó, pea fakafanongo mo'oni. 'E lava ke kau 'i he ngaahi fehu'i 'a e: Ko e hā 'oku mo'ua ki ai ho fakakaukau kimui ní? Ko e hā ha ngaahi liliu 'oku hoko 'i ho'o mo'uí? Kuó ke fakatokanga'i kimuí ni mai ha ngaahi ongo fo'ou? 'Oku 'i ai ha ngaahi fehu'i kuó ke fie fakahoko ki ha taha?
- 'Oku mahu'inga e ngaahi fehu'i 'a ho'o fānaú. Te nau lava 'o tokoni ke ke 'ilo'i e me'a 'oku mateuteu ho fānaú ke akó. Tali e fehu'i 'aki e ngaahi fakamatala tefitó, kae 'oua 'e fakahā faka'angataha ki ha ki'i tamasi'i e me'a kotoa 'oku ke 'ilo fekau'aki mo ha kaveingá. Fakaafe'i leva ke nau fai ha tali. Kapau 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha'ana nau fehu'i, mahalo na'e fe'unga pē e ngaahi tefito'i fakamatalá 'i he taimi ni. Kapau 'oku 'i ai hanau fehu'i lahi ange, 'e malava ke nau mateuteu ki ha toe ngaahi fakaikiiki.
- Faka'ehi'ehi mei he fakakikihi mo ho'o fānaú fekau'aki mo ha ngaahi ongo 'oku nau vahevahe, neongo kapau 'oku 'ikai fenāpasi ia mo ho'o fakakaukau.
- Ko e taimi 'e ni'ihī 'oku faingofua ange e tohi 'i he leá. Kapau 'oku 'ikai ola lelei e ngaahi fepōtalanoa'aki, 'ahi'ahi fakaafe'i ho'o ki'i tamasi'i ke ne tohi pe tā fakatātā ki he anga 'ene ongo'i.

Ngaahi Fakakaukau ki he 'Ekitivitií

- Ki he fānau ikí, tā ha ngaahi fofonga ke fakafofonga'i ha ngaahi ongo kehekehe pea tokoni ki ho'o fānaú ke nau talaatu e hingoa 'o e ngaahi ongó.

- Tānaki mo ho'o fānaú ha ngaahi fakakaukau ki ha lisi 'o e ngaahi 'ekitiviti ke 'ahi'ahi 'i he'enu loto-mamahí.

- Fakakaukau ki ha taha 'oku loto-mamahi pe faingata'a'ia 'i ha fa'ahinga founa. Ko e hā 'e lava ke fakahoko 'e ho'o fāmilí ke fakahā ha 'ofa kiate kinautolu?

- Lau pea alea'i e ngaahi talanoa mei he *Liahona* 'a ia ne fehanga-hangai ai e kāingalotu 'o e Siasí mo ha ngaahi 'ahi'ahi 'i he'enu tui ki he 'Otuá.

'Oku Ou Fie Ma'u Tokoni!

Kapau 'oku ke ongo'i 'oku 'ikai ke ke lava 'o mapule'i e ngaahi ongo fakaeloto mo e tō'onga 'a ho'o tamasi'i, pe 'oku tu'u fakatu'utamaki 'enau mo'ui lelei faka'atamai, fetu'utaki ki ha palofesinale mo'ui lelei faka'atamai. ('Oku 'oatu ha fakamatala 'i lalo mo e fanga ki'i tokoni ki he founa ko iá.) 'E lava ho'o pisopé 'o tokoni ke fakafetu'utaki koe mo e Va'a Tokoni ki he Fāmilí pe ko ha ngaahi ma'u'anga fai-fale'i 'i homou feitu'ú. 'Oku ma'u foki 'i he, mentalhealth.ChurchofJesusChrist.org ha lisi 'o e ngaahi fika telefoni tokoni ta'etotongi mo ha ma'u'anga tokoni kehe. 'Oku 'ofa'i koe, pea 'oku 'ikai ke ke tuenoa! ■

NGAAHI MA'U'ANGA TOKONI KEHÉ

- "Six Ways to Feel Better" (Feb. 2020 *Friend*)
- "Ko hono Kumi ha Palofesinale Mo'ui Lelei Faka'atamai 'Oku Fe'unga mo Koé" (Sānuai 2019 *Liahona*, fakamatala ma'u faka'ilekitulōnika pē)
- Talanoa fekau'aki mo e Ngaahi Tefito Faingata'a" (Mā'asi 2015 *Liahona*)

Kakai Lalahi Kei Talavou

‘I he Konga Ko ‘Eni

44 Mo‘utāfu‘ua kae ‘Ikai
Fakatu‘atamaki
Fai ‘e Julieta Olmedo

48 Kumi Tokoni hili e Tao-
nakita Hoku Kaungāme‘ā
Fai ‘e Brixton Gardner

Faka‘ilekitulōnika Pē

Ko e Liliu ‘Eku “‘Uhingā” ki he
“Foungā”

Fai ‘e Lydia Tava‘esina Pickard

Founga Ne u Ma‘u ai e Tu‘i ‘i
He‘eku Ongō‘i Hangē kuo Mole
e Me‘a Kotoā

Fai ‘e Jennifer Enamorado

Fekumi ki he fakamatala ko ‘eni mo ha
ngaahi me‘a kehe:

- ‘I he liahona.ChurchofJesusChrist.org
- ‘I he **YA Fakauiké** (‘i he kongā ki he Kakai Lalahi Kei Talavou ‘i he Gospel Library)
- ‘I he facebook.com/liahona

Vahevahe Mai Ho‘o Talanoā

‘Oku ‘i ai ha‘o talanoa fakafo ke vahe-
vahe? Pe ‘okú ke fie vakai ki ha ngaahi
fakamatala fekau‘aki mo ha ngaahi
tefito pau? Kapau ko ia, ‘oku mau fie
fanongo meiate koe! Te ke lava ‘o ‘omai
ho‘o ngaahi talanoā pe fakamatalá ‘i
he liahona.ChurchofJesusChrist.org.

Fakakaukau ki he Ngaahi Taimi Fakapo‘uli mo Fakata‘elata Ko Iá

Kuo tau a‘usia kotoa ha ngaahi ‘aho fakapo‘uli mo fakata‘elata ‘a ia ‘oku
tau ongo‘i ai ‘oku ‘ikai pē tonu ha me‘a ia. Lolotonga e ngaahi taimi ko
iá **te tau ala fehu‘i loto, “Ko e hā ‘oku hoko mai ai ia kiate aú?”** Ko
e hā ‘oku hoko ai he taimi ní? Te u kātekina fēfē ‘eni?” Me‘a mālié, **kuo ‘ikai
ke tau tuenoa.** Te tau lava ‘o falala ki he tataki ‘ofa ‘a ‘etau Tamai Hēvaní.

‘I he‘eku kei sí‘i, na‘á ku fa‘a lāunga pea fehu‘ia e faingata‘a ne u fehanga-
hangai mo iá—pea toki hoko ha me‘a na‘á ne liliu ‘eku mo‘uí ‘o ta‘engata: na‘á
ku ‘i ha fakatu‘utāmaki, pea ne mole kotoa ai e ‘ulu‘ulutuhu ‘i hoku nima to‘o-
hemá. Neongo ‘ene faingata‘a ke kātekina iá, **na‘e ako‘i au ‘e he faingata‘a
ko iá ke falala ki he Tamai Hēvaní.** Pea neongo e me‘a kotoa, na‘á ku ako ke
fakatu‘amelie mo hounga‘ia pea ke ‘oua te u fo‘i. Na‘e liliu faka‘aufuli ha me‘a
‘iate au, pea ne u ongo‘i e founga ne fakahoko mai ai ‘e he Tamai Hēvaní ‘Ene
‘ofá kiate kitautolú mo tataki kitautolu ‘i he ngaahi faingata‘a ‘oku tau fepaki
mo ia ‘i he mo‘uí. Te ke lava ‘o lau ‘eku talanoá ‘i he tatau faka‘ilekitulōnika ‘o e
makasini ko ‘eni.

‘Oku fakamanatu mai foki ‘e Sulieta ‘i he‘ene fakamatala he peesi 44, te
tau lava ‘o fiefia ‘i he lotolotonga ‘o e ngaahi faingata‘á pea hanganaki ki he
kaha‘ú ‘i he tui. ‘I he ngaahi fakamatala ‘oku ma‘u faka‘ilekitulōnika peé, ‘oku
fakamanatu mai ‘e Litia ke tau **kumi e taumu‘a ‘o ‘etau ngaahi faingata‘á.**
Ko e ngaahi faingata‘á ‘oku tokoni ke tau hoko ‘o hangē ko ‘etau Tamai
Hēvaní. Pea ‘i he peesi 48, ‘oku fakamo‘oni ‘e Pilikitori neongo ‘e lava ‘e he
Fakamo‘uí ‘o fakamo‘ui hotau ngaahi laveá, kau ai ‘etau ngaahi pole mo e
tu‘unga mo‘ui lelei faka‘atamaí, ka ko e taimi ‘e ní‘ihi ‘oku fiema‘u—pea ‘oku
sai ‘aupito pē—ke kole tokoni ki he ní‘ihi kehé.

‘Oku ou ‘ilo ‘aki hoku lotó kotoa **ko e faingata‘a kotoa—ko e ngaahi
taimi fakapo‘uli mo fakata‘elata kotoa ‘i he‘etau mo‘uí—‘e lava ‘o iku ia
ki ha taumu‘a toputapu** pea ‘oku fakalelei‘i mo liliu kitautolu ‘e he taumu‘a
ko iá ke tau lava ‘i ha ‘aho ‘o hoko ‘o haohao hangē ko ‘etau Tamai Hēvaní.

‘Ofa atu,

Jennifer

LATA MEI HE GETTY IMAGES

KAKAI LALAHĪ KEI TALAVOŪ

Mamatea kae 'Ikai Fakatu'atamaki

Hili hono fana'i au peá u mamateá, na'e hanga 'e he'eku tui kia Sísū Kalaisí 'o 'ai ke malava 'a e ngaahi me'a ne ta'emalavá.

Fai 'e Julieta Olmedo

Talu mei he'eku kei sí'i, na'á ku sai'ia 'i he sipotí, tautautefito ki he soká. Na'á ku va'inga he taimi pē na'á ku lava aí, pea ne u faka'anaua ke u fe'auhi 'i he 'Olimipikí pe ko e Ngaahi Va'inga 'a Māmaní ma'a 'Āsenitina 'i ha 'aho.

'I hoku ta'u 15, ne fakangata ai 'eku ngaahi faka'anaua ko iá. Na'á ku toki 'a'ahi ki he'eku faiako semineli na'e puke pea na'á ku lele pasikala ke foki ki 'api mo e tau fana ha ongo kulupu kengi 'i homau feitu'ú. Na'e tau ha fo'i mahafu 'i hoku tu'á.

'I he'eku ake hake he 'aho hono hokó 'i falemahakí, ne u 'ilo ai na'e mamatea hoku kongá lotó 'o fai ki lalo.

Ko e Fehu'i ke Fai 'i he Hoko 'a e Ngaahi Me'a 'oku Koví

Lolotonga 'eku fakaakeaké, ne fehu'i mai 'e he fāmilí mo e kaungāme'á pe na'á ku fēfē. Ne u lava 'o tala na'a nau faka'ofa'ia kotoa 'iate au, ko ia na'á ku fakafiemālie'i kinautolu 'o talaange na'á ku sai pē. Na'e tokoni'i au 'i hono fakafiemālie'i e ní'ihí kehé, ka ne u 'ilo'i he 'ikai ke u toe lava 'o lue pea na'e pau ke u fakaangaanga ki he mo'ui mamateá.

'I he taimi ko iá, na'á ku toe kamata 'alu ki he semineli pea toe mālohi 'i he Siasí. Na'e hoko e semineli ko e taha 'o e ngaahi me'a mahu'inga taha na'á ne tokoni'i au ke u toe foki mai pea 'ikai 'ita ki he Tamai Hēvaní 'i he me'a ne hoko kiate aú.

Na'e ako'i kimautolu 'e he'emaui faiakó 'i he semineli ko e taimi 'oku hoko ai e ngaahi me'a 'oku koví, 'oku 'ikai totonu ke mau fehu'i, "Ko e hā na'e hoko ai 'eni kiate aú?"

Na'á ne pehē ko e fehu'i 'oku totonu ke mau fai ko e, "Ko e hā te u lava 'o ako mei he me'á ni?"

Na'e faingata'a ke hokohoko atu pea fakatu'amelie ma'u pē, ka na'e 'omi 'e he fehu'i 'a 'eku faiako semineli ha ivi lahi. 'I he taimi ne siva ai 'eku 'amanaki pea puputu'u 'eku fakakaukaú, na'á ku manatu ma'u pē ki he fehu'i ko iá: "Ko e hā te u lava 'o akó?" Na'e tokoni ia ke u tu'u hake 'i he 'aho kotoa, pea na'á ne poupou'i au 'i he taimi ne u ongo'i loto-fo'i aí.

Na'e tāpuekina au 'e he Tamai Hēvaní ke 'oua te u 'ita ki he tangata na'á ne fana'i aú. Ne faifai peá ne hopo pea na'e tautea ngāue pōpula ia. Lolotonga 'ene 'i aí, na'á ne faitohi mai kiate au, 'o kole fakamolemole mai mo talamai kuo lelei 'ene tō'ongá. Na'á ku talaange kiate ia na'e 'ikai ke u ongo'i ha loto-mamahi kiate ia pea na'á ku fiefia 'i he'ene liliú.

Ko hono Ma'u ha Taumu'a Fo'ou

Hili ha ngaahi ta'u sí'i hono fana'i aú, na'e 'ikai ke u fie fai ha me'a. Na'á ku fie va'inga sipoti, pea na'e 'ikai ke u 'ilo he taimi ko iá kuo fakafe'unga'i ha ngaahi sipoti lahi ma'á e kakai faingata'a'ia fakaesinó. 'I he taimi ne u 'ilo aí, na'e toe foki mai 'eku loto-vēkeveke ki he sipoti. Kapau na'e fo'ou ha sipoti kiate au, ne u feinga ke ako ia. Pea na'á ku tuku ki ai e tokanga tatau ne u fai ki he soká kimu'a peá u mamateá.

Ne 'ikai fuoloa kuó u ma'u ha sipoti na'á ku sa'ia tatau ai mo e soká—ko e pasiketi-polo salio te teketeke. Hili ha va'inga mo e ako va'inga lahi, ne faifai pea fili au ke fakafongai fakavaha'apule'anga 'a 'Āsenitina. Na'á ku sa'ia 'aupito he tu'unga ma'olunga 'o e fe'au'auhi 'i he ngaahi timi fakavaha'apule'angá.

Na'á ku va'inga 'i he'emaui timi pasiketipolo salio te teketeke fakafonua 'a e kakai fe'ine 'i he Va'inga 'a e Kau Faingata'a'ia Fakaesino 'a 'Saute 'Ameliká (Para-South American Games) 'i Silei he 2014, 'a ia ne mau ikuna ai ha mē'ali koula. Na'a mau fe'auhi leva 'i he Va'inga 'a e Kau Hau 'o Saute 'Ameliká (South America Championships) 'i Kolomupiá, 'o ikuna ai ha mē'ali siliva 'i he 2015. Na'á ku fe'auhi foki 'i he Parapan American Games 'i Kānata 'i he 2015, 'a ia ne mau kau ai 'i he 2016 kihe Va'inga 'a e Kau Faingata'a'ia Fakaesinó 'i Lio ti Sinelo, 'i Palāsilá. Hili hono fili kimui ange ke mau kau ki he Ipu 'a Māmaní, na'a mau va'inga 'i Hemipooki Siamane, 'i he 2018. Pea 'i 'Aokosi 2019, na'a mau va'inga 'i he Parapan American Games 'i Lima, Pelū.

Ko e Ngaahi Tāpuaki Na'á ne Tokoni'i Au ke u Kātaki

'Oku ou kei loto-fo'i pē he taimi 'e ní'hi, pea 'oku 'i ai ha ngaahi pole he 'aho kotoa 'oku fie ma'u ke u ikuna'i. Ka 'oku ou fakamālō ki he'eku Tamai Hēvaní ko ha fā'ili mo e ngaahi kaungāme'a lelei kuó Ne foaki mai ma'akú. Kuó Ne 'omi ha kakai mahu'inga tokolahi ki he'eku mo'ui 'a ia kuo nau tokoni'i au ke u fehanga'angai mo e 'ah'i'ahi faingata'a'ia ni. 'Oku mahu'inga e poupou 'a e fā'ili 'i hono ikuna'i e ngaahi faingata'a'ia—'o 'ikai ko hotau ngaahi faingata'a'ia fakaesinó pē ka ko hotau faingata'a'ia faka'atamai, fakaeloto, mo fakalau-mālié foki.

Koe'uhí ko e ongoongolelé 'i he'eku mo'ui, 'oku ou hounga'ia ai 'i he ngaahi tāpuaki lahi kuo foaki mai 'e he'eku Tamai mo hokohoko

'I he taimi ne siva ai 'eku 'amanaki pea puputu'u 'eku fakakaukaú, na'á ku manatu ma'u pē ki he fehu'i ko iá: "Ko e hā te u lava 'o akó?"

atu ke tāpuekina 'aki aú. 'Oku ou 'ilo 'okú Ne 'ofa 'iate au. Ka ne ta'e'oua 'a e tui kiate la mo Sīsū Kalaisí, na'e 'ikai ke u mei malava 'o kāte-kina 'a e faingata'á ni.

'Io, 'oku pau ke u fononga 'i he mo'uí 'i ha salioté teketeke, ka na'e a'u ki he'eku heka salioté, na'á ku kei lava pē 'o a'usia 'eku ngaahi faka'ānau lahi 'i he'eku kei síí. 'Oku ou tala ki he kakaí, "Tui ki he'etau Tamai. 'Okú Ne fe'ao mo kitautolu. Te tau lava 'o ikuna'í hotau ngaahi faingata'a'ia'á 'i He'ene tokoní. 'Oua na'a mole ho'o tuí. Nofo ma'u 'i he ongoongoleleí. Fokotu'u ha ngaahi taumu'a, pea te ke a'usia kinautolu. 'E tokoní'í koe 'e he'etau Tamai Hēvaní."

'Oku tokoní'í foki au 'e he'eku tuí ke u mo'ui 'aki e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, kae pehē ki hono pou pou'í au 'i hoku ngaahi faingata'a'ia'á mo e ngaahi taumu'a. 'E lava ke 'i ai ha ngaahi 'ahí'ahí 'i he kau ki he ngaahi fe'auhí, ka 'oku tokoní 'eku fakakaukau ki he ngaahi tefito'í mo'oni 'o e ongoongoleleí mo 'eku ngaahi tu'unga mo'uí, ke u fai 'a e ngaahi fili 'oku leleí.

'Oku ou feinga ke tokoní'í e ní'ihí kehé 'i he'eku tā sīpingá. 'Oku 'ikai ke u inu kavamālohi. 'Oku 'ikai ke u ifi tapaka. 'Oku 'ikai ke u fai 'a e ngaahi me'a kehe 'oku fakahoko 'e he kau sipoti

Te tau lava 'o ikuna'í hotau ngaahi faingata'a'ia'á 'i He'ene tokoní. 'Oua na'a mole ho'o tuí. Nofo ma'u 'i he ongoongoleleí. Fokotu'u ha ngaahi taumu'a, pea te ke a'usia kinautolu. 'E tokoní'í koe 'e he'etau Tamai Hēvaní.

'e ní'ihí. 'E lava ke faingata'a hono vahevahe 'eku fakamo'oni pe ko e ngaahi folofolá, ka 'oku ou feinga ke ako'í e ní'ihí kehé 'i he ngaahi me'a 'oku ou fakahoko mo 'ikai fakahokó.

'Oku Ma'u 'e he Tamai Hēvaní 'a e Ngaahi Talí Kotoa

Ko e taimi 'e ní'ihí 'oku tau 'ita ki he Tamai Hēvaní koe'uhí ko e ngaahi faingata'a 'oku hoko mai kiate kitautolú pe ko e kakaí 'oku tau 'ofa a'í, pea neongo 'oku 'ikai ke tau ma'u ma'u pē 'a e ngaahi tali kotoa ki hotau ngaahi faingata'á, 'okú Ne ma'u ia.

'Oku 'ikai tuku mai 'e he Tamai Hēvaní ha ngaahi faingata'a he 'ikai ke tau lava 'o ikuna'í. Hangē ko e lea 'eku faiako semineli, 'oku 'i ai ha 'uhinga 'oku hoko ai e ngaahi me'a 'oku koví. Pea ko e taimi 'e ní'ihí 'e iku 'a e ngaahi faingata'a ko iá 'o tāpuekina ai kitautolu mo e ní'ihí kehé. Kapau te tau pikitai ki he'etau tuí lolotonga hotau ngaahi 'ahí'ahí, 'e lava 'e he'etau sīpinga 'o e tuí 'o fakamālohia ha ní'ihí kehe 'oku fie ma'u tokoní ke fehengahangai mo honau ngaahi 'ahí'ahí pea laka ki mu'á. ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'u 'i Kolatopa, 'Āsenitina.

Kumi Tokoni hili e Taonakita Hoku Kaungāme‘á

Ne u fakakaukau
te u lava ‘o iku-
na‘i ‘eku kulukia
tamakí ‘iate au
pē, ka na‘e liliu e
me‘a kotoa ‘i he
faifai peá u kole
tokoní.

Fai ‘e Brixton Gardner

Lolotonga ‘eku ngāue ‘i ha ‘aho ‘e taha he ngaahi fa‘ahita‘u māfana kuo mahili atú, ne u ma‘u ai e ongoongo ne mālōlō haku kaungāme‘a lelei ‘i ha‘ane taonakita. Na‘á ku ‘ohovale—ko hono mo‘oní ne ‘ikai ke u ‘ilo pe te u tali fēfē ia. ‘Oku ou manatu‘i ‘eku tangutu fakalongolongo ‘i hoku tesí, ‘o ‘ikai ke u lava ‘o fakakaukau pe fai ha me‘a.

Ne ha‘u ha ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo kehekehe kiate au, pea ne u puputu‘u ai. Ka ne u pehē loto pē na‘á ku SAI pē pea ‘e mōlia atu ia. Ka ‘i he ngaahi māhina hono hokó, ne u ongo‘i loto-mafasia mo loto-mamahi lahi. Ne lahi e ngaahi lo‘imata ne toó mo ha ngaahi pō ‘o e ta‘emamohé. Ne ‘i ai ha ngaahi pongipongi ‘e ni‘ihi, ne ‘ikai ke u lava ‘o mavahe mei he mohengá. Na‘e ‘ikai ke u fakakaukau ne tali pe ongona ‘eku ngaahi lotú. Ne hangē na‘e ta‘e‘aonga pea ‘ikai toe ue‘i fakalaumālie e folofolá. Ne u ongo‘i kuo siva e ‘amanakí pea ‘ikai ke u fakakaukau ‘e ‘i ai ha fakalakalaka.

Ne u ilifia ‘i ha taimi fuoloa ke talanoa ki ha taha fekau‘aki mo e me‘a ne u ongo‘i. Na‘e ‘ilo ‘e he kakaí ‘a e mole ne hokó pea nau anga‘ofa ke talanoa pe fai mai ha tokoni, ka na‘e ‘ikai ke u fa‘a tali kinautolu. Ne u fakakaukau, “‘Oku ‘ikai ke u fie fakahoha‘asi kinautolu.” “Pea ko e tahá, ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi palopalema ke nau tokanga ki ai. Ko e hā ka nau tokanga mai ai kiate au?”

Na‘e ‘i ai ha ‘aho Sāpate ‘e taha ne hangē na‘e ‘ikai ke u toe lava ‘o matu‘uaki ‘eku mamahí. Na‘e ‘ikai ke u lava ‘o tangutu ma‘u ‘i he houalotu sākalamēnití. ‘I he faifai pea ‘osi e houalotú, ne u fakavave atu ‘i he holó ke u hū ki tu‘a. Kimu‘a peá u a‘u ki he matapaá, ne u fetaulaki mo ha fefine ‘i hoku uōtí na‘e pekia hono fohá ‘i ha‘ane taonakita he ngaahi ta‘u kimu‘á. ‘I he taimi na‘á ma fesiofaki aí, na‘e talamai ‘e he Laumālie kuo taimi ke u lea fekau‘aki mo e me‘a na‘á ku ongo‘i.

Na‘e fakamanavahē ia, ka na‘á ku ta‘ofi ia pea ‘i he tete hoku le‘ó ne u fehu‘i ange, “‘E sai pē ke u kí‘i talanoa atu? ‘Oku ou fie ma‘u tokoni.”

Na'á ne fakafanongo 'i he'eku fakamatala'i e me'a na'e hokó mo e ongo na'á ku ma'ú. Na'á ne puke leva hoku nimá 'o 'ikai toe momou, peá ne sio mai kiate au mo e lo'imata'ia hono fofongá. Na'á ne pehē mai, "Oku ou fiema'u ke ke 'ilo 'oku 'ikai ko ho fo'ui ia pea 'oku 'ofeina lahi koe."

Na'e 'ikai ke ma lava 'o fakama'uma'u ka na'á ma fetāngihi 'i he hoko atu 'ema talanoá. Ne hangē kiate au na'e mavahe atu 'a e ngaahi kongá 'aó. Ne faifai pea ne 'i ai ha ki'i maama ne hā mai 'i he'eku mo'uí. Ko e me'a kotoa pē na'á ne talamai kiate au 'i he holó he 'aho ko iá, ne hoko ia ko ha tali ki he'eku lotú.

Ko e me'a ne u ako lahi taha mei he momeniti ko iá, na'e faka'atā 'i hono vahevahe 'eku ngaahi ongó ke lava 'o fakamo'ui aú. Ne u fakaloto'i au 'i ha fa'ahinga 'uhinga, te u lava 'o fehanganagai tokotaha mo e me'a kotoa pea na'e 'ikai ke u fie

ma'u ha tokoni. Neongo ne 'ikai ke u lava 'o vakai ki ai, ka na'e 'atakai'i au 'e ha kakai ne nau 'ofa'i mo loto ke tokoni'i au.

Kuó u ako ko e taimi 'oku tau pehē ai 'oku tau "loto-taha . . . mo fakakaukau taha" (Mōsese 7:18), 'oku 'uhinga ia ko ho ngaahi loto-mamahí mo e mamahí 'oku 'a'aku foki ia. 'Oku 'uhinga ia ke 'ikai ngata pē hono fai e tokoni 'i hono fiema'ú kae loto-fiemālie ke ma'u e tokoni 'i he taimi foki 'oku tau fie ma'u aí. 'I hono tuku pē ke tokoni'i au 'e he ní'hi kehē, na'e hoko ai ha faikehekehe pea iku ia ki he'eku fakaakeake faka'atamai kakató.

'I he taimi ní, hili ha ngaahi ta'u sí'i mei he a'usiá ni, te u lava mo'oni 'o pehē kuó u a'usia e fiefia lahi taha 'i he'eku mo'uí. 'I he ngāue lahi, pea 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá, kuó u hoko 'o mālohi ange 'i he tu'unga ne u 'i ai kimu'a pea hoko kotoa 'ení. Kuo tokoni 'a e lotú, ngāue tokoni, ngaahi vaivaí, loto fakatōkilaló, ngaahi fale'í, ngaahi tāpuaki ta'efa'alauá, mo e me'a lahi fau ke u a'u ki he tu'unga 'oku ou 'i ai he 'aho ní. 'Oku ou mo'ua lahi ki he'eku Tamai Hēvaní, hoku fāmilí, mo hoku ngaahi kaungāme'a ofí 'i hono tokoni'i au ke u ikuna'i kotoa 'ení. 'Oku ou hounga'ia lahi 'i he'eku kole tokoni—ko ha me'a mahu'inga ia ki he fakamo'uí. ■

Na'e ohi hake 'a
Piliktoni Katinia 'i
Kalefōnia, USA pea

'okú ne lolotonga ako 'i he 'Univēsití Pilikihami 'longí. Na'á ne ngāue fakafaifekau 'i Pilitisi Kolumupia, Kānata pea 'okú ne manako 'i he fakamalohisinó, feime'atokoni (mo e kai) founa feime'atokoni fo'ou, mo kumi ha hiva fo'ou ke ne fiefia ai.

Na'á ku tomu'a fakakaukau 'e faingata'a e seminelí.

Na'e pau ke u hiki ki ha 'apiako 'e taha, pea na'e fakahoko pongi-pongia e seminelí. Na'e 'ikai te u fakakaukau 'e ngāue he na'e lahi 'eku ngāue fakaako ke fai mei 'apí pea mo ha ngaahi me'a kehe.

Ka 'i he'eku kamata 'alu ki he seminelí, ne 'atā pē hoku taimí. Ko e taimi ní 'oku ou ma'u pē ha taimi fe'unga ki he'eku ngāue fakaako mei 'apí. Pea 'oku ou fiefia ma'u pē 'i he 'aho hono hokó ke u tu'u 'o foki ki he seminelí. Na'á ku fetokoni-'aki mo hoku ngaahi kaungāme'á pea mau ako lahi lolotonga 'emau 'i aí.

Ne hangē 'a e fiefia ne u ongo'í 'i he seminelí ko e fiefia 'oku ou ongo'í 'i he'eku 'i he temipalé. Kimu'a peá u ta'u 11, na'e 'osi 'alu hoku ngaahi tokouá, tuonga'ané mo e kaungāme'á ki he temipalé ka na'e te'eki ke u 'alu.

'I he faifai peá u matu'otu'a fe'unga ke u hū ki loto pea fakahoko e papitaisó, ne u ongo'í ha nonga lahi 'aupito. Neongo na'e fakamatala'í mai 'e hoku fāmilí mo e kaungāme'á 'a e ongo 'o e 'i he temipalé, ka na'á ku fiefia lahi ne u lava 'o ongo'í tonu ia.

Sofia D., ta'u 14, Kolomupia

TO'U TUPÚ

'I HE KONGA KO 'ENÍ

52 Ko e Tāpuaki hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongo-lelei Ma'aú

Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund

56 Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au: Tohi 'a Molomoná

Fe'iloaki mo e Kau Siosefa 'e toko Fā 'i he 2 Nīfai 3

58 Na'e 'i ai ha Vaka ke u Fo'u

Fai 'e 'Eletā Juan Pablo Villar

61 Fakamo'oni kia Sīsū Kalaisí

62 Ngaahi Fehu'í mo e Talí Fiefia 'i he lotú? Ko e hā 'oku tau fie ma'u ai e Tohi 'a Molomoná?

64 Ko e Lea Faka'osíNa'á ku Vakai ki ha Me'a-hā-mai

Fai 'e Siosefa Sāmīta

KO E TĀPUAKI HONO FAKAFOKI MAI 'O E ONGOONGOLELEI MA'AU

Fai 'e 'Eletā
Dale G. Renlund

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

Koe'uhí ko hono fakafoki mai 'o e ongoongoleléi, 'okú ke 'ilo'i ai ko hai mo'oni koe pea mo e me'a 'oku finangslo 'a e 'Otuá ke ke fai.

'I HE FAIVA hiva ko ia ko e Fiddler on the Roof, na'e fakamatala'i 'e Tēvī, ko e tokotaha ne fai ki ai e faivá, 'a e lelei 'e taha 'o e ngaahi tukufakaholo 'i hono koló 'o pehē, "Pea koe'uhí ko homau tukufakaholó, 'oku 'ilo'i la 'e he tokotaha kotoa, mo e me'a 'oku finangalo mai e 'Otuá ke ne fai." 'Oku 'ikai fie ma'u ke ke fakafalala ki he tukufakaholó ke ma'u e 'iló ni. Koe'uhí ko hono Fakafoki Mai 'o e ongoongoleléi, 'okú ke 'ilo'i ai ko hai mo'oni koe pea mo e me'a 'oku finangalo e 'Otuá ke ke fai. Kapau 'oku te'eki ke ke fakapapau'i, 'oku 'i ai ho'o totonu mo ha fatongia ke ma'u e 'ilo ko iá.

Kuo 'osi 'eni ha ta'u 'e 200 talu mei hono ma'u 'e he tokotaka ta'u 14 ko Siosefa Sāmitá 'a e 'uluaki me'a-ha-mai fakalangi ko ia ne kamata ai hono Fakafoki Mai 'o e ongoongoleléi. Na'e 'alu 'a Siosefa ki he vao'akau ofi ko ia ki hono 'apí he tuku'uta 'i Niu 'loke, USA, koe'uhí na'á ne hoha'a ki he lelei hono laumālié pea loto ke 'ilo'i e siasi ke ne kau ki aí. Na'á ne fie 'ilo pe ko hai ia pea mo e finangalo 'o e 'Otuá kiate iá. Na'á ne ma'u e ngaahi tali na'á ne fekumi ki aí, ka na'á ne ako ha me'a lahi ange he 'aho ko iá pea mo e ta'u 'e 24 kimui aí. Koe'uhí ko e mo'oni kuo fakafoki mai, he 'ikai ngata pē 'i ho'o 'ilo'i e 'uhinga na'e fakatupu ai koe 'e he 'Otuá, ka te ke lava foki 'o 'ilo ki ho iku'anga taupotu tahá. Te ke lava 'o 'ilo'i 'iate koe pē, 'o hangē ko Siosefa Sāmitá.

KO HAI KOE?

Ko ha fānau 'ofeina koe 'a e 'Otuá, 'okú Ne 'afio'i mo 'ofa'i koe. Na'e 'ilo 'eni 'e Siosefa 'i he taimi na'e hā mai ai kiate ia 'a e 'Otuá ko e Tamaí mo Sīsū Kalaisi 'i he 1820. Na'e lekooti 'e Siosefa 'o pehē, "Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he tokotahá 'o pehē—*Ko hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo kiate ia!*" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17).

Na'e 'afio'i 'e he 'Otuá 'a Siosefa. Ko e me'a tatau pē kiate koé. 'Oku 'afio'i koe 'e he 'Otuá. Kuó Ne 'afio'i koe 'i ha taimi fuoloa pea kuó Ne 'ofa'i koe talu mei he taimi kuó Ne 'afio'i ai koé. 'Okú Ne 'afio'i ho'o tu'unga malava fakalangi ke fakalalakala pea hākeaki'i mo lá.²

'Oku fakahā 'e he "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanongonongo ki Māmani," 'a e mo'oni mahu'inga ko 'eni kuo fakafoki mai: "Ko e kakai kotoa pē . . . na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e toko taha fakafō'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia

'o ha mātu'a fakalangī, pea 'i he'ene peheé, 'oku ma'u ai 'e he toko taha kotoa pē ha natula fakalangī pea mo ha iku'anga pau."³ Mahalo 'e ngali mahino e mo'oni ko 'enī ki he kāingalotu fuoloa 'o e Siasī. Kae 'ikai pehē ia ki he kau mataotao fakateolosia Kalisitiane 'iloa 'oku nau pehē ko ho'o tefito'i taumu'á ke lotu, hū, pea mo fakalāngilangī 'a e 'Otuá pea ko e taumu'a pē 'a e 'Otuá ke fakatupu koé ke ke lava 'o fakahīhīhī, hū, mo tauhi kiate la.

Na'e fakahā 'e he 'Otuá 'o fakafou 'ia Siosefa Sāmita ko 'Ene ngāu'é mo Hono nāunaú ke fakanāunau'ia'i koe, ke fakahoko ho'o mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engatá.⁴ Neongo 'oku fakalāngilangī'ia 'i hono fakanāunau'ia'i koé, ka ko e taumu'a 'a e 'Otuá ke fakatupu 'a e 'ātakai 'e lava ke ke fakalalaka aí. 'E lava ke hoko 'a e fiefia tu'uloá ko e iku'anga taupotu taha 'o ho'o fakalalaká. Na'e akonaki e Tu'i ko Penisimaní ki hono kakaí 'o pehē: "Fakakaukau ki he tu'unga monū'ia mo fakafiefia 'o kinautolu 'oku tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. He vakai, 'oku nau monū'ia 'i he me'a kotoa pē, 'a e me'a fakamāmaní mo e fakalaumālié fakatou'osi; pea kapau te nau kātaki 'i he tui faivelenga 'o a'u ki he ngata-angá 'e ma'u hake 'a kinautolu ki he langī koe'uhi ke nau nofo mo e 'Otuá 'i he tu'unga fiefia 'oku 'ikai hano ngata-anga" (Mōsaia 2:41).

'Oku fakakaukau'ia 'e he 'Otuá 'a e lelei taha ma'au. 'Okú Ne anga'ofa mo 'ofa. 'Okú Ne 'afio'i 'oku fiema'u ke ke ha'u ki he māmaní 'o ma'u ha

sino, pea ako e leleí mei he koví 'i ho 'usia pē 'a'au, kae lava ke ke fakalalaka. 'Oku 'ikai ke Ne finangalo ke ke hoko ko ha kī'i tamasi'i pe ta'u hongofulu tupu 'o ta'engata, pe 'okú Ne finangalo ke liliu koe ki ha taha 'oku talangofua ta'e'ilo pē. 'Ikai, 'okú Ne finangalo ke ke fili ke muimui kiate la pea ako 'i ho'o a'usiá ke fakamatu'otu'a pea hoko ko ha 'ea-hoko ki he me'a kotoa 'okú Ne ma'ú.⁵ Ko ho iku'anga fakalangī 'eni.

'Oku mahu'inga e ngaahi mo'oni ko 'enī ki he tokāteline kuo fakafoki mai ne kamata 'aki e lotu mahinongofua ne fai 'e Siosefa Sāmitá.

KO E HĀ E FINANGALO ;O E 'OTUÁ KIATE KOÉ?

'Oku fiema'u 'e he 'Otuá ha me'a lalahi 'e ua meiate koe. 'Uluakí, 'okú Ne finangalo ke ke 'ilo pea muimui ki He'ene palaní. Ko hono uá, 'okú Ne finangalo ke ke tokonī'i e ni'ihi kehé ke nau 'ilo pea muimui ki He'ene palaní.

Na'e ako'i kiate koe e palaní 'o e fakamo'ui 'a e 'Otuá 'i he maama fakalaumālié pea na'á ke tali ia. Mahalo ne 'ikai ko ha fili faingofua 'eni. Na'e fakasītu'a'i e palaní 'e he vahe tolu-'e-taha 'o e fānau 'a e Tamai Hēvaní. Ka na'á ke holi ke ha'u ki he māmaní, 'o ma'u ha sino, pea faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí ke muimui ki he palaní. Na'e 'afio'i 'e he 'Otuá, peá ke 'ilo'i foki, te ke fai ha ngaahi fehalaaki mo fai-angahala 'i ho'o 'i he māmaní. 'E ta'ofi faka'aufuli koe 'e he ngaahi angahalá ni mei ho'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá tukukehe kapau 'e lava 'o huhu'i koe mei ho'o ngaahi angahalá. Na'e 'omi 'e he palaní 'a e 'Otuá 'a Sīsū Kalaisi ke hoko ko ho Huhu'i. Na'e fakalelei 'e Sīsū Kalaisi ma'a ho'o ngaahi angahalá mo e fehalākí ke faka'atā e palaní 'o e fakamo'ui 'a e 'Otuá ke ngāue ma'au.⁶ Na'á Ne totongi e huhu'i taupotu tahá koe'uhi ke Ne lava 'o "'ekea mei he Tamai 'a 'ene ngaahi totonu ki he 'alo'ofá" ma'au (Molonai 7:27).

Na'e foaki atu foki 'e he palaní 'a e 'Otuá 'a e me'a'ofa 'o e tau'atāina ke filí ke ke lava 'o 'ilo'i 'a e "leleí mei he koví" (2 Nīfai 2:5). 'Okú ke hoko ko e "tokotaha ke fili" ma'au pē (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:28), 'o malava ke fai ha ngaahi fili 'iate koe. Ka 'i ho'o fai e ngaahi fili 'oku 'ikai leleí pe ngaahi fehalākí, 'oku finangalo e 'Otuá ke ke faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí ke ke fakatomala. 'Oku malava 'a e fakatomalá 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi pea 'oku fiema'u ia kae lava ke ke ma'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá.⁷

'Okú ke fakatomala 'i ho'o tafoki ki he 'Otuá pea faka'aonga'i e tui kia Sīsū Kalaisi. Makatu'unga 'i he fakatomalá, 'oku malava 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi ke faka'atā

**KOE'UHÍ KO E MO'ONI KUO FAKAFOKI
MAÍ, HE 'IKAI NGATA PĒ 'I HO'O 'ILO'I E
'UHINGA NA'E FAKATUPU AI KOE 'E HE
'OTUÁ, KA TE KE LAVA FOKI 'O 'ILO KI
HO IKU'ANGA TAUPOTU TAHÁ.**

koe mei he tautea ne ke mei ma'ú. 'Okú ke fakahā kuó ke fakatomala 'i ho'o talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei. Pea 'i ho'o fakatomalá, 'okú ke hoko ai 'o haohaoa, ma'a, mo mā'oní'oni.

Hangē ko e folofola 'a e 'Otuá kia 'Ātamá, "Ko e palani 'eni 'o e fakamo'uí ki he kakai kotoa pē, tu'unga 'i he ta'ata'a 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú" (Mōsese 6:62). Koe'uhí ko 'etau tui kia Kalaisí pea ki he palani 'a e Tamai Hēvaní, te tau lava 'o "fiefia 'i he ngaahi folofola 'o e mo'ui ta'engatá 'i he māmani ko 'ení, mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí, 'io 'a e nāunau ta'e-fa'a-maté" (Mōsese 6:59).

Ko e me'a mahu'inga hono ua 'oku finangalo ki ai e 'Otuá meiate koé ke ke tokoni'i e nī'ihī kehé ke nau 'ilo 'Ene palani pea tokoni ke nau muimui ki ai. 'I he taimi pē 'oku mahino ai kiate koe 'oku 'ofa'i koe 'e he 'Otuá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, 'oku fakanatula pē ho'o holi ke vahevahe e mo'oni ko 'ení mo e nī'ihī kehé. 'Oku toe ui foki hono vahevahe e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ko hono "tānaki fakataha 'o 'Isilelí." Na'e fakapapau'i mai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni:

"Na'e 'omi kimoutolu—kau talavou mo e finemui fisifisimu'a—ki he māmani 'i he kuonga ko 'ení, 'a e taimi mahu'inga taha ko 'eni 'i he hisitōlia 'o e māmani, ke tokoni ki hono tānaki 'o 'Isilelí. 'Oku 'ikai ha toe me'a 'oku hoko 'i he māmani he taimi ni 'e toe mahu'inga ange ai. 'Oku 'ikai mo ha toe me'a 'e mā'ongo'onga ange hono olá. 'Ikai mo ha toe me'a.

"'Oku totonu ke mahu'inga fau kiate koe 'a e tānaki fakataha ko 'ení. Ko e tufakanga 'eni na'e 'omi ai koe ki he māmani." ⁸

'I hono fakahoko e fatongia fakafuakavá ni te ke ma'ú ai 'a e fiefiá ⁹ pea tokoni ki ho fakamo'ui fakatāutahá. ¹⁰

Koe'uhí na'e fakafoki mai e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ki he māmani, te ke lava ai 'o 'ilo'i ko hai koe pea mo e me'a 'oku finangalo 'a e 'Otuá ma'ú. 'Oku tau fakamanatua hono Fakafoki Mai e Ongongolelei 'a ia ne kamata 'i he vaotā ofi ki he faama Sāmitá 'i he tuku'uta 'o Niu 'Ioké, he ta'u 'e 200 kuohilí koe'uhí ko hono lahi mo hono mahu'inga kiate koé. Na'e fakaava 'e he lotu fakamātoato 'a Siosefá ki ha ngaahi fakahā lahi 'oku hokohoko mai 'i he 'ahó ni 'i He'ene kau 'Aposetoló mo e kau palōfitá. 'Oku tataki 'e Sīsū Kalaisi Hono Siasí mo 'Ene ngā-ue 'i he māmani ke pe lava 'o a'usia ho tu'unga malava fakalangi ke toe nofo mo ho'o Tamai Hēvaní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Joseph Stein, Jerry Bock, Sheldon Harnick, *Fiddler on the Roof* (1964), 3.
2. "Na'a mo e 'Otuá, 'i He'ene 'afio'i 'a 'Ene 'i he lotolotonga 'o e ngaahi laumālié mo e nāunau, pea koe'uhí ko 'ene 'atama'i'a angé, na'a Ne 'afio'i 'oku taau ke fokotu'u ha ngaahi fono 'e faingamālie ai hono toé ke nau fakalalakala 'o hangē ko lá . . . koe'uhí ke lava 'o hakeaki'i mo ia" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 241).
3. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145.
4. Vakai, Mōsese 1:39.
5. Vakai, Dale G. Renlund, "Mou Fili he 'Ahó Ni," *Liahona*, Nōvema 2018, 104.
6. Vakai, 'Isaia 53:3–12. 'Oku fakamatala tu'o 10 'a 'Isaia ki he mamahi lahi 'a Kalaisi koe'uhí ko e angahalá.
7. Na'e folofola 'a e 'Otuá, "Kuo pau ke [ke] fakatomala, . . . pe 'e 'ikai te [ke] teitei lava 'o ma'u e pule'anga 'o e 'Otuá, he 'oku 'ikai lava ke nofo 'i ai ha me'a 'oku ta'ema'a." Ko ia ai, kuo "pau ke toe fanau'i [koe] ki he pule'anga 'o e langí, 'i he vai, pea mo e Laumālié, pea fakama'a . . . 'i he totó, 'a ia ko e ta'ata'a 'o [e] 'Alo pē Taha [o e 'Otuá] na'e Fakatupú; koe'uhí ke fakama'a [koe] mei he angahala kotoa pē" (Mōsese 6:56, 59).
8. Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isilelí" (fakataha lotu fakamāmani lahi 'a e to'u tupú, 3 Sune 2018), HopeofIsrael.ChurchofJesus Christ.org.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:15–16.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2, 4; 31:5; 36:1; 60:7; 62:3; mo e 84:61.

FE'ILOAKI MO E KAU SIOSEFA 'E TOKO FĀ 'i he 2 Nīfai 3

*Na'á ke 'ilo'i koā ne 'i ai
ha palōfita ko Siosefa
na'á ne lea kau kia
Siosefa Sāmita 'i he ta'u
'e meimei 4,000 kuohilí?*

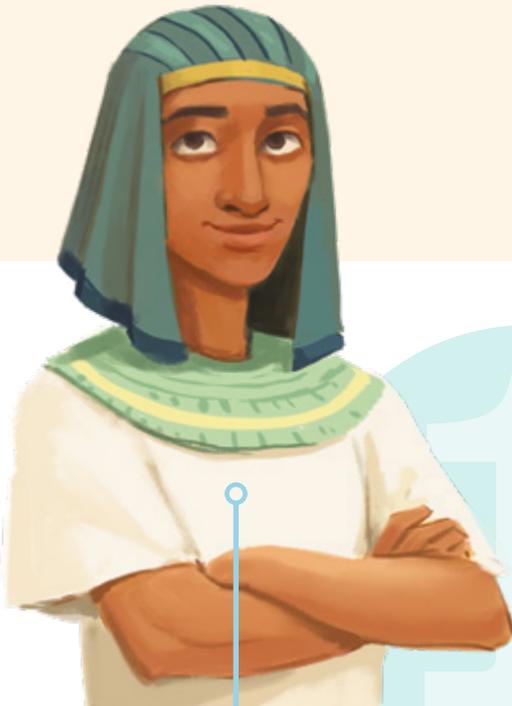
Vakai pe te ke lava 'o muimui'í kotoa e kau Siosefa ne fakamatala ki ai 'i he 2 Nīfai 3: 'Oku fakamatala'i 'e Līhai ki hono foha ko Siosefá kau ki ha nī'ihī 'o e ngaahi kikite ne fai 'e Siosefa 'o 'Isipité fekau'aki mo Siosefa Sāmita, 'a ia na'e fakahingoa kia Siosefa, ko 'ene tamaí.

Vakai ki he fakahokohoko 'i laló ke ma'u ha mahino lelei ange ki he kau Siosefa ko iá mo e feitu'u ne nau nofo aí.

Ko e hā ne Lea 'aki 'e Siosefa 'o 'Isipité fekau'aki mo Siosefa Sāmitá?

Na'e ue'i 'e he 'Eikí 'a Siosefa 'o 'Isipité ke ne mamata ki ha laui senituli 'i he kaha'ú. Na'á ne vahevahe 'a e ngaahi mo'oni ko 'ení fekau'aki mo Siosefa Sāmita:

- "E fokotu'u hake 'e he 'Eiki ko hoku 'Otuá, **ha tangata kikite,**

Fakafuofua ki he 1700 BC

Na'e nofo 'a Siosefa, ko e foha 'o Sēkope ('a ia ne toe fakahingoa ko 'Isilelí), 'i 'Isipite. Na'e 'i ai hano ongo foha, ko 'Ifalemi mo Manase.

Fakafuofua ki he 600 BC

Na'e mavahe 'a Līhai, ko ha hako 'o Manase, mei Selusalema peá ne fononga 'i he feitu'u maomaonganoá 'i ha ngaahi ta'u lahi. Na'á ne ma'u ai mo hono uaifi ko Selaiá ha foha na'e ui ko Siosefa.

‘a ia ‘e hoko ko ha tangata kikite mahu‘inga ki he fua ‘o hoku manavá [hakó]” (veesi 6).

- **“E lahi ia** ‘o tatau mo Mōsese, ‘a ia kuó u pehē te u fokotu‘u hake ma‘au, ke ne fakahaofi ‘a hoku kakaí” (veesi 9).
- “Te u foaki **kiate ia** ‘a e mālohi ke ne ‘omi ‘a ‘eku ngaahi leá ki he fua ‘o ho manavá—pea ‘e ‘ikai te ne ako‘i ‘eku ngaahi leá pē, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, kā te ne ngaohi foki ‘a kinautolu ke nau tui ki he‘eku lea, ‘a ia kuo ‘osi tuku kiate kinautolú [hangē ko e Tohi Tapú]” (veesi 11).
- “Pea ‘e fakamālohi ia **‘i he** vaivaí, ‘i he ‘aho ko ia ‘e kamata ai ‘a ‘eku ngāué ‘i hoku kakai kotoa pē, pea ‘e toe fokotu‘u ai ‘a koe, ‘E fale ‘o ‘Isileli, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí” (veesi 13).
- **“E tāpuaki‘i ‘a e tangata kikite ko iá** ‘e he ‘Eikí; pea ‘ilonga ‘a kinautolu ‘e feinga ke faka‘auha iá ‘e veuveuki ‘a kinautolu” (veesi 14).

- **“Ko hono hingoá** ‘e tatau mo au; pea ‘e tatau ia mo e hingoa ‘o ‘ene tamaí” (veesi 15).

Na’e Tatau Fēfē ‘a Siosefa Sāmīta mo Siosefa ‘o ‘Isipité?

Na’e fili ‘a Siosefa ‘o ‘Isipité ‘e he feló ke ne tokanga‘i hono tānaki ‘o e me‘akaí ke teuteu ki ha hongē. ‘I he hoko mai ‘a e hongé, na’e omi ‘a e kakai ‘i ‘Isipité mo ha feitu‘u kehekehe kia Siosefa ke fakatau me‘akai. Na’a mo hono fanga tokouá, ne nau omi ki ‘Isipite mei he Fonua Tapú ke ma‘u ha me‘akai. Na’e faka‘atā ‘e he feló e fanga tokoua ‘o Siosefá mo ‘ene tamaí ke nau ma‘u≈ha me‘akai pea nofo ‘i ‘Isipite. Na’e fakahaofi ai kinautolu mei he fiekaíá.

‘I he kuonga ‘o Siosefa Sāmítá, na’e fehangaŋangi e kakai mo ha “hongē” ‘i he folofola ‘a e ‘Otuá; ne nau fiekaia ki

Na’e ‘Ilo Fēfē ‘e Līhai kau kia Siosefa ‘o ‘Isipité?

Hili e mavahe ‘a Līhai mo hono fāmilí mei Selusalemá, na’e fekau‘i kinautolu ‘e he ‘Eikí ke nau foki ‘o ‘omi e ‘ū lau‘i peleti palasa na’e ‘ia Lēpaní. Na’e ma‘u ‘i he ‘ū peletí ni ‘a e ngaahi tohi ‘a e kau palófitá ‘o e Fuakava Motu‘á, kau ai ‘a Siosefa ‘o ‘Isipité.

he ongoongolelei mo‘oni ‘o Sīsū Kalaisí. Ko Siosefa Sāmīta ‘a e palófitá na’e ui ‘e he ‘Eikí ke fakahaofi kinautolu mei he hongē ko iá—‘aki hono fakafoki mai ‘Ene ongoongolelei mo e lakanga fakataula‘eikí ke tau lava ‘o ma‘u e ngaahi ouau ‘oku fie ma‘u ki hotau fakamo‘ui fakalaumālié. ■

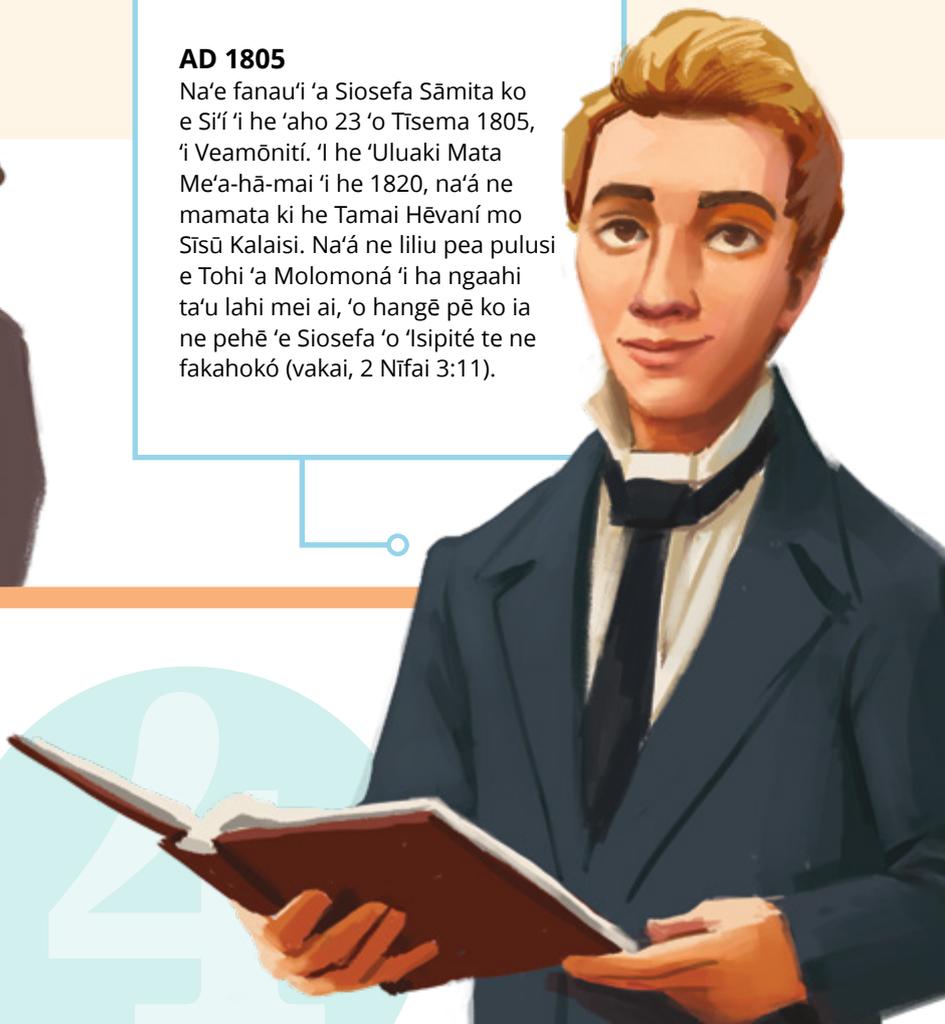

AD 1805

Na’e fanau‘i ‘a Siosefa Sāmīta ko e Síf ‘i he ‘aho 23 ‘o Tisema 1805, ‘i Veamōnití. ‘I he ‘Uluaki Mata Me‘a-hā-mai ‘i he 1820, na‘á ne mamata ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi. Na‘á ne liliu pea pulusi e Tohi ‘a Molomoná ‘i ha ngaahi ta‘u lahi mei ai, ‘o hangē pē ko ia ne pehē ‘e Siosefa ‘o ‘Isipité te ne fakahokó (vakai, 2 Nīfai 3:11).

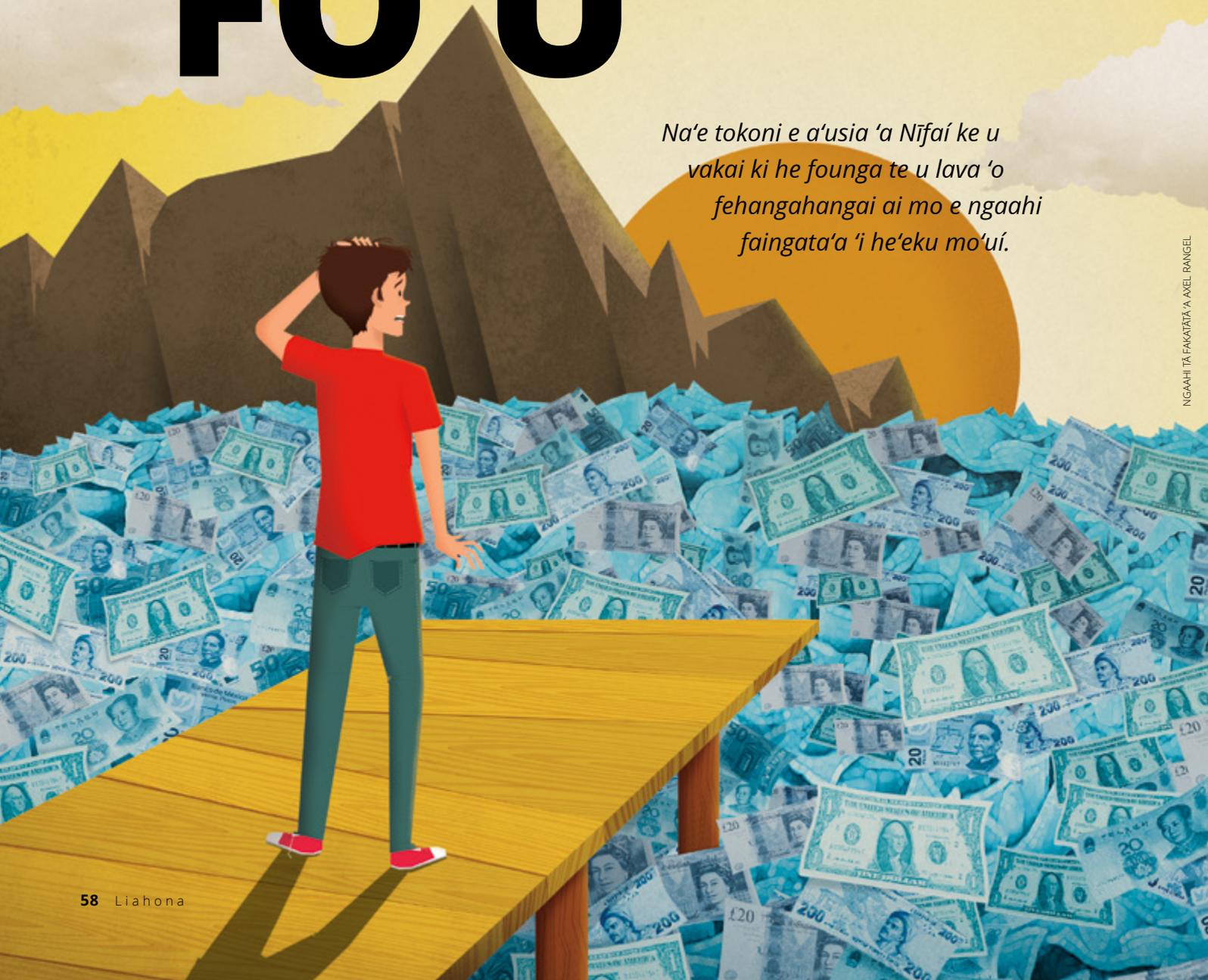
AD 1771

Na’e fanau‘i ‘a Siosefa Sāmīta ko e Lahí ‘i Masāsuseti.

Na'e 'i ai ha **VAKA** ke u **FO'U**

Na'e tokoni e a'usia 'a Nifa'i ke u vakai ki he founa te u lava 'o fehangahangi ai mo e ngaahi faingata'a 'i he'eku mo'ui.

**Fai 'e
'Elett Juan
Pablo Villar**

'O e Kau
Fitungofulú

I he taimi na'á ku talaange ai ki he'eku ongomātu'á 'oku ou fie 'alu 'o ngāue fakafai- fekaú, na'e 'ikai ke na fiefia. Ko au pē mo hoku ta'okete ko 'Aivení 'i homau fāmilí na'e kau ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ne u kau ki ai 'i hoku ta'u 18, pea ko e hili 'eni ha ta'u 'e taha mei ai, ne u fakakaukau ke u ngāue fakafaipekau taimi kakato. Neongo ne faifai pea loto 'eku ongomātu'á ke tuku ke u 'alu, ka na'e fakatokanga mai 'eku Tangata'eikí ko e taimi te u foki maí, he 'ikai ke ne lava 'o fakapapau'i mai te ne kei totongi 'eku akó.

Ka neongo ia, na'á ku 'ilo'i kapau te u ngāue, 'e tokoni'i au 'e he 'Eikí.

'I he'eku ngāue fakafaipekau, na'á ku fiefia 'i he'eku vakai ki he tali 'e he kakaí e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí mo nau tupulaki ki he fakamo'uí. 'I he'eku foki ki 'apí, ne toe kamata 'eku akó. Ka na'e 'ikai fuoloa, kuo talamai 'e he'eku tangata'eikí 'o hangē ko 'ene fakatokangá, "He 'ikai ke u toe lava 'o totongi."

'Oku malava fēfē 'eni? Ko 'eku fakakaukau ia. Na'á ku ngāue fakafaipekau. Na'á ku fai e me'a na'e finangalo e 'Eikí ke u fai. Ko e hā 'oku hoko mai ai 'eni kiate aú?

Ako pea Ngāue

Na'á ku manatu'i leva 'eku laukonga 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e fekau'i 'a Nīfai, 'a ia na'á ne tauhi kotoa e ngaahi fekaú, ke ne fo'u ha vaka, ko ha me'a na'e te'eki ke ne fakahoko kimu'a (vakai, 1 Nīfai 17:8, 49–51). Ne u ongo'i hangē na'e 'i ai ha "vaka" ke fo'u. Ko ha fu'u palopalema lahi ia ne 'ikai ke u 'ilo e founa ke fakalelei'i 'akí, ko ia ne u lotua ha tataki fakalaumālie.

Ne 'ikai fuoloa mei ai ne talanoa mai 'a 'Aiveni. Na'á ne pehē, "Sione Paula, 'oku ou fanongo he 'ikai totongi 'e he'eta tamaí ho'o akó."

Na'á ku tali ange, "Ko e mo'oni ia." "Oku ou fakakaukau he 'ikai te u toe lava 'o fai ha me'a!"

Na'e mahino-ngofua e tali 'a 'Aivení, ka na'á ne ue'i ai au. Na'á ne pehē, "Okú ke 'ilo te ke lava 'o ako mo ngāue fakatou'osi? Te ke lava ai 'o totongi ho'o akó." Ko e fuofua taimi ia ne u

fakatokanga'i ai te u lava 'o fakahoko fakatou'osi ia! Ne 'ikai fuoloa na'á ku ma'u ha ngāue fakataimi na'e malava ai ke hoko atu 'eku akó.

Na'á ku toe fakakaukau kia Nīfai mo e vaká: "Ko 'eni ko au, Nīfai, na'e 'ikai te u . . . fo'u 'a e vaka 'o hangē ko e founa 'a e tangatá; ka na'á ku ngaohi ia 'o fakatatau ki he founa kuo fakahā kiate au 'e he 'Eikí" (1 Nīfai 18:2).

Kapau ne u fai pē ki he'eku laú, na'á ku mei tukuange 'eku akó. Ka na'e ue'i au 'e he 'Eikí, ke u hoko atu 'o fakafou 'i he ngaahi lea hoku ta'oketé. Ko e taimi 'e ni'ihi 'i he'etau fehanganagai mo e faingata'a 'i he'etau mo'uí, 'oku tau fakakaukau 'oku 'ikai tāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí. Ka 'oku ou lava 'o sio lelei ki he founa na'á Ne tāpuekina 'aki au ha faingamālie ke fakalalakaka mo tupulaki.

'Oua 'e Holomui!

'I he'eku kei akó, na'á ku mali foki. Pea, 'i he ofi ke fakakakato hoku mata'itohí, ne u fakatokanga'i ai ne 'ikai ke u fu'u sai'ia 'i he me'a ne u akó. Na'á ku mei loto-fo'i. Ka na'e talamai 'e hoku uaifí, "He 'ikai te ke lava 'o holomui. 'Oku 'ikai ke ke 'ilo'i e me'a kuo teuteu 'e he 'Eikí ma'aú, ko ia ai kuo pau ke ke fakakakato ia."

Na'á ku toe fakakaukau kia Nīfai. Neongo hono ngaohikovia ia 'e hono ongo ta'oketé, ka na'e 'ikai ke ne holomui. Ka na'e hanga 'a Nīfai ki he 'Otuá mo fakahihiki'i la. Na'á ne pehē, "Na'e 'ikai te u lāunga ki he 'Eikí koe'uhi ko hoku ngaahi faingata'a'ia." Pea ne faifai pea fakatau'atāina'i ia, pea "na'e hoko

'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku faka'uli 'a e vaká, ke mau toe folau atu ki he fonua 'o e tala'ofá.

"Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'emau folau 'i he ngaahi 'aho lahi, na'a mau tau ki he fonua 'o e tala'ofá" (1 Nīfai 18:16, 22-23).

'I he'eku fakafanongo ki he fale'i 'a hoku uaifí, ne u fakakakato hoku mata'itohí. Ka na'e kamata ke u ngāue 'i ha tafa'aki kehe.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, ne u ma'u ha ongo mālohi ne fiema'u ke fakalalakaka 'eku akó, pea ne u ongo'i 'oku totonu ke u hoko atu 'o ako ke ma'u hoku M.A. 'I he'eku kamata fakafonu e kole huú, ko e taha 'o e ngaahi fuofua me'a ne fehu'i ma'i pe na'e 'i ai ha'aku mata'itohi B.A. 'I he momeniti ko iá, ne u manatu vave ai ki he ngaahi lea 'a hoku uaifí: "'Oku 'ikai te ke ilo'i e me'a kuo teuteu 'e he 'Eikí ma'aú, ko ia ai kuo pau ke ke fakakakato ia." Kapau na'e 'ikai ke u fakakakato hoku mata'itohi B.A., he 'ikai ke u lava 'o ma'u hoku mata'itohi M.A.

'Oku Tataki Kitautolu 'e he Kau Palōfita

Ko e taimi kotoa 'oku ou lau ai e Tohi 'a Molomoná, 'oku ou fehu'i lotu, Ko e hā 'oku lotu 'a e palōfita ko 'eni mei he ngaahi ta'u 'e lauafe kuohilí ke u 'ilo'i pea faka'aonga'i 'i he'eku mo'uí mo e mo'ui hoku fāmilí? Hangē ko 'ení, na'e ako'i au 'e Nīfai 'oku fie ma'u ke tau mateuteu 'i he taimi 'oku ui ai kitautolu 'e he 'Eikí, ke tau falala kiate la, pea tauhi faivelenga kiate la.

'Oku ou 'ilo'i ta'etoeveiveia 'i he taimi 'oku ui ai koe 'e he 'Eikí, te Ne teuteu 'a e halá, 'o hangē ko ia na'á Ne fai ma'a Nīfai (vakai, 1 Nīfai 3:7). ■

FAKAMO'ONI KIA SĪSŪ KALAIŚÍ

'OKŪ NE MO'UI!

- Na'e toe tu'u hake 'a Sīsū Kalaisi mei he fonualotó (vakai, Mātiu 28:6).
- 'Okú ne ma'u ha sino 'o e kakano mo e hui (vakai, Luke 24:39; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:22).
- 'Oku nāunau'ia mo ta'e-fa'amate Hono sino toetu'ú.

KO E KAKAI 'O IÁ KO HA NGAAHI FOHA MO E NGAAHI 'OFEFINE KUO FAKATUPU

'Oku nofo'i ha ngaahi māmani kehe 'e ní'íhi. 'Oku 'íkai lahi 'etau 'ilo ki he kakai ko iá (vakai, Mōsesi 1:35), ka 'oku tau 'ilo'i ko e fānau kinautolu 'a e Tamai Hēvaní pea 'oku fakahaofi kinautolu 'o fakafou 'i he Faka-lelei 'a Sīsū Kalaisi.

"Pea ko

'eni, hili 'a e ngaahi fakamo'oni lahi kuo fai 'o kau kiate iá, ko e fakamo'oni fakamuimui taha 'eni, 'a ia 'okú ma fai 'o kau kiate iá: **'OKŪ NE MO'UI!**

"He **NE MA MAMATA KIATE IA**, 'io, 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá; **PEÁ MA FANONGO KI HE LE'Ó** 'oku fakamo'oni'i ko ia 'a e 'Alo pē Taha na'e fakatupu 'o e Tamai—

"Pea 'oku fakatupu pea na'e fakatupu 'e ia, pea 'iate ia, pea meiate ia, 'a **E NGAAHI MĀMÁ**, pea ko hono **KAKAI 'O IÁ KO E NGAAHI FOHA MO E NGAAHI 'OFEFINE KUO FAKATUPU KI HE 'OTUÁ.**"

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:22-24; tānaki atu hono fakamamafa'i.

NA'Á MA MAMATA KIATE IA

- Kuo muimui ma'u pē 'a e 'Otuá ki he sīpinga hono ui ha kau fakamo'oni (vakai, Ngāue 5:32).
- Na'á ne ui 'a Siosefa Sāmita ko ha fakamo'oni 'i he ngaahi 'aho kimui ní ki he Kalaisi mo'uí.

'OKU FAKATUPU PEA NA'E FAKATUPU HA NGAAHI MAAMA

Na'e fakatupu 'e Sīsū Kalaisi 'i he malumalu 'o e fakahino-hino 'a e Tamai Hēvaní, ha "ngaahi māmani ta'efa'alaua" (Mōsesi 1:33).

"KO HOKU 'ALO 'OFA'ANGÁ 'ENI"

NA'Á MA FANONGO KI HE LE'Ó

Kuo fakamo'oni'i 'i ha ngaahi taimi kehe 'e ha le'ó fakalangi, ko e le'ó 'o e Tamai, ko Sīsū Kalaisi 'a e 'Alo 'o e 'Otuá (vakai, Mātiu 3:17; 3 Nīfai 11:7; Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17).

'E founga fēfē ha'aku fiefia 'i he lotú 'i he taimi 'oku 'i ai ai ha'aku palopalema mo e kakai 'i aí?

“Oku 'ikai ke tau haohaoa; 'oku lava ke tau fakatupu loto-mamahi mo ongo'i loto-mamahi. 'Oku tau fa'a sivi'i e ni'ihi kehé 'aki 'etau tō'onga mo'ui fakatāutahá. 'I he sino 'o Kalaisí, kuo pau ke tau ope atu 'i he ako pē ki he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi lea hākeaki'í pea ma'u ha a'usia “totonu” 'i he'etau ako ko ia ke 'nofo fakataha 'i he 'ofá' [Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:45].”

'Eletā D. Todd Christofferson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Uhinga 'o e Siasí,” *Liahona*, Nōvema 2015, 109.

Ko Koe Pē Te ke Lava 'o Mapule'i Koé

He 'ikai te u lava 'o mapule'i e ni'ihi 'oku mau feohí, na'a mo e kau mēmipa kehé, ka te u lava 'o mapule'i au mo e anga 'eku fakafeangai ki he ngaahi tūkungá. Na'á ku fakatokanga'i ko e 'alu ki he lotú ko ha me'a pē ia 'iate au mo e 'Otuá, kae 'ikai ko ha taha kehe. Ne u fakamanatu ma'u pē kiate au na'e 'ikai fe'unga ki he 'Otuá pe kiate au ke tuku 'eku mo'ui 'aki e ongoongolelei.

'Elika Y., ta'u 18, Hauai'i, USA

Faka'apa'apa'i e Tokotaha Kotoa

'Oku tau omi kotoa mei ha puipuitu'a kehekehe mo ha ngaahi founga kehekehe hono ohi hake kitautolú. 'Oku 'ikai ke ke teitei 'ilo'i e me'a 'oku foua 'e he kakai.

Lōkani B., ta'u 15, 'Olikoni, USA

Talanoa ki Ho'o Kau Takí

'Oku 'ikai totonu ke ke 'alu ki he lotú koe'uhí ko ha taha. 'Oku totonu ke ke 'alu koe'uhí ko ho'o tui kia Kalaisí. Te u fie fokotu'u atu foki ke ke talanoa ki ho'o pīsopé.

'Asa D., ta'u 15, Uāsingatoni, USA

'Oku fakataumu'a 'a e ngaahi talí ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakahaai 'o ha tokāteline 'o e Siasí.

‘Ofa ‘o Hangē Ko ia Ne Fai ‘e Sisuú

Na’e folofola ‘a Sīsū Kalaisi ‘o pehē, “Mou fe’ofa’aki kiate kimoutolu; . . . hangē ko ‘eku

‘ofa kiate kimoutolú. . . ‘I he me’á ni ‘e ‘ilo ai ‘e he kakai kotoa pē ko ‘eku kau ākongā ‘a kimoutolu” (Sione 13:34–35). Na’e tokoni ‘eni ke mahino kiate au kuo pau ke u ‘ofa ki he nī’ihi kehē ‘o tatau ai pē pe ko hai kinautolu, ‘o hangē pē ko hono ‘ofa’i au ‘e he Fakamo’uí, pea mo e kotoa ‘eku ngaahi tōnounou mo e fehalākí.

‘Ema F., ta’u 15, Seiko, ‘Āsenitina

Fiefia ‘i Ho Fāmili Fakauótí

Neongo kuó u fefa’uhi mo e ngaahi ongo loto-mamahi pe tāufehi’ā ki he kāingalotu ‘o e Siasí, ka kuó u toe fakatokanga’i lahi ange ‘a e tokolahi ‘o e kakai ai ‘oku nau tokanga mai kiate aú. Kuo tokoni ia ke u fiefia ‘i he lotú koe’uhí ko e fiefia ‘oku ou ma’u ‘i hoku uooti fakafāmilí. ‘E ‘i ai ma’u pē ha kakai ai ‘oku nau ‘ofa’i koe.

Sofia D., ta’u 16, Pilisitolo, ‘Ingilani

Ko e Hā Ho’o Fakakaukáu?

“‘Oku ‘ikai mahino kiate au ha kongā lahi ‘o e folofolá. Te u lava fēfē ‘o ako lahi ange mei hono lau e folofolá?”

‘Omai ho’o talí, pea kapau te ke loto ki ai, ‘omi mo ha la’itā ‘ata lelei kimu’ā he ‘aho 15 Mā’asi 2020, ‘i he liahona. ChurchofJesusChrist.org (lomi’i ‘a e “Submit an Article or Feedback”).

‘E lava ke ‘ētita’i ‘a e ngaahi talí koe’uhí ke lōloa fe’unga pe mahino.

Te u fakamatala’i fēfē ki hoku ngaahi kaungāme’á e ‘uhinga ‘oku tau fiema’u ai e Tohi ‘a Molomoná?

‘Oku mau tui na’e teuteu’i e Tohi ‘a Molomoná ‘e he ‘Eikí ki hotau kuongá pea ‘oku tau fie ma’u ia. Ko ha ngaahi ‘uhinga ‘eni ‘e nī’ihi (‘i hono fakamatala’i ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní):

- ‘Oku ‘i ai e tali ki he ngaahi fehu’i mahu’inga taha ‘o e mo’uí.
- ‘Okú ne ako’i mai e tokāteline ‘o Kalaisí.
- ‘Okú ne tātaki mai mo fakama’ala’ala e ngaahi mo’oni “mahino-ngofua mo mahu’inga” lahi mei he Tohi Tapú ne molé (vakai, 1 Nīfai 13:29–33).
- ‘Okú ne ‘omi e mahino kakato mo taupotu taha ki he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí, he ‘ikai ke toe ma’u ia mei ha feitu’u kehe.
- ‘Okú ne ako’i mai kau ki hono tātaki fakataha ‘o ‘Isileli kuo fakamovetevete’í.
- ‘Okú ne fakahaa’i e ngaahi founga ‘a e filí (vakai, 2 Nīfai 26–33).
- ‘Okú ne kapusi e ngaahi talatupu’ā hala fakalotú.
- ‘Okú ne faka’auha ‘o ta’engata e fo’i ma’u hala na’e ngata pē ‘a e ma’u fakahaá he Tohi Tapú pea kuo ‘ikai toe fakaava mai ‘a e langí.

(Mei he, Russell M. Nelson, “Ko e Tohi ‘a Molomoná: Ne Mei Fēfē Nai Ho’o Mo’uí Ka Ne ‘Ikai Ia?” *Liahona*, Nōvema 2017, 62.)

Kuó u Vakai ki ha Me'a-hā-mai

Fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá (1805–44)
'Uluaki Palesiteni 'o e Siasí

'I he fa'ahita'u failau 'o e 1820, na'e fifili 'a Siosefa Sāmita ne ta'u hongofulu mā faá pe ko e fē 'a e siasi 'oku totonu ke ne kau ki aí. Na'á ne tafoki ki he folofolá ke ma'u ha ngaahi tali. Na'á ne lau 'i he Sēmisi 1:5 kapau te tau masiva 'i he potó te tau lava 'o kole ki he 'Otuá.

Na'e faifai peá u fakakaukau kuo pau ke u nofo ma'u 'i he fakapo'uli mo e puputu'u, pe ko ha'aku fai 'o hangē ko e enginaki 'a Sēmisi, 'a ia, ko e kole ki he 'Otuá. . . .

Ko ia, na'á ku fai 'o fakatatau ki ai, . . . ko ia na'á ku 'alu ki he vao 'akaú ke 'ahi'ahi. Ko e pongipongi ia 'o ha 'aho faka'ofa'ofa, mo langi ma'a, 'i he kamata'anga 'o e tō-ta'u 'o hono taha afe valu-ngeau mā uofulu 'o e ta'ú. . . .

Hili 'eku 'alu ki he potu na'á ku fili ki mu'a ke u 'alu ki aí, pea hili 'eku vakavakai holo, 'o u 'ilo'i 'oku ou toko taha peé, na'á ku tū'ulutui hifo 'o kamata ke fakahā hake 'a e ngaahi holi 'o hoku lotó ki he 'Otuá. 'I he hili pē 'eku fai peheé, na'e puke au 'e ha mālohi 'a ia na'á ne iku'i 'aupito au, . . . Na'e kāpui au 'e ha fu'u fakapo'uli matolu, pea na'e kī'i fuofuoloa 'ene hangē kiate au, ngalingali kuo tuku au ki he faka'auha fakafokifā.

Ka na'á ku feinga 'aki hoku mālohi kotoa pē ke ui ki he 'Otuá ke ne fakahaofi au mei he mālohi 'o e filí ni 'a ia kuó ne puke aú, pea 'i he mōmeniti ko

ia 'a ia na'á ku meimei ngalo hifo ai 'i he loto fo'i 'o tukuange au ki he faka'auhá . . . na'á ku mamata ki ha pou maama fe'unga tonu mo hoku 'ulú, na'e lahi ange hono ngingilá 'i he la'aa, 'a ia na'e maliu māmālie hifo kae 'oua kuo tō ia kiate au.

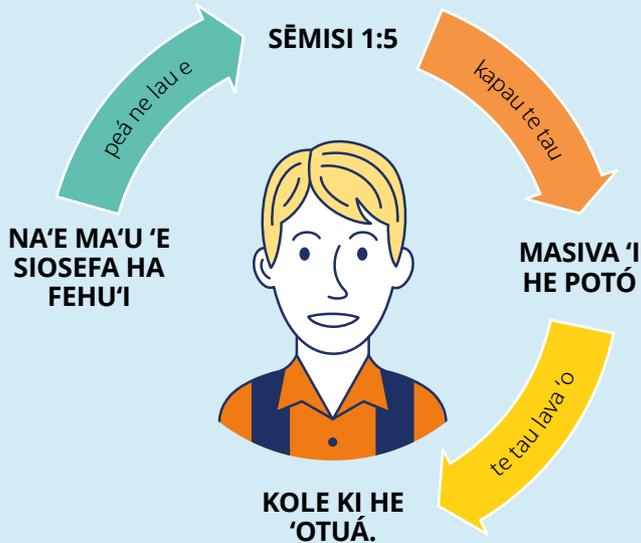
. . . 'I he nofo mai 'a e māmá 'iate aú, na'á ku sio ki he Tangata 'e toko ua, 'a ia ko hona ngingilá mo e nāunaú 'oku 'ikai fa'a lava ke mafakamatala'i, 'okú na tu'u mai 'i 'olunga 'iate au 'i he 'ataá. Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he tokotahá 'o pehē—*Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo kiate Ia!* . . .

. . . Kuó u mamata mo'oni ki ha maama, pea na'á ku mamata 'i he lotolotonga 'o e maama ko iá ki ha Tangata 'e toko ua, pea na'á na folofola mo'oni mai kiate au; pea neongo na'e fehí'anekina'i mo fakatanga'i au koe'uhi ko 'eku taukave'i kuó u mamata ki ha me'a-hā-mai, ka na'e mo'oni ia; . . . Kuó u mamata ki ha me'a-hā-mai; na'á ku 'ilo'i ia, peá u 'ilo'i 'oku 'afio'i ia 'e he 'Otuá, pea 'e 'ikai te u lava 'o faka'ikai'i ia. ■

Mei he Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:13–17, 25.

KO HA SĪPINGA 'O E FEKUMI KI HE MO'ONÍ

Te tau 'ilo'í fēfē 'oku mo'oni?
Na'e fokotu'u 'e he Palōfita ko
Siosefa Sāmitá ha sīpinga ke
tau muimui ki ai.

**KOLE KI HE
'OTUÁ.**

Na'e iku e fekumi 'a Siosefá ki hono
Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei 'o Sīsū
Kalaisí. Ko e hā 'e iku ki ai ho'o fekumí?

Ko e taimi 'oku 'i ai ai ha'o ngaahi fehu'í,
'okú ke 'alu ki fē ke ma'u mei ai 'a e talí?

Kuo vahevahe 'e Palesiteni Lāsolo
M. Nalesoni 'a e founga te tau lava 'o
muimui ki he sīpinga 'a e Palōfita ko
Siosefa Sāmitá.

"Kumi ha feitu'u longonoa.
Fakavaiva'i koe 'i he 'ao 'o e
'Otuá."

"Lotu 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí
fekau'aki mo ho'o ngaahi hoha'á,
manavasí'í, mo ho ngaahi vaivaí
—'io, 'a e ngaahi faka'ānaua 'o
ho lotó."

"Peá ke fakafanongo leva!"

"Tohi e ngaahi fakakaukau
'oku ha'u ki ho 'atamaí."

"Fakahoko 'a e me'a na'e ue'i koe
ke ke faí."

**"Oku fie ma'u koā 'e he 'Otuá ke
folofola atu kiate koe? 'IO!"**

(Mei he konifelenisi lahi 'i 'Epeleli 2018.)

**KO HONO FAKAMANATU E
TA'U 'E 200 TALU E 'ULUAKI
MATA ME'A-HĀ-MAÍ**

*'Oku mahu'inga tatau pē kiate
kitautolu he 'ahó ni e 'Uluaki Mata
Me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá 'o
hangē ko ia 'i he ta'u 'e 200 kuohilí.
'Oku tokoni e ngaahi fakamatata
lahi 'i he māhiná ni ke fakamatata
ki he 'uhingá.*

KAKAI LALAHÍ KEI
TALAVOÚ

**KO E TAIMI 'OKU
'IKAI FAITATAU AI
E MO'UÍ**

42

TO'U TUPÚ

**KO E FAKAFOKI
MAI 'O E
ONGOONGOLELEÍ
PEA MO KOE**

52, 61,
64

FEKUMI KI HE MO'ONÍ?

**MUIMUI KI HE
SĪPINGÁ NI**

65

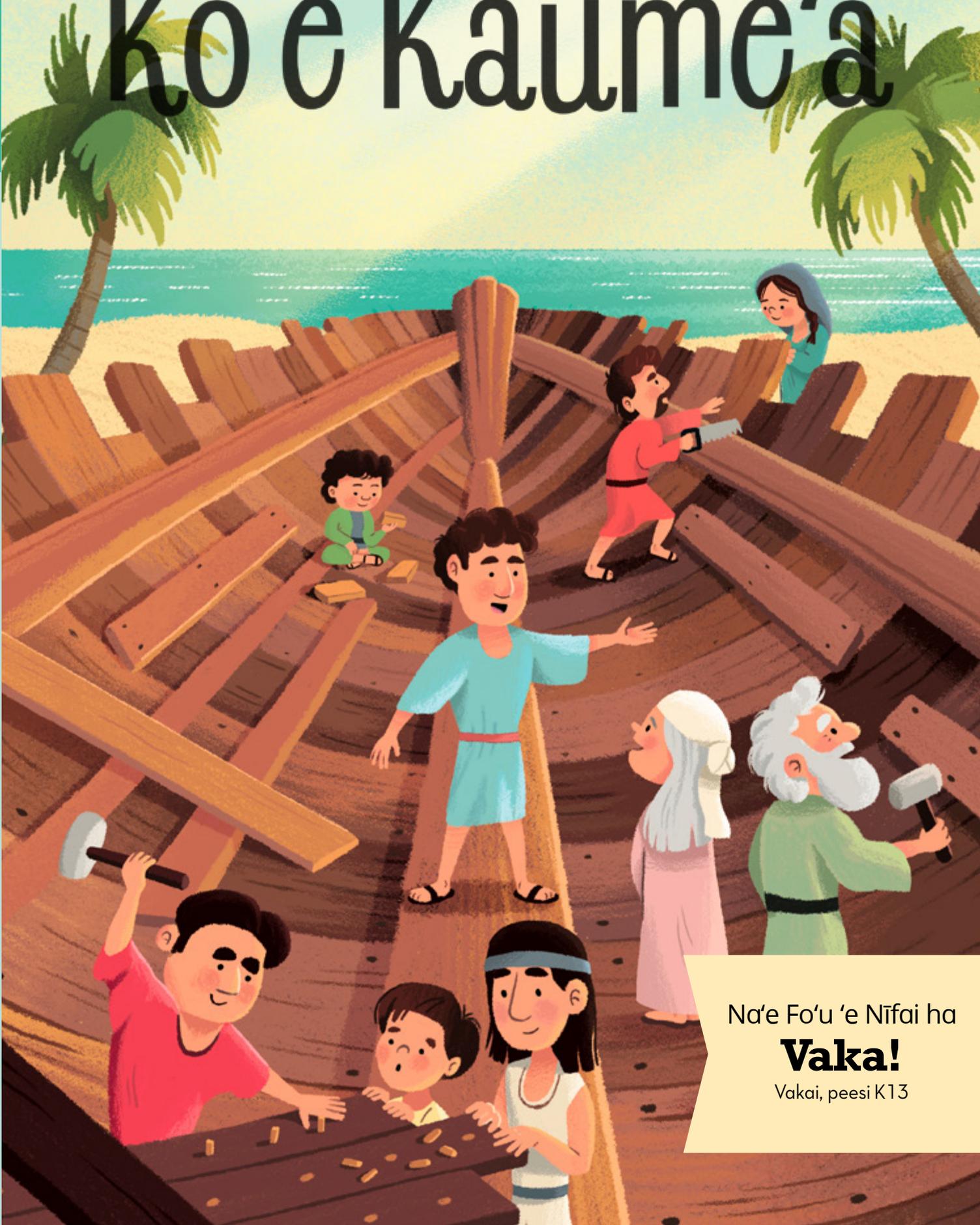
KI HE NGAHI MĀTU'Á
**FĀNAÚ MO E NGAHI
ONGO FAKAMAMAHÍ**

40, K6

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAÚ MĀ'ONĪ'ONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NÍ

Ko e Kaume'á

Na'e Fo'u 'e Nīfai ha

Vaka!

Vakai, peesi K13

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

'ALU Leva 'o FAKAHOKO

I he'eku tupu haké, ne tokolahi ha kakai ne 'ikai ha'anau ngāue mo hanau 'api. Ko e palesiteni Fine'ofa 'i homau ki'i koló ko ha fefine matu'otu'a ange mei Noaue. Na'á ne 'ilo'i na'e finangalo e 'Otuá ke ne tokanga'i 'a kinautolu na'e faingata'a'ia. Ko ia ai na'á ne kole ki hono ngaahi kaungā'apí ha vala motu'a. Na'á ne fō e valá pea haiane kinautolu. Na'á ne fa'o leva ia 'i

ha 'ū nge'esi puha pepa 'i hono faka-faletolo 'i muí. 'I he taimi ne fie ma'u vala ai ha taha, 'e talaange 'e hono kaungā'apí, "Alu ki he fale 'oku tu'u he ve'ehalá. 'Oku 'i ai ha fefine ai te ne 'oatu e me'a 'okú ke fie ma'ú."

Na'e 'ilo 'e he fefiné ni 'a e me'a ne finangalo 'a e 'Otuá ke ne faí, pea na'á ne fai leva ia! Na'á ne tokoni'i ha fānau 'e laungeau 'a e Tamai Hēvani 'a ia ne nau faingata'a'ia.

'Oku ako'i mai 'e Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná ke tau muimui ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, neongo pe 'oku ngali faingata'a fēfē. Na'á ne pehē, "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eiki" (1 Nifai 3:7).

'Okú ke fakahā ho'o falala ki he 'Otuá 'i ho'o fakafanongo kiate Ia pea 'alu leva 'o fai e me'a pē 'okú Ne kole maí. ●

Na'e to'o mei he "Falala ki he 'Otuá, Pea 'Alu Leva 'o Fakahoko," Liahona, Nōvema 2010, 70–73.

Ko e hā te ke lava 'o fai ke tokoni ki ha taha he 'ahó ni?

'A'Eva Mo SīSū

The loto-fakamātoato ♩ = 80-88

Fakalea mo fakatu'ungafasi 'e Stephen P. Schank

B^b E^b B^b E^b B^b E^b B^b E^b

1. 'A - 'e - va 'a Sī - sū 'i he mo - 'o - ní,
 2. Te u ha - ngē ko Sī - sū, 'a - ho ko - to - á.
 3. Mo - 'u - i fa - la - la ki he 'E - i - kí.

B^b E^b B^b Cm⁷ F B^b E^b

'O - fá 'i he 'O - tu - á mo e ka - ka - í. 'O - kú Ne ta - ta - kí
 Fu - a - ka - va ke no - fo 'i he ha - lá. Tu - 'u ma - 'u mo e
 Ko a - ú, he - 'i - ka - i ke li - 'a - kí. Sī - sū, ha mā - lo - hi

B^b E^b Cm B^b E^b F

a - u he ha - lá, 'A - 'e - va mo I - a, 'a - ho ko - to - á.
 Fa - ka - mo - 'u - í, Te u mu - i - mu - i 'i he 'E - i - kí.
 ke u i - ku - ná, Ke u a - 'u - sí - a e ta - 'e - nga - tá.

Tau B^b E^b F B^b Gm Cm⁷

'A - 'e - va mo Sī - sū ki he la - ngi ná, 'O tā - pu - e - ki - na a - u 'a -

F⁷ B^b Gm Cm⁷ D⁷ Gm

ki 'E - ne 'o - fá, Li - liu ho - ku lo - tó ke la - va ma - ma - tá.

E^b B^b Cm⁷ F⁷ B^b E^b B^b E^b B^b

Fe - 'a - o mo Sī - sū, pea te ma 'a - 'e - vá.

Lele, Siosi!

Fai 'e Juliann Doman

(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

“Tau felele'i 'i he fakakukafi 'a e fakapuepue kuo tofi 'i hotau 'aó” (Hepelū 12:1).

Na'e mamao 'a Siosi 'i he'ene māmālie hifo mei he'ene tōtoó. Ko e 'ahó ni na'e fai ai e lova lahí! Na'e lau māhina 'ene nofo 'amanaki ki he 'aho ko 'ení. Ka na'e ongo'i hela'ia 'a Siosi kae 'ikai fiefia lolotonga 'ene fakamalohisino teuteú.

Na'e fehu'i ange hono ta'okete ko Kilisitina, “Oku fēfē?” Na'á ne tangutu hifo mo Siosi 'i he musié ke faofao hona va'é.

Na'e peheange 'e Siosi 'i he'ene ala ki hono louhi'i va'é, “Oku ou fu'u ongosia he 'ahó ni.”

Na'á ne puke pea na'e pau ke ne li'aki ako 'i ha ngaahi 'aho. Ko ia na'á ne 'ā fuoloa 'anepō 'o fakakakato 'ene ngāue fakaakó.

Na'e pehē 'e Siosi, “Ofa pē he 'ikai ke u tukuhifo 'etau timí.”

Na'e talaange 'e Kilisitina, “Fai pē 'a e lelei taha te ke lavá. “Hangē 'oku 'ai ke kamata!”

Na'e tōto atu e ongo tamaiki fefiné ke kau fakataha mo 'ena timí. 'I he'enu tu'u laine mo e kau lova kehé,

na'e kuikui 'a Siosi peá ne fakamanava loloa. Na'á ne 'ilo na'e fakafalala ange 'ene timí kiате ia ke ne lele vave, 'o hangē ko ia na'á ne fa'a fai. 'E fakapapau'i 'e he taimi lova mei he toko nima tu'ukimu'a 'i he'enu timí pe 'e kau 'enu timí ki he lova lahí. Ne te'eki maau 'ene tu'u ki hono tu'ungá mo e pā 'a e faná ke kamata e lová.. Pā! Na'e mahiki atu 'a e kau lová mei he laine kamata pea nau lele ki mu'a.

Na'e mafao atu 'e Siosi hono ongo nimá pea fakalalahi 'ene mangá. Na'á ne 'ilo na'e fie ma'u ke ne mu'omu'a 'i he kamata kapau 'oku ne fie 'uluaki. 'I he kamata, ne lava 'a Siosi 'o tulituli hake ki he kau lova kehe na'e takí. Ka 'i he'ene feinga ke lele vave angé, na'e 'ikai ke ne lava.

Na'e fakamanava loloa lahi ange 'a Siosi. Na'e 'ikai pē ke ne lava 'o hiki hono va'é ke vave ange. Na'e kamata ke fakalaka hake 'iate ia 'a e kau lova ne 'i hono tu'á. Ko e angamahení ko Siosi na'e fa'a fakalaká! *Mahalo 'oku totonu ke u holomui au,* ko 'ene fakakaukau iá.

Na'e sio 'a Siosi ki he kelekelé 'i he'ene fanongo hake ki he fakalaka hake ha tokotaha lova 'e taha. Na'e pehē

ange 'a e tokotaha lová 'i he'ene lele haké, "Lele, Siosi!" Na'e sio hake 'a Siosi. Peá ne malimali. Ko e taha ia 'i he'ene timí.

"Te ke lava pē koe!" ko e lea ange ia ha tokotaha kehe 'i he'ene timí 'i he'ene fakalaka haké. Ne fakalaka tahataha hake e timi 'a Siosí, 'i he'enu fakalotolahi'i ia ke hoko atu 'ene lelé.

Na'e ongo'i 'e Siosi ha loto-lahi. Mahalo he 'ikai ke ne kau 'i he toko nima tu'ukimu'á ka te ne kei lava pē 'o faka'osi e lová. Na'á ne tokanga ki he'ene mangá pea 'ikai ke ne tu'u kae 'oua leva kuó ne kolosi 'i he tepí.

"Kātaki kapau ne 'ikai ke u . . . tokoni ke tau . . . kau 'i he lova hokó," ko 'ene lea ange ia mo e fakatau 'ene mānavá.

"Na'e kau 'etau timí!" Ko e lea ange ia e faiako 'a Siosí

'i he'ene lele atu ki he tamaiki fefiné. Na'e pasipasi e tokotaha kotoa 'i he timí, pea na'e fā'ofua 'a Kilisitina 'ia Siosi.

'I he tū'ulutui 'a Siosi he pō ko iá ke lotú, na'á ne fakakaukau ki he founa ne tokoni'i ai ia 'e he'ene timí. Na'e fakaivia ia 'e he'enu ngaahi leá ke ne kei lele pē 'i he taimi na'á ne fie holomuí aí.

Na'e sio hake 'a Siosi ki he fakatātā 'o Sīsū ne tautau 'i 'olunga hono mohengá. Na'á ne fakakaukau, 'oku fakahoko 'e Sīsū 'a e me'a tatau ma'atautolu. Na'á ne malimali 'i he'ene fakakaukauloto ki hono fakalotolahi'i ia 'e he Fakamo'uí. "Lele, Siosi! 'Oku ou 'i heni ke tokoni'i koe."

Na'e fakamālō 'a Siosi ki he Tamai Hēvaní 'i He'ene tokoni 'i he lele he lova 'o e mo'uí. Na'á ne ongo'i te ne lava 'o fakahoko ha me'a pē 'i hono fakalotolahi'i ia 'e Sisuú! ●

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Kololato, USA.

Founga 'e Ono ke Ongo'i Lelei Ange Aí

Ko e ngaahi me'a 'eni 'e ni'ihi ke 'ahi'ahi 'i he taimi 'oku ke ongo'i loto-mamahi aí. Vali-vali e ki'i mata 'oku tatau mo e anga ho'o ongo'i, pe tā ha ki'i mata fo'ou. Hili iá pea valivali e ngaahi fakakaukau ke ongo'i lelei ange aí.

'Oku ou 'ita!

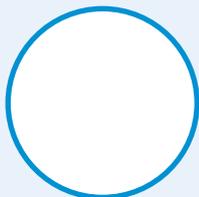
'Oku ou ilifia.

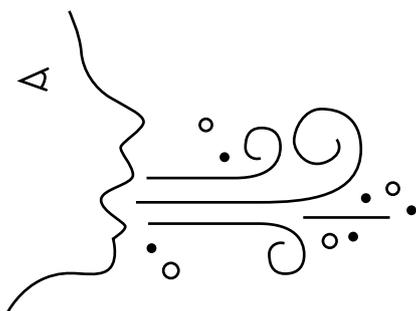
'Oku ou loto-mamahi.

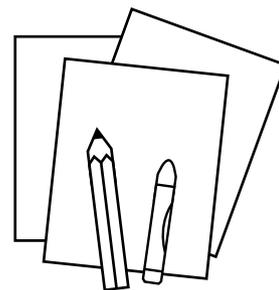
'Oku ou loto-hoha'a.

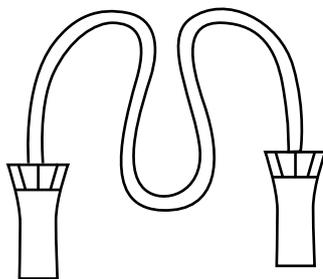
'Oku ou _____.

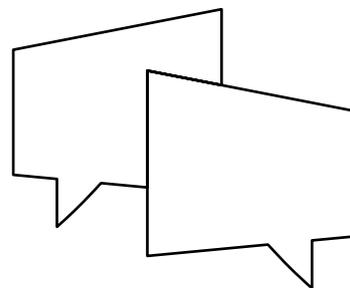
Mihii māmalie ho'o mānavá pea tukuange.
'Ai ke fiamalie ho sinó.

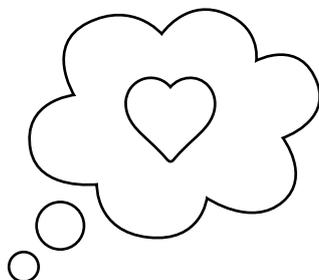
Tohi 'i ha tohinoa pe valivali ha fakatāā
fekau'aki mo e anga ho'o ongo'i.

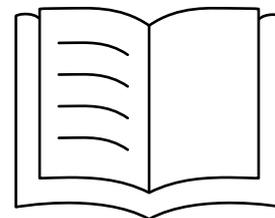
'Ahi'ahi fakahoko ha 'ekitiviī
'oku ue'i ai ho sinó.

Talanoa ki ha taha fekau'aki
mo e anga ho'o ongo'i.

'Anga'ofa kiate koe. Feinga ke ma'u ha
ngaahi fakakaukau lelei kiate koe.

Fai ha lotu pea lau ha ngaahi potufofolola.
'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate koe, 'o tatau
ai pē pe ko e hā!

“Oku mau lea ‘ia Kalaisi,
‘oku mau fiefia ‘ia Kalaisi”

(2 Nifai 25:26).

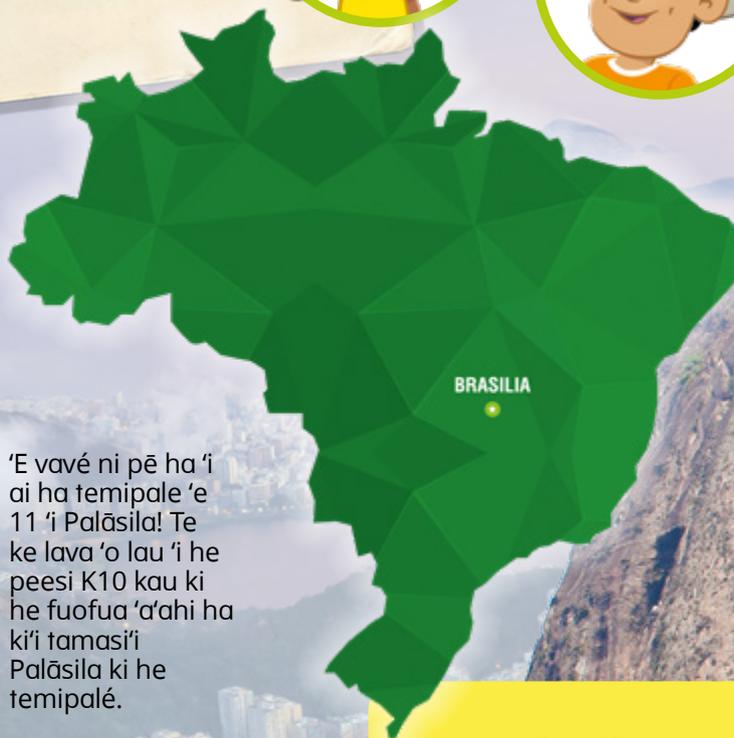

Mālō e Lelei mei Palāsila!

Ko Mako mo Paolo kimaua.

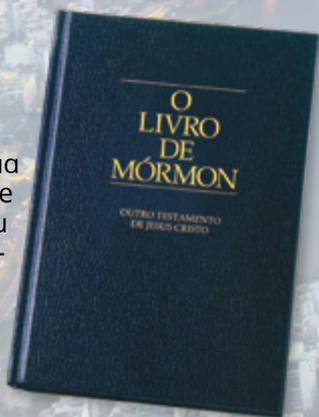
'Okú ma fononga takai holo he māmaní
ke ako fekau'aki mo e fānau 'a e 'Otuá.
Kau mai 'i he 'ema 'a'ahi ki Palāsilá!

'E vavé ni pē ha 'i
ai ha temipale 'e
11 'i Palāsila! Te
ke lava 'o lau 'i he
peesi K10 kau ki
he fuofua 'a'ahi ha
ki'i tamasí'i
Palāsila ki he
temipalé.

Ko **Palāsila** 'a e fonua
lahi taha 'i Saute 'Ameliká.
'Oku laka hake 'i he kau
mēmipa 'o e Siasí 'e toko
taha miliona 'oku nofo ai.

Ko e lea fakafonua
tefito 'i Palāsilá ko e
lea faka-Potukalí. 'Oku
puke 'e he ki'i ta'a-
hine ko 'ení e Tohi 'a
Molomoná.

Ko e sipoti manakoa taha 'i Palāsilá ko e soká.

Ko e Vaitafe 'Amasoní 'a e vaitafe lōloa taha 'i he māmaní. Pea ko e vaotā 'Amasoní 'oku lahi taha 'i he māmaní! 'Oku hoko ia ko e 'api ki ha fanga monumanu fakaofu.

'Oku tu'u ha fu'u maka tā tongitongi lahi 'o Sisū Kalaisi 'i ha tumu'aki mo'unga ofi ki he kolo ko Lio ti Seneiló.

Fe'iloaki mo ha ngaahi kaungāme'a mei Palāsila!

'Oku ou sa'ia he 'alu ki he lotu mo hoku ki'i tuofefine mo hoku famili. 'Oku ou ongo'i e ofa 'a e Fakamo'ui 'i he'eku kau mo hoku famili 'i he houalotu sakalameni. 'Oku ou ongo'i foki ia 'i he'eku 'i he Palaimeli. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a Sisū pea 'oku Ne 'ofa 'iate kitautolu.

'Tako V., ta'u 4, mo hono tehiná, Laise, ta'u 2, Minesi Kelasi, Palāsila

Kimu'a pea u papitaiso, na'a ku ilifia na'a ku melemo he na'e 'ikai ke u lava 'o kakau. Na'e talamai 'e he'eku tama'i te u lava 'o falala kia Sisū ke ma fe'ao. Hili ia ne u ongo'i loto-to'a pea u 'ilo na'e 'ikai ke u tuenoa. Ne kau e 'aho ne papitaiso ai au 'i he taha 'o e ngaahi 'aho lelei taha 'o 'eku mo'ui.

'Ana Lu'isa M., ta'u 9, Palaná, Palāsila

Fakamālō atu 'i ho'o fie mamata'i 'a Palāsila mo kimauá. Tau toki sio!

'Okú ke ha'u mei Palāsila? Tohi mai kiate kimaua! 'Okú ma fie fanongo meiate kimoutolu.

Ko ha Temipale Ma'a 'Italo

'Oku 'ikai ke ne fa'a tatali ke hū ki loto 'i ha 'aho!

Fai 'e Seiti Latilou

(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

"Fie siofia ha temipale. Te u 'i ai ha 'aho" (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 99).

Na'e ámanaki fiefia atu 'a 'Italo ki he 'a'ahi 'a e uōi ki he temipalé. Te nau ō ki he Temipale Recife Brazil. Na'e houa 'e 15 hono mama'ó!

Na'e mavahe pongipongia 'a 'Italo, mo hono ta'okete ko Henelí mo 'ena mātu'á. 'I he'enau fonongá, na'e fakakaukau 'a 'Italo ki ha me'a na'e talaange 'e he Fine'eikí kiate ia. Na'á ne pehē, "Ko e ta'ú ni te ke lava 'o sio ki he faka'ofa'ofa e temipalé 'i tu'á. Ko e ta'ú fo'ou, te ke lahi fe'unga leva ke sio ki hono faka'ofa'ofa 'i lotó."

Na'e te'eki ke 'alu 'a 'Italo ki ha temipale kimu'a. Ka na'á ne mamata 'i hono langa e temipale fo'ou 'i Fotalesá, 'a ia ne nofo ai hono fāmilí. Na'e fakafo ia!

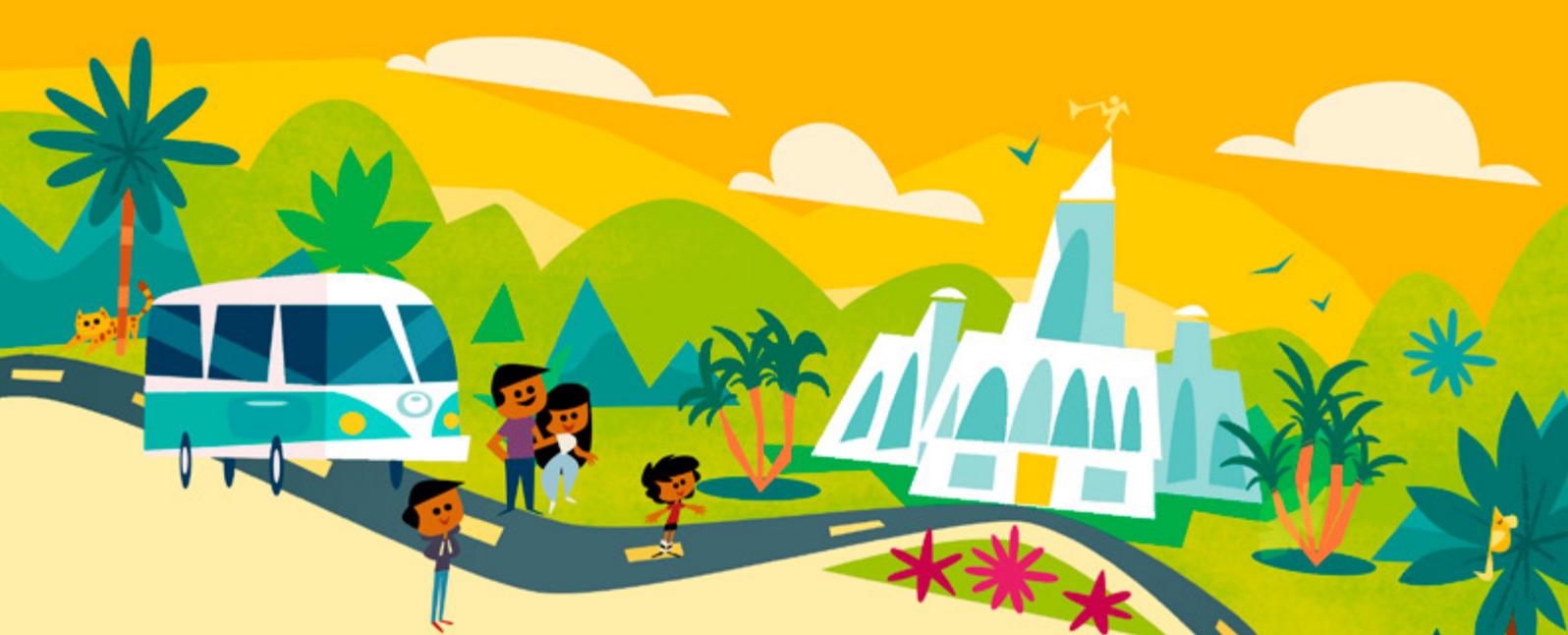
Na'a nau afe 'o ma'u me'atoko-ni ho'atā. Na'e kai 'e 'Italo 'ene

me'atokoni manakó, ko e *feijoada*, ko e supo piini na'e kai 'aki e laisé mo e moli. Lolotonga 'ene kaí, na'á ne fakakaukau pē ki he temipalé. 'I he taimi ne faifai pea fakatapui ai e temipale 'i Fotalesá, 'e hoko ia ko ha temipale 'e lava 'o 'a'ahi ma'u pē ki ai hono fāmilí. He 'ikai fie ma'u ke nau faka'uli mama'ó.

Na'e taaitō 'a e la'aá 'i he taimi ne a'u ai 'a 'Italo mo hono fāmilí ki he temipale 'i Lesifé. "*Que bonito!*" Ko e lea ia 'a 'Italo. "Faka'ofa'ofa mo'oni!" Na'e 'ikai lava ta'ofi 'ene malimalí.

'I he pongipongi hono hokó, na'e 'ave 'e he Fine'eikí 'a 'Italo ki he feitu'u tatali'anga 'a e fānaú. Na'á ne pehē, "Neongo he 'ikai te ke lava 'o hū ki he temipalé he taimí ni, kae sio pe te ke lava 'o ongo'i ha laumālie makehe lolotonga ho'o 'i he kekelele 'o e tempalé." Na'e hū leva e toenga 'o e fāmilí 'o 'Italo ki he temipalé.

Na'e tokanga'i 'e he kau ngāue temipale angalelei 'a 'Italo mo e fānau kehé 'i he'enau talitali he temipalé. Ne nau lau ha ngaahi talanoa mei he *Livro de Mórmon* (Tohi 'a Molomoná). Na'e fakakaukau 'a 'Italo, "Ko e lau folofolá ko ha founga lelei ia ke teuteu ai ki he temipalé." Na'á ne ongo'i nonga mo malu. Na'á ne fakakaukau *na'e mo'oni 'a e Fine'eikí. 'Oku nonga 'eni.*

Na'e 'ave leva 'e he kau ngāue temipalé 'a 'Italo mo e fānau kehé ke nau 'eve'eva takai 'i he kelekele 'o e temipalé. Ko e taimi ia ne fakatokanga'i ai 'e 'Italo e ngaahi lea 'i 'olunga he hū'anga ki he temipalé. "*Santidade ao Senhor. A casa do Senhor,*" ko e lea ia ne hā aí. "Mā'oni'oni ki he 'Eikí: ko e Fale 'o e 'Eikí."

Na'á ne fakakaukau, *tā ne'ine'i ke u ongo'i nonga mo'oni heni. Ko e fale 'eni 'o e 'Otuá.*

'I he taimi ne 'osi ai e 'a'ahi ki he temipalé, na'e foki 'a 'Italo mo hono fāmilí ki 'api. Na'á ne loto ke manatu'i e ongo na'á ne ongo'i 'i he temipalé. Ko e hā nai te ne lava 'o fai?

Ko e taimi 'e ni'ihí na'e ongo'i 'e 'Italo na'á ne lava 'o tā fakatātaai lelei ange 'ene ngaahi ongó 'i ha'ane tohi fekau'aki mo ia. Ko ia na'á ne tā ai ha tā 'o e temipalé? Na'á ne fakali'ali leva ia kia Mami mo Teti.

Na'á ne pehē, "E fakamanatu mai 'e he me'á ni 'a e feitu'u 'oku ou fie 'alu ki aí." Na'á ne tuku 'a e taá 'i hono lokí ke ne lava 'o sio ki ai he 'aho kotoa pē.

Na'á ne pehē, "Oku ou fie mateuteu!" "He 'oku ou fie hū ki loto 'i ha 'aho!" ●

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Iutā, USA.

Ko e hā te ke lava 'o fai ke teuteu ai ke hū 'i he temipalé?

Ngaahi Vaka 'i he Folofolá

'Oku lahi e ngaahi folofola 'oku talanoa kau ki ha ngaahi vaka! Ko e hā 'oku ke ako mei he ngaahi talanoa ko 'ení?

Ko hai Au?

Fakatauhoa e tokotaha takitaha 'i laló mo honau talanoá.

- 1 Na'e fakatokanga mai 'a e 'Otuá kiate au te Ne lōmaki'i 'a e māmaní. Na'á Ne folofola mai ke fo'u ha fu'u vaka lahi ne ui ko ha 'a'ake ke lava hoku fāmilí mo e fanga monu-manú 'o hao mo'ui.
- 2 Na'á mau 'i ha vaka mo Sīsū 'i he taimi ne tō mai ai ha matangi. Na'e lolomi 'e Sīsū 'a e matangi mo e ngaahi peaú.
- 3 Na'á ku fo'u mo hoku tokouá ha 'ū vaka ke fononga ai ki ha fonua 'o e tala'ofá. Na'á ku kole ki he 'Otuá ke fakaulo ha ngaahi maka ke fakamaama homau vaká.
- 4 Na'e 'ikai lava homau vaká 'o tau he na'e 'aisi 'a e taulangá! Na'á ku taki 'emau kulupú 'i he lotu 'o kole tokoni ki he 'Otuá. Na'e mafahifahi 'a e 'aisi 'o lahi fe'unga pē ke lava homau vaká 'o hū atu ai.

Lusi Meki Sāmita

Kau akonga 'a Sīsū

Noa

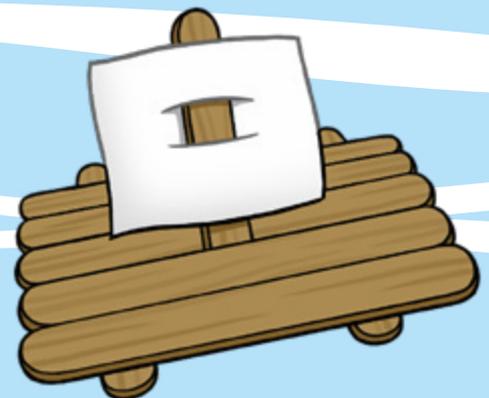
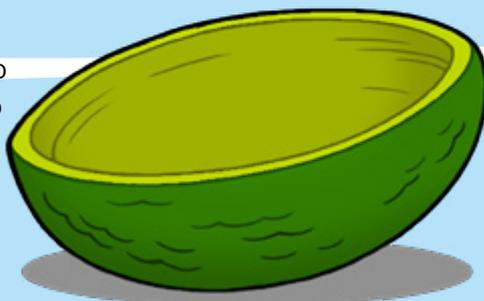

Ko e tokoua 'o Sēletí

Fo'u Ha'o Vaka Pē 'A'au

Ko ha ngaahi fakakaukau 'eni ki hono fo'u ha 'ū vaka kehekehe. Ko e hā ha ngaahi fakakaukau 'e lava ke ke ma'u?

- Faka'aonga'i e kili 'o ha konga 'āvoka ko e sino 'o e vaká.

- Fakapipiki pe tepi'i fakataha ha ongo va'akau ke hoko ko ha vaka lafalafa 'oku lava 'o tētē.

Ko Hono Fo'u 'e Nifai ha Vaka

Faka'aonga'i e fakamatala ko 'ení ke fakafaiva'i ha ngaahi konga 'o e 1 Nifai 17.

Tokotaha fakamatala:

Hili e fononga e fāmili 'o Nifai 'i he feitu'u maomaonganoá, ne nau a'u ki ha tahi. Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Nifai ke ngaohi ha ngaahi me'angāue pea fo'u ha vaka.

[Oku fo'u 'e Nifai. 'Oku lue mai 'a Leimana mo Lēmiuela ki ai.]

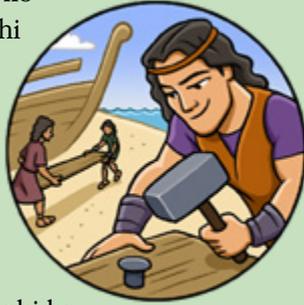
Nifai: Ongō ta'okete, mo ha'u 'o tokoni mai ke fo'u hotau vaká!

Leimana: 'Ikai! 'Oku 'ikai ke ke 'ilo'i e founga hono fo'u ha me'a pehē.

Lēmiuela: 'Okú ke vale, 'o hangē pē ko 'etau tamaí.

Nifai: 'E tataki kitautolu 'e he 'Eikí ki ha fonua 'o e tala'ofa, 'o hangē pē ko 'Ene tataki e kakai 'o Mōsesé. 'Oku ou loto mamahi 'i he 'ikai ke mo tui ki he ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá.

Leimana: [tafoki faka'ita kia Lēmiuela] Ta li ia ki loto tahi!

[Oku feinga 'a Leimana mo Lēmiuela ke na puke 'a Nifai, ka 'oku holomui 'a Nifai.]

Nifai: Te u lava 'o fai ha me'a pē kuo fekau'i au 'e he 'Otuá ke fai.

[Oku mafao atu 'e Nifai hono nimá kia Leimana mo Lēmiuela. 'Oku kamata ke na tetete peá na tō hifo 'o tū'ulutui.]

Leimana: Na'á ku ongo'i e mālohi 'o e 'Eikí!

Lēmiuela: Ne u ongo'i foki ia! Na'á ne lulu'i au!

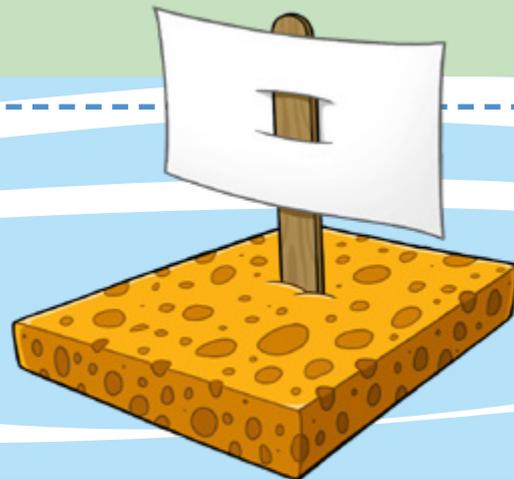
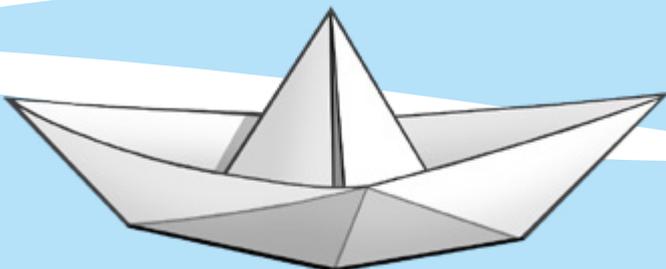
[Oku tokoni'i kinaua 'e Nifai ke na tu'u ki 'olunga.]

Nifai: 'Oku ou faka'amu te mo tui ki he 'Otuá. Tau faka'osi fakataha leva e vaka ko 'ení.

Tokotaha fakamatala: Na'e faka-kakato 'e Nifai mo hono fāmili e vaká pea nau folau ki he fonua 'o e tala'ofá.

- Tā pelu ha ki'i vaka pepa.

- Faka'aonga'i e v a'akaú mo e pepá ke teuteu'i ha la'i vavae 'e tēteé.

Pāsolo Tohi 'a Molomona

Fakafonu e ngaahi tapafā 'oku 'ataá ke 'asi kotoa e ngaahi fakatātā 'e onó 'i he 'otu takitaha (to'ohema ki to'omata'u), 'otu takitaha ('olunga mo lalo), pea mo e puha lanu pulū takitaha.

Ko e hā 'oku fakamanatu atu 'e he ngaahi faka'ilongá ni fekau'aki mo e talanoa kia Nifai mo hono fāmilí?

	K'i tokoni: Ko e fē faka'ilonga 'oku pulia heni?				
					
					
					
					
					

Fakahā pea Tala

‘O ku ou sa’ia ke fakaafe’i hoku ngaahi kaungā-me’á ke mau ō ki he lotú pe ki he ngaahi ‘ekitivitií.

Sēkope K., ta’u 12, Niu Sauele, ‘Aositelēlia

Na’á ku fiefia ‘aupito ke hū ‘i he vai ‘o e papitaisó. Na’e papitaiso au ‘e hoku tuonga’ane

na’e ngāue fakafaifekau!
‘Esitelita V., ta’u 8, ‘Alekuipa, Pelū

Lini P., ta’u 11, Sanitā Kulusi, Polīvia

‘O ku ‘i ai homau fāmili ‘oku nofo ‘i Tonga, pea na’a mau loto-mamahi ‘i he tō ai ha saikoloné. Ne mau fakakaukau ke ‘ave ki ai ha me’a sivi vai ke nau lava ‘o ma’u ha vai inu ‘oku ma’a. Na’a mau ngāue mālohi pea tānaki ha pa’anga fe’unga ke ‘ave ha puha me’a sivi vai ‘e tolu! Na’e ma’u ‘e homau fāmili ‘i Tongá ha me’a fe’unga ke vahevahe mo honau komiunitií.

Kalea mo Kulisitofā L., fakatou ta’u 8, Sasikuasihani, Kānata

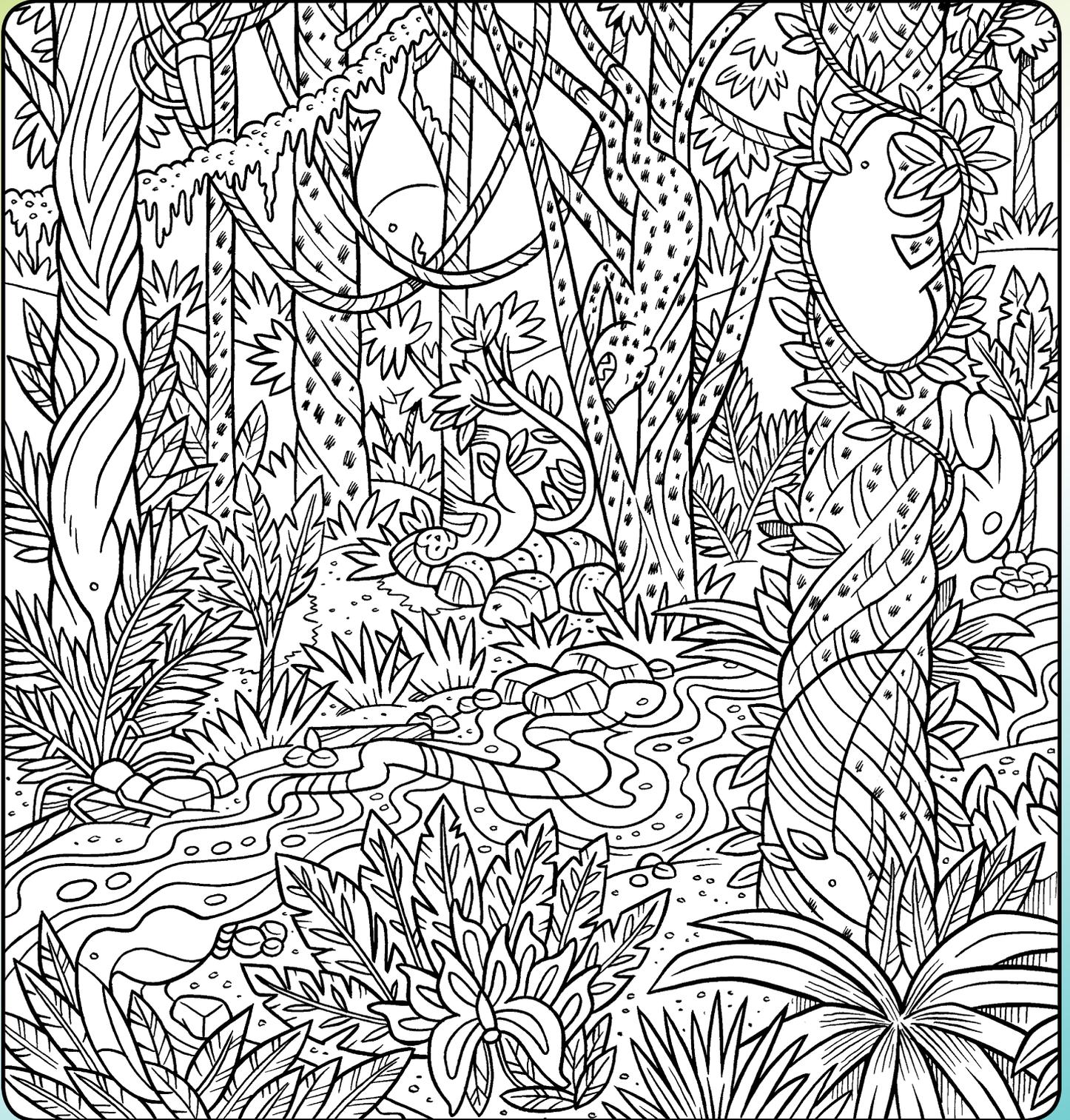
Na’e fakaangaanga e fānau Palaimeli ‘i he **Kolo Seni Luisi, ‘Āsenitiná**, ki he polokalama Palaimelí pea na’a nau vēkeveke ke fakahoko ia!

Na’e fa’o ‘e he fānau Palaimeli ‘i he **Vahefonua Pingi Seni, Taiuaní**, ha ngaahi fo’i pulu molū ‘i ha fo’i hina ke fakafofonga’i hono fakahoko e lotú, folofola ne laú, mo e taimi ne nau ongo’i ai e ‘ofa mei he ‘Otuá. Na’a nau vahevahe he uike takitaha ‘a e me’a ne nau fakahoko, ongo’i, lotua, pe akó. Na’e lahi ha ngaahi me’a na’á ne fakamanatu kiate kinautolu e ‘ofa ‘a e ‘Otuá!

Kumi Ia!

Meimei ko e vaeua 'o Palāsílá 'oku kápui ia 'e he vaotā. Te ke lava 'o kumi pea valivali e fanga monumanu kotoa 'e 12; mo e ngaahi 'inisēkite 'i he tā ko 'eni 'o e vaotaá? Vakai ki he takafi 'i muí ke ma'u ha tokoni.

'Alu ki he peesi K8 ke ako lahi ange kau ki Palāsila.

'Oku ou manavasi'i he taimi 'e ni'ihiki ke 'ahi'ahi'i ha ngaahi me'a fo'ou. Fēfē kapau te u tō?
—Manavasi'i 'i 'Akalaá

Si'i Manavasi'i,

Ko e kakai kotoa pē 'oku nau lelei 'aupito 'i ha me'a ne nau kamakamata! He 'ikai te ke hoko ko ha mataotao 'i ho'o fuofua 'ahi'ahi, pea 'oku SAI pē ia. 'Oku hoko kotoa ia ko e kongá 'o e fonongá! 'I he taimi 'okú ke fehalaaki aí, toe feinga pē. Ko e akó mo e tupulakí ko e kongá ia 'o e mo'uí.

Te ke lava 'o fai ia!
Ko e *Kaume'á*

Tā e ngaahi lainé ke ako lahi ange ki he founa na'e kei feinga ai e kakai ko 'ení.

Palesiteni Dallin H. Oaks

'Aposetolo mo e Fakamaau Málóló 'i he Fakamaau'anga Lahí

Na'e talaange 'e he'ene 'uluaki faiako tā vālingí he 'ikai ke ne teitei lavame'a.

Bessie Coleman

pailate 'íloa

Na'e 'ikai ke ne teitei tu'ukimu'a, 'íloa 'i he akó, pe ko e palesiteni 'o ha fa'ahinga me'a 'i he'ene kei sí'í.

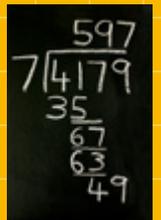

Jean B. Bingham

Palesiteni Lahí 'o e Fine'ofá

Faingata'a'ia 'i he akó, tautau-tefito ki he fika vahevahé.

Ludwig van Beethoven

punake 'íloa 'i māmani

Na'e 'ikai tali ia 'e he 'apiako pailate kotoa ne tohi ki ai 'i he 'lunaiteti Siteií.

'Okú ke fie 'ahi'ahi'i ha me'a fo'ou? 'E lava ho'o Tohi Fakahinohino 'a e Fānaú 'o tokoni atu ke ke fokotu'u ha taumu'a. 'Oua na'á ke fo'i kapau he 'ikai te ke a'usia vave ia!

Ko e hā 'oku 'i he Puhá?

Fai 'e Lori Fuller Sosa

Ngaahi Makasini 'a e Siasí
(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

Na'e futefute 'a 'Eiva 'i hono nofo-
'angá. Na'á ne fanongo ki he lea
'ene faiako Palaimelí. Ka na'e 'ikai
lava 'a 'Eva 'o tokanga. Ko e me'a pē
na'á ne fakakaukau ki aí ko e puha 'i
he lalo sea 'o Sisitā 'Opaí.

Na'e kofu 'aki ia e pepa ngingila

lanu pulū. Na'e 'i ai ha līpine lanu koula
'i 'olunga. Ko e hā nai 'eni? Na'e punou
lahi *hifo* 'a 'Eva ki lalo. Na'á ne sio faka-
mama'u ki he puhá. Na'á ne faka'amu
ke ne lava 'o sio ki loto 'i he pepa ngi-
ngilá. Na'e 'ikai ke ne lava 'o fa'a tatali
ke 'ilo pe ko e hā 'oku 'i lotó.

Ne faifai pea to'o hake 'e Sisitā 'Opai e puhá. Na'á ne hili ia 'i hono fungá.

Na'e pehē 'e Sisitā 'Opai, "Oku 'i loto 'i he puhá ni 'a e taha 'o e ngaahi fakatupu ma'ongo'onga taha 'a e Tamai Hēvaní." "Sio ki loto. Pea paasi holo ia kae 'oua 'e lea ki ha me'a."

Na'á ne 'ave e puhá kia Noa.

Na'e fakaava māmālie hake 'e Noa e puhá. Na'á ne sio ki loto ki he puhá. Na'á ne malimali. Na'á ne 'ave leva e puhá kia Sune.

Na'e sio pē 'a 'Eva 'i he vakai 'a e taha kotoa. Na'e fakaava kotoa 'e hono kaungāme'á 'a e puhá. Na'a nau sio ki loto. Na'a nau malimali.

Ko e hā leva 'e fu'u mahu'inga ki he Tamai Hēvaní? Pea 'e founga fēfē ha hao ha me'a mahu'inga pehē 'i ha ki'i puha si'isi'i fau pehé?

Ne faifai pea hokosia e taimi 'o 'Evá. Na'á ne to'o hake e tāpuni ngingilá peá ne sio ki loto. Ko ha sio'ata! Na'e sio 'a 'Eva ki he sio'ata 'i he puhá. Na'á ne vakai ki hono fofongá.

Na'e malama e fofonga 'o 'Evá. Ko e taha nai *ia* e ngaahi fakatupu ma'ongo'onga taha 'a e Tamai Hēvaní? Na'e 'ofa lahi *pehē* nai 'a e Tamai Hēvaní 'iate ia?

Na'e malimali 'a 'Eva. Na'á ne ongo'i loto-māfana mo fiefia. Ne hangē ia ha fu'u fā'ofua. Ko ha fā'ofua lahi mei he Tamai Hēvaní. Na'á Ne 'ofa *mo'oni* 'iate ia! Na'á ne hoko ko e taha 'o 'Ene ngaahi fakatupu ma'ongo'onga tahá. ●

Ko e hā na'e sio ki ai 'a 'Eva 'i he loto puhá? Ko e hā e me'a na'á ne akó?

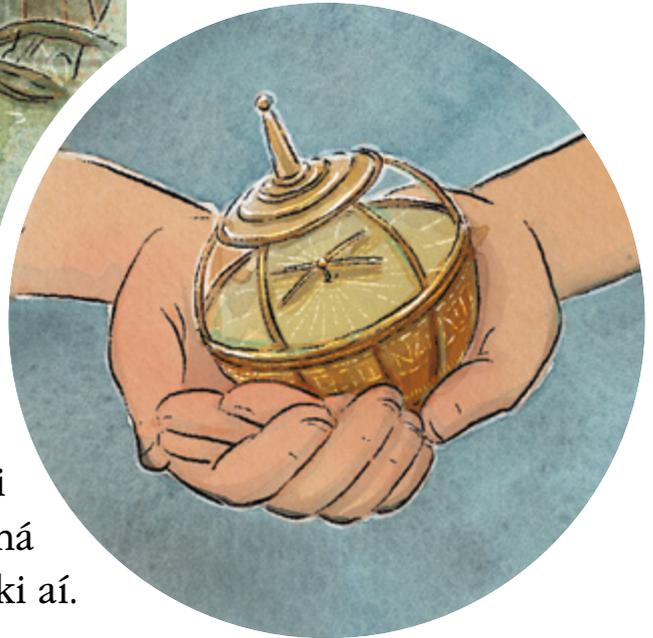
Kaufana Motu 'a Nīfaí

Na'e motu e kaufana tuli manu 'a Nīfaí 'i ha 'aho 'e taha 'i he feitu'u maomaonganoá. Na'e hoha'a hono fāmilí. Na'e 'ikai ke nau 'ilo e founnga te nau ma'u ai ha me'akaí.

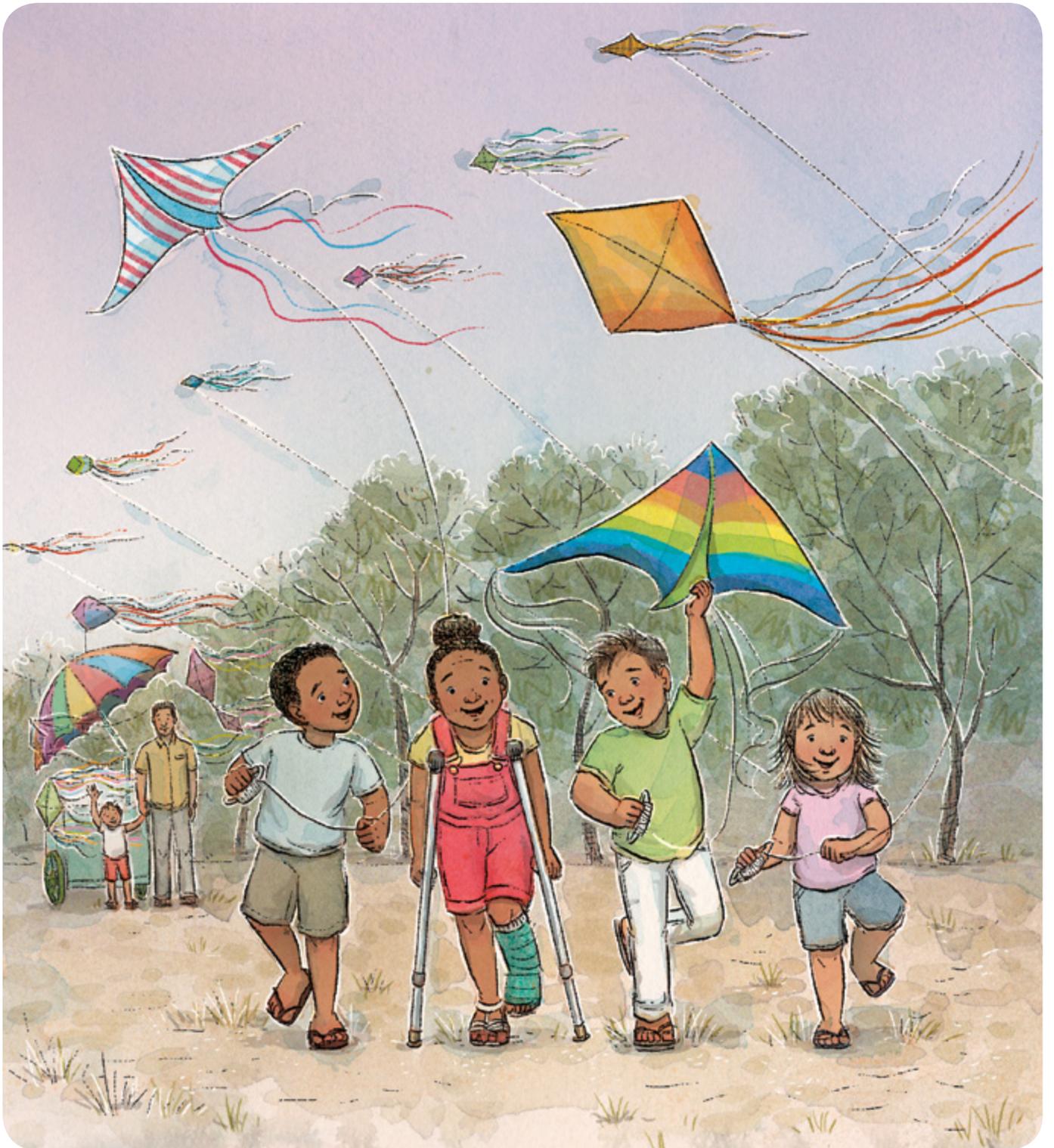
Na'e ma'u 'e Nifai
ha tui. Na'a ne
ngaohi ha kaufana
mo e ngahau
fo'ou. Na'e lotua 'e
Lihai ko 'ene tama'i
ha tokoni.

Na'a nau vakai ki he Liahoná. Ko
ha fo'i pulu makehe ia na'e foaki
ange 'e he 'Eiki kiate kinautolu. 'I
he taimi na'a nau tauhi ai e ngaahi
fekaú, na'e fakahā ange 'e he Liahoná
'a e feitu'u ke nau 'alu ki aí.

Na'e lava 'e
Nifai 'o mau ha
me'akai ma'a
hono fāmilí!

‘I he taimi ‘e hoko ai e ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai lelei pe fakamamahí, he ‘ikai ke u holomui! ‘E tokoni‘i au ‘e he Tamai Hēvaní ke u fakalelei‘i ‘a e ngaahi palopalemá. ●

Lau ‘a e talanoá ni ‘i he 1 Nifai 16.

Na'e Falala 'a Nīfai ki he 'Otuá

Te ke lava fēfē nai 'o lototo 'a hangē ko Nīfai?

Si'i Ngaahi Mātu'a 'Ofeina.

Na'e faivelenga 'a Nīfai. 'E lava ho'o fānaú 'o ako kau kiate ia 'i he makasini 'o e māhina ní. 'Oku talanoa 'a Palesiteni 'Aealingi 'i he peesi K2, ki he founga te tau lava ai 'o muimui ki he sīpinga 'a Nīfai. Faka'aonga'i e peesi K12–K13 ke fakafaiva'i e talanoa hono fo'u 'e Nīfai ha vaká. Lau 'i he peesi K20–K23, ki he taimi na'e motu ai e kau-fana tuli manu 'a Nīfai. Fehu'i ki ho'o fānaú e ngaahi lea ne nau faka'aonga'i ke fakamatala'i 'aki 'a Nīfai. Ko e hā ha ngaahi lea te nau lava 'o fakamatala'i 'aki ho fāmīlī? Hokohoko atu e mo'ui faivelengá! Ko e *Kaume'á*

Vakai ki he peesi K16.

FOUNGA KE 'OATU AI E TĀ VALIVALI PE A'USIA HO'O KĪT TAMÁ KI HE LIAHONÁ

'Alu ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pea lomiti 'i he "Submit an Article or Feedback." Pe 'imeili ia ki he liahona. ChurchofJesusChrist.org fakataha mo e hingoa 'o e fānaú, ta'u motu'á, kolo 'oku nofo ai, mo e fakamatala fakangofua ko 'eni: "Ko au, [fakahū ho hingoa], 'oku ou fakangofua e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimutī Nī ke faka'aonga'i e ngāue 'a 'eku fānaú 'i he 'ū makasini, 'ū uepisaiti 'a e Siasī, mo e mītia fakasōsialé." 'Oku 'ikai ke mau lava 'o tatali ke fanongo meiate koe!

Kumi e Liahona 'oku fufuu'i 'i lotó!

FAKAHOKOHOKO 'O E TOHĪ

- K2** Mei he Kau Palesiteni 'Uluaki: 'Alu 'o Fai Ia
- K4** Lele, Siosi!
- K6** Founga 'e Ono ke Ongoi Lelei Ange Aí
- K7** Fakakaukau Lelei
- K8** Mālō e Lelei mei Palāsila
- K10** Ko ha Temipale Ma'a 'Italo
- K12** Ngaahi Vaka 'i he Folofolá
- K14** Me'a Fakafiefia: Pāsolo Tohi 'a Molomoná
- K15** Fakahā pea Tala
- K16** Me'a Fakafiefia: Kumi Ia
- K17** Ko e hā 'Okú ke Fakakaukau ki ai?
- K18** Ko e hā 'oku 'i he Puhá?
- K20** Ngaahi Talanoa mei he Folofolá: Kaufana Motu 'a Nīfai
- K23** Peesi Valivali: Na'e Falala 'a Nīfai ki he 'Otuá